

De betekenis van groene zelf-governance

Analyse van verschillende vormen van dynamiek in de praktijk

R.I. van Dam, T.J.M. Mattijssen, J. Vader, A.E. Buijs & J.L.M. Donders

| WOt-technical report 73

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

De betekenis van groene zelf-governance

Dit rapport is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken te ondersteunen. De WOT Natuur & Milieu werkt aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving, zoals de Balans van de Leefomgeving en de Natuurverkenning. Verder brengen we voor het ministerie van Economische Zaken adviezen uit over (toelating van) meststoffen en bestrijdingsmiddelen, en zorgen we voor informatie voor Europese rapportageverplichtingen over biodiversiteit.

De reeks 'WOt-technical reports' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL is een inhoudelijk onafhankelijk onderzoeksinstituut op het gebied van milieu, natuur en ruimte, zoals gewaarborgd in de Aanwijzingen voor de Planbureaus, Staatscourant 3200, 21 februari 2012.

WOt-technical report 73 draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Balans van de Leefomgeving en andere thematische Verkenningen.

Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (EZ).

De betekenis van groene zelf-governance

Analyse van verschillende vormen van dynamiek in de praktijk

R.I. van Dam, T.J.M. Mattijssen, J. Vader, A.E. Buijs, J.L.M. Donders

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, september 2016

WOt-technical report 73

ISSN 2352-2739

<http://dx.doi.org/10.18174/394178>

Referaat

Dam, R.I. van, T.J.M. Mattijssen, J. Vader, A.E. Buijs & J.L.M. Donders (2016). *De betekenis van groene zelf-governance. Analyse van verschillende vormen van dynamiek in de praktijk*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR. WOt-technical report 73. 94 blz.; 8 fig.; 57 ref; 1 bijlage.

In deze studie staan praktijken van natuur- en landschapsbeheer waarin groepen burgers (burgerinitiatieven) de 'lead' hebben in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap centraal. In drie praktijken van groene zelf-governance is gekeken naar de betekenis, door in te gaan op de olievlekwerking die uitgaat van deze praktijken: de relaties met aangrenzende praktijken en naar de relaties tussen praktijken en structuren op regimeniveau, zoals bijvoorbeeld de werkwijzen en het beleid van instituties. Het blijkt dat de wederzijdse verwevenheid en dynamiek groot is: tussen praktijken van groene zelf-governance, tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken, en tussen een praktijk van groene zelf-governance. De daadwerkelijke invloed is moeilijk vast te stellen omdat de dynamiek zich afspeelt in een context van veranderingen. Een belangrijke les voor de interactie burger-overheid is dat er geleerd wordt door samen te doen.

Trefwoorden: burgerinitiatief, groene zelf-governance, participatiesamenleving, draagvlak, betrokkenheid, governance, natuurbeleid, transition theory, practice theory

Abstract

Dam, R.I. van, T.J.M. Mattijssen, J. Vader, A.E. Buijs & J.L.M. Donders (2016). *The significance of green governance. An analysis of dynamics in practice*. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment, Wageningen UR. WOt-technical report 73. 94 p.; 8 Fig.; 57 Refs; 1 Appendix.

This study examines practices in which groups of local people (citizens' initiatives) take the lead in nature conservation and landscape management projects. In three cases studies the significance of green self-governance was examined by studying knock-on effects: the relations with related practices and the relations between practices and structures at the regime level, such as institutional working practices and policies. The bonds and dynamics in these relations – between green self-governance practices, between green self-governance practices and related practices, and between green self-governance practices and the regime level – were found to be considerable. The actual level of influence is hard to determine because the dynamics play out within a changing context. An important lesson for the interaction between citizens and government is that both can learn by working together.

Keywords: citizens' initiative, green self-governance, participation society, support, involvement, governance, nature policy, transition theory, practice theory

© 2016

Wageningen Environmental Research (Alterra)

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

Wageningen Economic Research (LEI)

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag

Tel: (070) 335 83 30; e-mail: informatie.lei@wur.nl

De reeks WOt-technical reports is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen University & Research (WUR). Dit technical report is verkrijgbaar bij het secretariaat. Het rapport is ook te downloaden via www.wur.nl/wotnatuurenmilieu

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu - onderdeel van WUR, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wur.nl/wotnatuurenmilieu

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen

Woord vooraf

In 2011 bracht het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) het signalenrapport 'De energieke samenleving' uit, waarin werd verteld dat de in de maatschappij aanwezige creativiteit en innovatiekracht van burgers en bedrijven kansen biedt voor 'groene groei'. Bovendien werd gesteld dat het inzetten van deze energieke samenleving een aanpassing vraagt in het denken en doen van de rijksoverheid. Sindsdien hebben bestuurders het gedachtengoed van de energieke samenleving omarmd en bestaan er bij hen soms grote verwachtingen over wat burgers kunnen bijdragen aan doelen van het overheidsbeleid. Dat geldt ook voor het Rijksnatuurbeleid. De 'Rijksnatuurvisie 2014 Natuurlijk verder' verlegt de aandacht van bescherming van natuur tegen de samenleving naar versterking van natuur dóór de samenleving en stelt dat om een betere natuur te bereiken een andere rol van burgers en bedrijven nodig is. Toch is het nog maar de vraag wat de bijdrage van energieke burgers aan de doelen van het natuurbeleid kan zijn. De Natuurverkenning 2010-2040 van het PBL maakte immers duidelijk dat er verschillende kijkrichtingen op natuur naast elkaar bestaan. Die kunnen elkaar versterken, maar soms ook elkaar in de weg zitten.

In dit onderzoek van de WOT Natuur & Milieu zijn, in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving, drie casestudies van groene burgerinitiatieven uitgevoerd. Er is gekeken naar drie praktijken van groene zelf-governance, te weten de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen die zich met de planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein in Amersfoort heeft beziggehouden, Stichting Marke Gorsselse Heide die zich richt op de ontwikkeling en het beheer van de Gorsselse Heide en Natuurvereniging de Ruige Hof die al bijna drie decennia 13 ha natuurgebied binnen de stadsgrenzen van Amsterdam ontwikkelt en beheert. Daarbij is er gekeken naar de dynamiek binnen het initiatief, maar ook de invloed die de initiatieven op andere initiatieven en de institutionele omgeving hebben.

Deze studie is onderdeel van een groter onderzoeksproject naar groene burgerinitiatieven: 'Monitoring Energieke Samenleving'. Recentelijk is in dat kader het rapport 'De betekenis van groene burgerinitiatieven; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland' van Mattijsen *et al.* (2015) uitgekomen. Dat geeft een overzicht van groene burgerinitiatieven en wat ze beogen te bereiken.

Ik wil alle leden van de klankbordgroep van het project 'Monitoring Energieke Samenleving' bedanken. Zij hebben de projectgroep met advies bijgestaan en hebben kritisch gereflecteerd op eerdere versies van dit rapport: Suus Boerma (Staatsbosbeheer), Froukje Boonstra (Wageningen Environmental Research), Patricia Braaksma (Ministerie van Economische Zaken), Annemarth Idenburg (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid), Kris van Koppen (Wageningen University), Eeke Landman-Sinnema (Ministerie van Economische Zaken), Sonja Kruitwagen (PBL) en Ger van den Oetelaar (Stichting Ark).

Verder ook een bijzondere dank aan de geïnterviewde betrokkenen van de groene initiatieven. Zij hebben de onderzoekers van relevante informatie voorzien en hun tijd daarvoor ter beschikking gesteld. Zonder hun bijdragen had deze studie niet uitgevoerd kunnen worden.

Hans Farjon

Contactpersoon namens het PBL

Inhoud

Woord vooraf	5	
Samenvatting	9	
Summary	11	
1	Introductie	13
1.1	Achtergrond	13
1.2	Doelstelling en onderzoeksvragen	13
1.3	Leeswijzer	14
2	Conceptueel kader	15
2.1	Het belang van praktijken	15
2.2	Niveaus van structuratie	16
2.3	Dynamiek in en rond praktijken van groene zelf-governance	17
2.4	Samengevat	18
3	Methodologie	21
3.1	Onderzoekscontext	21
3.2	Selectie van de casus	21
3.3	Dataverzameling	22
3.4	Analyse en rapportage	23
4	Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen – herinrichting groengebied Elisabeth Ziekenhuis te Amersfoort	25
4.1	Groengebied Elisabeth Ziekenhuis, proces en praktijk	25
4.1.1	Korte casusbeschrijving herinrichting locatie Elisabeth Ziekenhuis Amersfoort	25
4.1.2	Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen: tussen zelf-governance en co-governance	27
4.1.3	Knelpunten	33
4.2	Dynamiek rondom de praktijk van groene zelf-governance	34
4.2.1	Beschrijving eerdere praktijken	34
4.2.2	Invloed van eerdere praktijken	37
4.3	Conclusies	39
5	Stichting Marke Gorsselse heide - Natuurgebied de Gorsselse Heide	47
5.1	De Gorsselse Heide, proces en praktijk	47
5.1.1	Achtergrond Gorsselse Heide	47
5.1.2	Dynamiek en beïnvloeding binnen de praktijk	48
5.1.3	Stichting Marke Gorsselse Heide	51
5.1.4	Rol van de gemeente	55
5.1.5	Andere betrokken organisaties	55
5.2	Dynamiek rondom praktijk van groene zelf-governance	56
5.2.1	Verbindingen	56
5.2.2	Ontstaan van diverse organisaties die de heide een warm hart toedragen	57
5.2.3	Rust of multifunctionaliteit	57
5.2.4	Gelijkberechtiging	58
5.3	Conclusies	58

6	Natuurvereniging De Ruige Hof – Natuurgebieden Klarenbeek en de Riethoek binnen de stadsgrenzen van Amsterdam	61
6.1	De Ruige Hof, proces en praktijk	61
6.1.1	Achtergrond en geschiedenis	61
6.1.2	De Ruige Hof nu	62
6.1.3	Organisatie, regelgeving en financiering	64
6.1.4	Relaties en samenwerkingen	67
6.1.5	Dilemma's, problemen en bedreigingen	68
6.2	Dynamiek rondom praktijk van groene zelf-governance	70
6.2.1	Fysieke verbindingen en ecologische uitstralingseffecten	70
6.2.2	Sociale verbindingen en effecten	71
6.2.3	De Ruige Hof als voorloper en inspirator	71
6.2.4	Stabiliteit en dynamiek	73
6.2.5	Perspectief voor de lange termijn	74
6.3	Conclusies	75
7	Conclusies	77
7.1	Praktijken van groene zelf-governance	77
7.1.1	Dynamiek binnen praktijken	77
7.1.2	Breder perspectief op de interne betekenis van de praktijken van groene zelf-governance	79
7.2	Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en aanverwante praktijken	79
7.3	Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en regimenniveau	80
7.4	Olievlekwerking en institutionele invloed van groene zelf-governance	82
7.5	Leerpunten relatie burgerinitiatieven en instituties	84
	Literatuur	87
	Verantwoording	89
Bijlage 1	Respondenten	91

Samenvatting

Aanleiding en doelstelling

De kerngedachte van de Rijksnatuurvisie is dat burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties zelf veel kunnen en willen doen als het gaat om het realiseren van natuur en hun inzet voor een gezonde leefomgeving. Tegelijkertijd zijn er ook vragen bij hoeveel verantwoordelijkheid burgers en andere partijen kunnen en willen dragen voor natuur en landschap. De voornaamste vragen die daar achter liggen zijn: Hoe substantieel is eigenlijk deze ontwikkeling van groene zelf-governance, en welke betekenis heeft het? Is er sprake van olievlekwerking en spin-off richting andere praktijken? Is er invloed vanuit praktijken van groene zelf-governance op werk- en denkwijzen van instituties? Deze vragen vormen de beleidsmatige aanleiding van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om aan de WOT Natuur & Milieu een studie naar de betekenis en de praktijk van groene burgerinitiatieven te vragen. In Mattijssen *et al.* (2015) is een analyse gedaan van 264 burgerinitiatieven. In de onderhavige studie is uitgebreider naar de praktijk gekeken. Het gaat hierbij om praktijken van natuur- en landschapsbeheer waarin groepen burgers (burgerinitiatieven) de 'lead' hebben in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap.

In deze studie is gekeken naar drie praktijken van groene zelf-governance, te weten de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen die zich met de planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein in Amersfoort heeft beziggehouden, Stichting Marke Gorsselse Heide die zich richt op de ontwikkeling en het beheer van de Gorsselse Heide en Natuurvereniging de Ruige Hof die al bijna drie decennia 13 ha natuurgebied binnen de stadsgrenzen van Amsterdam ontwikkelt en beheert. In deze praktijken kijken we naar de relaties met aangrenzende praktijken en naar de relaties tussen praktijken en structuren op regimeniveau, zoals de werkwijzen en het beleid van instituties. Hierbij hanteren we een tweezijdig perspectief en kijken we dus naar de interactie, de verwevenheid en de wederzijdse invloed, wat gevat wordt in de term dynamiek. In deze studie staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken?*
2. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en het regimeniveau?*

Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en aanverwante praktijken

In de drie praktijkvoorbeelden is er sprake van verwevenheid tussen praktijken van groene zelf-governance en praktijken van natuur- en landschapsbeheer. Ook is er verwevenheid tussen praktijken van groene zelf-governance en praktijken van zelf-governance. Er is sprake van een leerproces op basis van eerdere praktijken, waarin de discursieve kracht van eerdere ervaringen niet onderschat moet worden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit hoe het Randenbroektraject een rol speelde in Amersfoort. Daarnaast is er een leerproces vanuit de praktijk van groene zelf-governance naar andere praktijken. Een voorbeeld daarin is de inspiratiebron die De Ruige Hof vormt voor anderen. De verwevenheid en de vormen van beïnvloeding gaan via mensen, zo wordt er expertise uitgewisseld, maar spelen ook sociale netwerken een belangrijke rol.

Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en regimeniveau

In de drie praktijken van groene zelf-governance wordt duidelijk dat er veel dynamiek is tussen praktijken van groene zelf-governance en het regimeniveau. Het regime speelt in alle drie de voorbeelden een 'enabling' rol. Dit blijkt uit de ruimte die zij creëren voor het ontstaan van de praktijk van groene zelf-governance door een beleidsbeslissing. Ook vervullen zij een 'enabling' rol gedurende het proces. Daarnaast is het niveau van regime *dominant* richting de praktijk van groene zelf-governance. In andere terminologie zou het 'ruimte geven binnen kaders' genoemd kunnen worden. In de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen worden samen de kaders bepaald. In de praktijk van Stichting Marke Gorsselse Heide is het regimeniveau met name vooraf dwingend geweest door bijvoorbeeld een gedetailleerd herstel- en beheerplan voor te schrijven en in De Ruige Hof is het regime met name latent en incidenteel voelbaar maar stelt zich tijdens die incidenten dwingend op.

Alhoewel er duidelijk invloed is vanuit de praktijk van groene zelf-governance naar regimenniveau, lijkt de invloed van regime richting praktijk van groene zelf-governance groter. Deze invloed is niet altijd prominent aanwezig in het dagelijks functioneren van de praktijken van groene zelf-governance, maar de afhankelijkheidsrelaties en machtsbalans ontpoppen zich op specifieke momenten en op cruciale punten.

Ook zijn er invloeden vanuit landscape richting de praktijk van groene zelf-governance en richting regime. Denk bijvoorbeeld aan de invloed van economische ontwikkelingen en de internationale en nationale cultuuromslag richting een bestuurlijke nadruk op lokale betrokkenheid en invloed van burgers, die zich bijvoorbeeld ook manifesteert op regimenniveau in verschillende rijksnota's.

De precieze betekenis en institutionele invloed vanuit praktijken van groene zelf-governance zijn moeilijk vast te stellen, en dit verschilt ook in de tijd. Er lijkt wel invloed van praktijken van groene zelf-governance richting regimenniveau. Mensen vinden dat er invloed is, in activiteiten en de wijze waarop mensen erover spreken zijn veranderingen merkbaar, maar het lijkt zich af te spelen in een context van ontwikkelingen, mede ingezet op landschapniveau, en waar de praktijk van groene zelf-governance in acteert en daarmee een (bescheiden) rol heeft.

Leren door samen te doen

De praktijken van groene zelf-governance bevinden zich in een context van veranderende rolverdelingen tussen overheden en burgerinitiatieven bij het realiseren van natuur en landschap. Het handen en voeten geven aan deze rolverdeling in het natuurdomein betreft alle overheidslagen en ook natuur- en landschapsorganisaties. Ook bij groene zelf-governance, waar burgers 'de lead' hebben in het realiseren, beschermen en beheren van natuur en landschap, gaat het om het *samenspel* van actoren. Veelal is er sprake van *meerdere overheidsrollen* die tegelijkertijd spelen vanuit verschillende beleidsterreinen en op verschillende bestuurslagen. Overheden kunnen ook hun rol kiezen per situatie. Een belangrijke les uit de praktijken van groene zelf-governance is verder dat er *geleerd wordt door samen te doen*: in de praktijken van groene zelf-governance wordt aan *vertrouwen* en ervaring gewerkt. Samenwerken met en ruimte geven aan burgerinitiatieven is voor iedereen een zoektocht. Ook in de verhouding tussen het geven van ruimte aan de energie van initiatieven en het nemen van bestuurlijke verantwoordelijkheid en de afweging van publieke belangen, is het per situatie zoeken naar de juiste balans.

Summary

Background and goal

The core idea in the Dutch government's vision on nature, *The Natural Way Forward*, is that businesses and civil society organisations are able and willing to take on much of the practical work of nature conservation and creating a healthy living environment. At the same time, it is questionable how much responsibility for nature and the landscape citizens and other parties are able and willing to take on. The main questions in this regard are: How substantial is the trend towards green self-governance and how significant is it? Does it generate any knock-on effects and spin-offs for other practices? Do green self-governance practices influence institutional thinking and working practices? In seeking answers to these policy questions, the Netherlands Environmental Assessment Agency (PBL) asked the Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment to investigate the significance of green citizens' initiatives. Mattijssen *et al.* (2015) presents an analysis of 264 citizens' initiatives. The present study is a more in-depth examination of these practices, in which groups of local people (citizens' initiatives) take the lead in practical nature conservation and landscape management projects.

This study looks at three cases of green self-governance: the *Samenwerking Elisabeth Groen* core group, which was involved in planning the redevelopment of the Elisabeth site in Amersfoort; *Stichting Marke Gorsselse Heide*, which is involved in the development and management of the Gorsselse Heide heath; and *Natuurvereniging De Ruige Hof*, which for almost 30 years has been managing a 13 ha nature reserve in Amsterdam. We looked at the relations with related practices and the relations between practices and structures at the regime level, such as institutional working practices and policies. We took a bilateral perspective, exploring the interaction, interconnections and reciprocal influence in these relations, which is summarised by the term 'dynamics'. The study sought to answer the following research questions:

1. *What are the dynamics between green self-governance practices and related practices?*
2. *What are the dynamics between green self-governance practices and the regime level?*

Dynamics between green self-governance practices and related practices

In the three cases we examined there were connections between green self-governance and nature and landscape management practices, and also between green self-governance practices and self-governance practices. We identified learning processes based on previous practices, in which the discursive power of previous experiences should not be underestimated. This could be seen, for example, in the influence of the *Randenbroek* process in Amersfoort. Green self-governance practices also generate lessons for other practices, an example being the source of inspiration that *De Ruige Hof* provided to others. This interconnectedness and influencing works through people coming into contact and sharing their expertise, but social networks are also important.

Dynamics between green self-governance practices and the regime level

In the three green self-governance practices the dynamics between the green self-governance practices and the regime level are clearly considerable. In all three cases the regime has an *enabling* role. This can be seen in the policy decisions that provide room for green self-governance practices and in the enabling role of the regime throughout the process. In addition, the regime level is dominant with respect to green self-governance practices, which could also be described as providing 'opportunities within defined limits'. In the *Samenwerking Elisabeth Groen* core group these limits were defined jointly with the regime. In the case of the *Stichting Marke Gorsselse Heide*, the regime level took an authoritative approach at the start of the process and prescribed a detailed restoration and management plan. In the *De Ruige Hof* case the regime largely took a back seat and only occasionally made its presence felt, but at these times it did exert its authority.

Although green self-governance practices clearly exert an influence at the regime level, the regime's influence on the practice of green self-governance appears to be greater. This influence is not always prominent in the day-to-day functioning of green self-governance, but the dependence relations and balance of power arise at specific moments and around crucial issues.

The *landscape* itself also influences green self-governance practices and the regime. An example is the influence exerted by economic developments and national and international cultural shifts on the political insistence on involving local people, which is reflected at the regime level in various central government policy documents.

The precise significance and institutional influence of green self-governance practices is hard to pin down, and it also changes over time, but green self-governance practices do seem to exert an influence at the regime level. People think there is an influence, and both the actions taken and the way people talk about them indicate that things are changing. However, this appears to occur within the context of developments, initiated partly at the landscape level, in which green self-governance practices take part and therefore have a (modest) role to play.

Learning by working together

Green self-governance practices have to operate within the context of a shifting division of tasks between government and citizens' initiatives regarding practical nature conservation and landscape management. The process of fleshing out the details of this new arrangement involves all tiers of government as well as the nature conservation and landscape organisations. As green self-governance involves local people taking the lead role in nature conservation and landscape management, it is also all about *teamwork*. Often the *government plays multiple roles* at the same time, depending on the particular policies and tiers of government involved. Government authorities can also choose which role to adopt depending on the situation. An important lesson from green self-governance practices is that participants can *learn by working together*. Green self-governance practices are also about building *trust* and gaining experience. Working with and allowing room for citizens' initiatives is a process of trial and error for everyone. Finding the right balance between allowing room for dynamic initiative, taking political and administrative responsibility and weighing up public interests is different in each situation.

1 Introductie

1.1 Achtergrond

De samenleving verandert en daarvoor worden allerlei metaforen gehanteerd. Premier Rutte (2013) spreekt over 'de participatiesamenleving', de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR, 2012) over de 'vernetwerkte samenleving', Binnenlandse Zaken (2013) over 'de doe-democratie' en het Planbureau voor de Leefomgeving over de 'energieke samenleving' (Hajer, 2011). De woorden en accenten zijn anders, maar ze verwijzen allemaal naar een dynamische en actieve samenleving met zelforganiserend vermogen. Burgerinitiatieven zijn actief in allerlei domeinen en houden zich ook bezig met natuur en landschap (Van Dam, 2014). Zo zijn er voorbeelden van groepen burgers die zich richten op de ontwikkeling van een agrarisch cultuurlandschap (zoals Stichting Doornik Natuurakkers), het terugbrengen van oude cultuurhistorische elementen in het landschap (bijvoorbeeld Boermarke Essen en Aa's) of het ontwikkelen van stadstuinen (bijvoorbeeld Emma's Hof). Initiatiefnemers streven hierbij op hun eigen manier iets na wat ze belangrijk vinden waarbij een eigen belang vaak wordt gecombineerd met een publiek belang.

In dit kader wordt ook gesproken over een ontwikkeling van government naar governance. Taken en verantwoordelijkheden die eerst voornamelijk bij (nationale) overheden lagen, verplaatsen zich richting bedrijven, maatschappelijk middenveld en burgers (Bourgon, 2011). De ontwikkeling van government naar governance heeft dus gevolgen voor de relatie overheid-burger. In navolging van Arnouts *et al.* (2012) kan zelf-governance worden gezien als een governance-arrangement waarin (groepen) burgers een belangrijke en vaak initiërende rol spelen, maar waarin overheden niet noodzakelijkerwijs afwezig zijn.

Ook in het natuurbeleid is deze omslag merkbaar. In de Rijksnatuurvisie Natuurlijk Verder (2014) wordt gesteld dat "het kabinet het van groot belang vindt om aan te sluiten bij de groeiende betrokkenheid van burgers en de verdere ontwikkeling van groen ondernemerschap". In het natuurbeleid wordt dan ook de energieke samenleving centraal gesteld. De kerngedachte van de Rijksnatuurvisie is dat burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties zelf veel kunnen en willen doen als het gaat om het realiseren van natuur en hun inzet voor een gezonde leefomgeving. De Rijksoverheid wil deze zogenoemde vermaatschappelijking zo goed mogelijk faciliteren en optimaal benutten.

Uit bovenstaande blijkt dat er vanuit de overheid veel vertrouwen wordt gesteld in burgers. Tegelijkertijd zijn er ook vragen bij hoeveel verantwoordelijkheid voor natuur en landschap burgers en andere partijen kunnen en willen dragen. De voornaamste vragen die daar achter liggen zijn: Hoe substantieel is eigenlijk deze ontwikkeling van groene zelf-governance? En welke betekenis en invloed heeft de ontwikkeling van groene zelf-governance? Is er sprake van olievlekwerking en spin-off richting andere praktijken? Deze vragen vormen de beleidscontext van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om aan de WOT Natuur & Milieu te vragen een studie naar de betekenis en de praktijk van groene burgerinitiatieven te initiëren.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

Onderhavige studie richt zich op de relatie tussen individuele burgerinitiatieven en hun (institutionele) omgeving. Welk effect hebben losse initiatieven op de doelen en werkwijze van overheden en natuurorganisaties? Is er sprake van een transitie van het natuur- en landschapsbeheer naar een grote vorm van Do-It-Yourself-mentaliteit en -organisatie? En zo ja, welke elementen vinden dan weerklank en navolging in de samenleving en welke niet? Door hier meer inzicht in te krijgen kunnen het PBL, overheden, natuurorganisaties en terreinbeherende organisaties potentieel andere afwegingen maken en/of anders omgaan met betrokkenheid van burgers en lokale organisaties bij natuur- en landschapsbeheer.

De studie als geheel kent twee complementaire lijnen: een kwantitatieve lijn waarin de nadruk ligt op de doelen, organisatie en effecten van 264 groene burgerinitiatieven. Deze kwantitatieve studie geeft meer inzicht in de interne betekenis van groene zelf-governance: de betekenis van het initiatief voor natuur, landschap en betrokken burgers. De resultaten zijn beschreven in het rapport: 'De betekenis van groene burgerinitiatieven.; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland' (Mattijssen *et al.*, 2015). Daarnaast is de onderhavige kwalitatieve studie uitgevoerd, waarin de invloed en olievlekwerking vanuit voorbeelden van groene zelf-governance richting andere praktijken en beleid centraal staat. Gezien de relaties met en effecten voor de organisaties in de (institutionele) omgeving van de initiatieven, spreken we hier van een focus op de externe betekenis.

In dit onderzoek kijken we naar praktijken van groene zelf-governance. Het gaat hierbij om praktijken van natuur- en landschapsbeheer waarin groepen burgers (burgerinitiatieven) de 'lead' hebben in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap. We gaan kijken naar praktijken van groene zelf-governance, en focussen daarbij op de relatie met aangrenzende praktijken om iets te kunnen zeggen over de uitwisseling en wederzijdse beïnvloeding tussen deze praktijken en over de mogelijke olievlekwerking en vernieuwing die ontstaat vanuit deze praktijken van groene zelf-governance. Ook wordt gekeken naar de relaties tussen een praktijk van groene zelf-governance en de werkwijzen en het beleid van overheidsinstanties en natuur- en landschapsorganisaties, ook wel het regimeniveau genoemd. Bij de relatie van een praktijk van groene zelf-governance met aangrenzende praktijken en met het regimeniveau wordt een tweezijdig perspectief gehanteerd en gekeken naar interactie, verwevenheid en wederzijdse invloed, wat gevat wordt in de term dynamiek. Bij het zicht krijgen op olievlekwerking en betekenis is namelijk altijd sprake van een wederzijdse beïnvloeding. In deze studie staan dan ook de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken?*
2. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en het regimeniveau?*

De beantwoording van deze vragen zal inzicht bieden in het wederzijdse proces van beïnvloeding tussen van praktijken van groene zelf-governance en aanverwante praktijken en het regimeniveau; specifiek zal aandacht uitgaan naar de eenzijdige relatie, namelijk de invloed van praktijken van groene zelf-governance op andere praktijken en op het regimeniveau.

Alhoewel de nadruk in deze studie ligt op het bieden van inzicht in de beleidsmatige vragen over hoe ingrijpend en betekenisvol de ontwikkeling naar groene zelf-governance is door de invloed die uitgaat van de praktijken van groene zelf-governance, zullen we in de conclusies tevens een doorkijkje bieden in wat we hiervan kunnen leren in de relatie burger-instituten: hoe stellen overheden en terreinbeherende organisaties zich op in deze praktijken van groene zelf-governance c.q. hoe zouden overheden zich kunnen opstellen?

1.3 Leeswijzer

In dit rapport wordt allereerst het conceptueel kader geschetst (hfst 2), waarin de practicetheorie en het multi-level perspectief van transitietheorie de belangrijkste concepten en uitgangspunten aanleveren. Na het beschrijven van de onderzoekaankpak (hfst 3) worden achtereenvolgens drie cases beschreven: kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen die zich met de planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein in Amersfoort heeft beziggehouden (hfst 4), Stichting Marke Gorsse Heide die zich richt op de ontwikkeling en het beheer van de Gorsse Heide (hfst 5) en Natuurvereniging de Ruige Hof die al bijna drie decennia 13 ha natuurgebied binnen de stadsgrenzen van Amsterdam ontwikkelt en beheert (hfst 6). Per hoofdstuk wordt een duiding van het proces en de praktijk van het voorbeeld van groene zelf-governance gegeven en wordt ingegaan op de dynamiek tussen de praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken en de dynamiek tussen de praktijk van groene praktijken en het regimeniveau. Tot slot worden de drie vormen van dynamiek uit de drie cases geanalyseerd en worden er conclusies getrokken (hfst 7).

2 Conceptueel kader

In dit onderzoek staan praktijken van groene zelf-governance en het proces van dynamiek en wederzijdse beïnvloeding centraal. Om deze vragen te beantwoorden is allereerst een conceptueel kader opgesteld gebaseerd op 'practice' theorie en het multi-level perspectief van transitietheorie. Allereerst wordt ingegaan op het concept 'praktijken' (par. 2.1), vervolgens worden de niveaus van structuratie (par. 2.2) en verschillende vormen van dynamiek (par. 2.3) uitgelegd. Tot slot volgt een samenvatting van de belangrijkste concepten (par. 2.4).

2.1 Het belang van praktijken

Om het proces van dynamiek en beïnvloeding tussen praktijken in kaart te brengen, maken we gebruik van 'practice' theorie. We kijken daarbij specifiek naar de verschillende praktijken die we zien rondom onze casus. Om de link tussen praktijken en het bredere veld van natuur- en landschapsbeheer te leggen, en eveneens om de dynamiek als gevolg van bredere ontwikkelingen in kaart te brengen, maken wij gebruik van 'practice' theorie. Deze theorie heeft als uitgangspunt dat er om dagelijkse praktijken (van bijvoorbeeld groene zelf-governance) te begrijpen niet primair gekeken moet worden naar de formele regels en richtlijnen, maar vooral naar wat de betrokkenen eigenlijk praktisch gezien doen. Onderzoek op basis van 'practice' theorie richt zich op wat er daadwerkelijk gebeurt in praktijken van beleid en beheer van natuur en landschap. Wat doen actoren, hoe praten ze, hoe gaan ze om met regelgeving en financiering, hoe stemmen ze hun ideeën met elkaar af, hoe kijken ze aan tegen en handelen ze in de fysieke leefomgeving, welke relaties worden er onderhouden en met wie?

Veel sociaalwetenschappelijk onderzoek heeft een sterke focus op institutionele logica of op de individuele keuzes van actoren. Deze nadruk op instituties of individuen kan vaak onvoldoende verklaren wat mensen precies doen en waarom ze dit doen (Giddens, 1984; Shove and Walker, 2010; Spaargaren, 2011; Arts *et al.*, 2013; Koning and Benneker, 2013). 'Practice' theorie richt de analyse niet primair op de individuele actor, de menselijke geest of een discourse, maar op een praktijk van met elkaar samenhangende actoren, discoursen en instituties (Reckwitz, 2002; Watson, 2012). Een praktijk definiëren we hierbij, in navolging van Arts *et al.* (2013), als 'een geheel van handelingen (doings), taaluitingen (sayings) en materiële dingen (things) in een specifiek veld van activiteit' (vertaald uit het Engels, p.9). Hoewel een praktijk gewoonlijk bestaat uit verschillende elementen, kan deze niet tot de individuele elementen gereduceerd worden, maar moet het als een geheel gezien worden. Er kan dus best gekeken worden naar bepaalde actoren of discoursen, maar deze moeten altijd in hun context beschouwd worden. Voorts gaat het om het proces waarin samenhangende verhalen, gedragingen en fysieke omstandigheden, vormgegeven, geroutineerd en veranderd worden in praktijken van groene zelf-governance.

In dit onderzoek kijken we naar praktijken van groene zelf-governance. Het gaat hierbij om praktijken van natuur- en landschapsbeheer waarin groepen burgers (burgerinitiatieven) de 'lead' hebben in het realiseren, beschermen en/of beheren van natuur en landschap. Een praktijk van groene zelf-governance kan bijvoorbeeld bestaan uit het gezamenlijk beheren van een buurttuin door omwonenden. Elementen die deel uit maken van deze praktijk kunnen een aantal vaste werkzaamheden omvatten die buurtbewoners uitvoeren. Ook formele afspraken met de gemeente, een vast overleg tussen gemeente en buurtbewoners, een jaarlijkse buurtbarbecue in de tuin, een do-it-yourself discourse, en het gebruikte snoeigereedschap zijn mogelijke elementen in deze praktijk. Hoewel de praktijk uit verschillende elementen bestaat, is het in sociaalwetenschappelijke zin niet zinvol om deze elementen los van de praktijk te analyseren. Het snoeigereedschap is gereedschap op zichzelf, maar het krijgt zijn betekenis door de praktijken waarin het wordt gebruikt.

Binnen praktijken handelen actoren vanuit een (meestal impliciete) eigen logica (Bourdieu, 1990; Arts *et al.*, 2013). Denk bijvoorbeeld aan omgangsvormen, formele en informele regels en een gevoel van “zo gaat het hier nu eenmaal altijd”. Zulke logica omvat in een voorbeeld van groene zelf-governance bijvoorbeeld een datum waarop grasland jaarlijks wordt gemaaid of een bepaalde procedure die standaard wordt gebruikt om vanuit een initiatief naar de gemeenteraad te communiceren. Elke praktijk ontwikkelt dus z'n eigen logica, gebaseerd op de specifieke context van die praktijk. Zo kan de maaidatum van een grasland afhankelijk zijn van het tijdstip waarin de nestjes van bepaalde vogelsoorten uitvliegen.

De logica van een praktijk is dus afgestemd op de lokale context waarbij op creatieve en situatie-afhankelijke manier bestaande instituties, discoursen en fysieke kenmerken met elkaar verbonden worden. Een dergelijke logica heeft een sterk stabiliserende werking. Elk zaadje voor verandering (zoals nieuwe regels of een nieuw discours) moet passen binnen of aansluiting vinden bij bestaande praktijken, of moet de aanleiding zijn voor het starten van een nieuwe praktijk. De logica van een praktijk is hiermee dus zowel een bron van stabiliteit als van dynamiek. De dynamiek komt vooral uit het feit dat eventuele nieuwe elementen ingepast worden in de bestaande logica, bestaande elementen veranderen als gevolg van veranderende logica, en/of dat deze logica deels verandert als gevolg van nieuwe elementen.

Verder bezitten individuele actoren de mogelijkheid om veranderingen in gang te zetten, maar dit handelingsvermogen ook wel ‘agency’ genoemd is sterk afhankelijk van de situatie en context (Arts *et al.*, 2013). Subsidieregelingen, het bestaan van bepaalde vastgeroeste routines, de aanwezigheid van bepaalde rode lijst soorten of het eigendom van grond zijn een aantal voorbeelden die als context van invloed kunnen zijn op het handelingsvermogen van bepaalde actoren. Bepaalde subsidieregelingen kunnen bepaalde elementen bevorderen en andere afsluiten en hiermee het handelen van een actor sturen. De aanwezigheid van een bepaalde rode lijst-soort kan tot gevolg hebben dat bepaald groenbeheer, als gevolg van wetgeving, noodzakelijk wordt, of kan juist bepaalde geplande ingrepen ongewenst maken waardoor er binnen de praktijk naar andere elementen gezocht moet worden. De ideeën, identiteiten en handelingen van een bepaalde actor worden vormgegeven worden in de context van de sociale praktijken waarbinnen deze geïmplementeerd zijn (Bevir, 2005).

2.2 Niveaus van structuratie

In dit onderzoek zoeken we naar de betekenis van groene zelf-governance voor het bredere veld van natuur- en landschapsbeheer. Om deze betekenis te kunnen interpreteren, is het van belang om een link te kunnen leggen tussen individuele praktijken van groene zelf-governance, zoals we die in onze casestudies zien, en ‘bredere’ processen en structuren in de samenleving (Grin, 2010; Hoffman, 2013). Om dit te doen maken wij gebruik van het multi-level perspectief (MLP) (Rip and Kemp, 1998; Geels 2011). Het MLP onderscheidt drie verschillende niveaus van structuratie: *landscape*, *regime* en *niche*. Deze niveaus van structuratie dienen niet gezien te worden als hiërarchische schaalniveaus (Seyfang *et al.*, 2010). Zij zijn echter wel in grote mate bepalend voor dynamiek en stabiliteit.

Het niveau van *landscape* omvat de meest diepgewortelde structuren in de samenleving (en daarmee, in praktijken). Hierbij kan worden gedacht aan de materiële infrastructuur, de demografie, macro-economie, de fysieke/natuurlijke leefomgeving en diepgewortelde sociale waarden en culturele tradities (Rotmans *et al.*, 2001; Poppe *et al.*, 2009). Het *landscape* vormt een belangrijke context voor een deel van praktijken, maar verandert slechts langzaam: de individuele praktijk heeft hier weinig invloed op. Het *landscape* heeft vaak een sterk structurerende invloed op bepaalde elementen in een praktijk. Op het tweede structuurniveau, dat van het *regime*, worden regels, beleid, interesses en sociale normen geïmplementeerd (Poppe *et al.*, 2009). Hoewel deze over het algemeen niet als zeer fluïde worden gezien, is er hier meer ruimte voor dynamiek en een grotere mogelijke invloed vanuit een bepaalde praktijk. Het laatste structuurniveau, het *niche*-niveau, bevat de minste verankerde structuren en is hiermee het meest dynamisch: het gaat hier om lokale projecten en innovaties die (grotendeels) buiten de structuren van *regime* en *landscape* vallen (Rip en Kemp 1998; Loorbach 2010).

Als we er vanuit gaan dat sociale processen en menselijk gedrag plaatsvinden in de dynamiek van praktijken (Giddens, 1984) en daarmee vormgeven aan de sociale werkelijkheid, kan worden beargumenteerd dat de sociale structuren van landscape, regime en niche worden vormgegeven door praktijken. Elementen die door vele praktijken gedeeld worden kunnen worden gezien als zijnde diep verankerd in structuren op het landschapniveau. Unieke of zeldzame elementen kunnen worden gezien als niche-elementen. Een praktijk hoeft zich daarmee niet op niche of regime te bevinden, maar kan elementen van diverse structuurniveaus combineren.

Om de institutionele betekenis van praktijken van groene zelf-governance te kunnen duiden, is het daarom belangrijk om te kijken hoe praktijken en de structuren van niche, regime en landscape zich tot elkaar verhouden. Voor onderzoeksvraag 2 ligt de nadruk op de dynamiek tussen de praktijk van groene zelf-governance en het regimeniveau.

2.3 Dynamiek in en rond praktijken van groene zelf-governance

Gebaseerd op Shove *et al.* (2012) en Schatzki (2011, 2012), benoemen wij drie manieren waarop dynamiek in en rond praktijken zich manifesteert: (i) dynamiek binnen praktijken, (ii) dynamiek tussen praktijken en (iii) dynamiek tussen een praktijk en de structuren van niche, regime en landscape.

Dynamiek binnen praktijken kan ontstaan als de individuele elementen van die praktijk, zoals visies op natuur, betrokken actoren of autonome ontwikkelingen in natuur en landschap, veranderen. Dit gebeurt onder andere via de mechanismen die samenhangen met de (interne) logica van een praktijk, het handelingsvermogen en de context van actoren in die praktijk. Veranderingen in de elementen van een praktijk hebben vaak ook gevolgen voor andere elementen en altijd voor de praktijk in zijn geheel. Ook kunnen de onderlinge relaties tussen die elementen wijzigen, bijvoorbeeld als een burger die veel van het praktische onderhoud voor z'n rekening neemt ziek wordt. Nieuwe oplossingen moeten dan gevonden worden binnen de praktijk, waardoor de praktijk in meer of mindere mate zal veranderen.

Ook kan er sprake zijn van *dynamiek tussen praktijken*. Praktijken staan zelden op zichzelf, maar zijn vaak verbonden met andere praktijken. De praktijk van het beheer van een groenstrook door bewoners heeft vaak ook te maken met andere behoeften en praktijken, zoals de behoefte aan meer speelgelegenheid voor kinderen en de behoefte aan betere afvoer van regenwater. Daarmee worden natuurbeheerpraktijken verbonden met praktijken rondom andere thema's, zoals spelen en waterbeheer. Praktijken van groene zelf-governance zijn vaak ook verbonden met andere praktijken van natuurbeheer op andere plekken. Bijvoorbeeld omdat de gemeenteambtenaar die betrokken is bij de groenstrook ook betrokken is bij het beheer van het stadsbos. Praktijken van groene zelf-governance kunnen dus zowel verbonden zijn met andere praktijken van groen beheer als met praktijken uit andere thema's. Als water een belangrijke rol speelt, zullen vaak relaties aangeknoopt worden met waterschappen en ontstaat er samenhang met de bestaande praktijken van waterbeheer. En een praktijk van stadslandbouw is nauw verbonden met praktijken van voedsel produceren en consumeren.

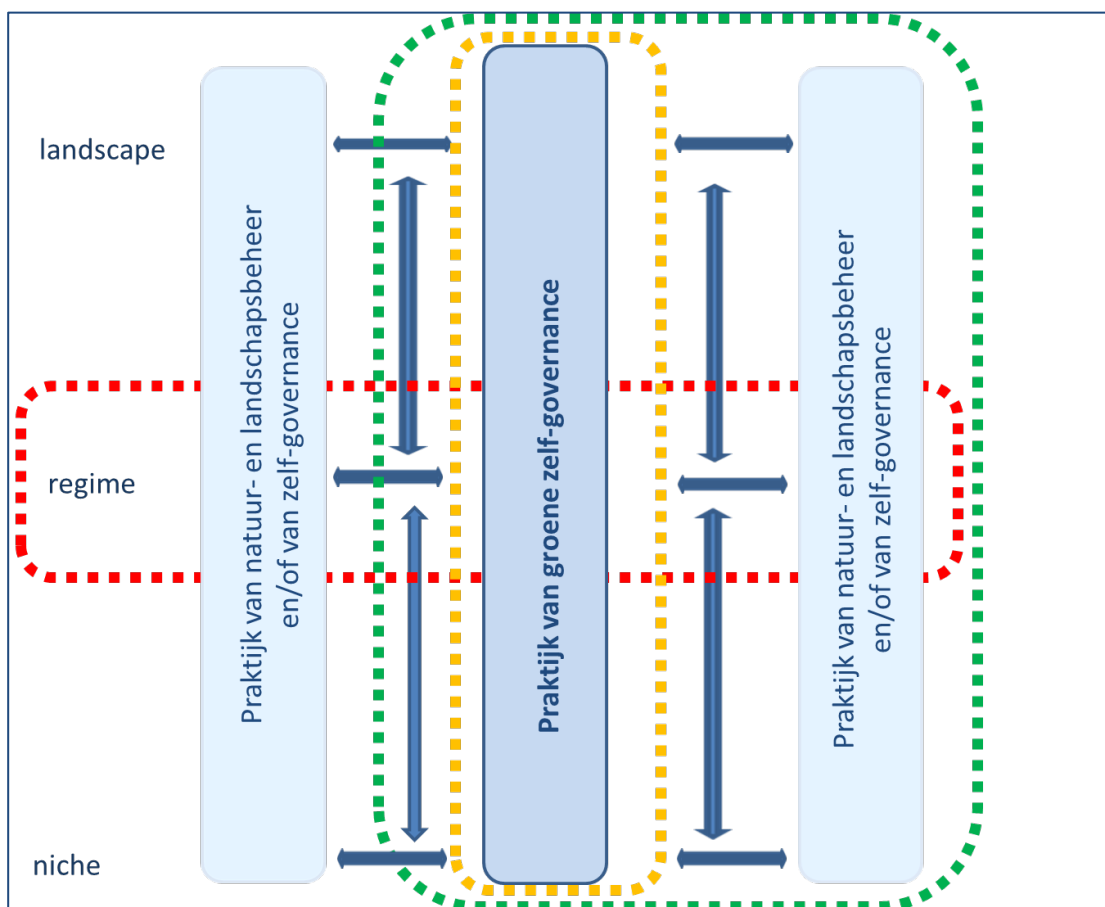
Dynamiek en beïnvloedingen vinden namelijk niet alleen plaats binnen praktijken of tussen praktijken onderling, maar *dynamiek en beïnvloeding vindt ook plaats door de koppeling van praktijken aan de structuren van niche, regime en landscape*. Vanuit traditionele transitietheorie zou een praktijk van zelf-governance als een niche-innovatie worden gezien die loshangt van bestaande structuren op regime- of landschapniveau. De toevoeging van 'practice' theorie maakt echter duidelijk dat praktijken over alle niveaus heen bewegen. Wij zien traditionele praktijken van natuur- en landschapsbeheer dan ook niet als praktijken die zich uitsluitend op het regimeniveau van transitietheorie bevinden en dus relatief stabiel (en plat) is, zoals Hargreaves *et al.* (2013) dat doen. Een praktijk zal normaal gesproken aspecten van verschillende structuurniveaus combineren en hiermee de structuurniveaus van het MLP overstijgen. Een groene zelf-governance initiatief om een vernat bosgebied te realiseren

kan bijvoorbeeld samenhangen met regels, nationale wetgeving, subsidiestructuren en natuurbeelden op regimeniveau; met grondwaterstromingen, bodemstructuren, Natura 2000 en een bredere omringende structuur van bosgebieden op landschapniveau; en differentieert zich op niche-niveau qua lokale invulling, aangeplante soorten en specifieke omgevingskwaliteiten. Hierbij zal er op het niche-niveau normaal gesproken de meeste (ruimte voor) dynamiek zijn omdat deze structuren het minst vastliggen. Vanuit het landschapniveau zullen er veelal overkoepelende elementen zijn die in veel verschillende praktijken terugkomen als gevolg van een grote samenhang, omdat zij sterk zijn verinnerlijkt in handelingen, taaluitingen en materiële dingen, of vanwege het hoge schaalniveau waarop ontwikkelingen plaatsvinden (bijvoorbeeld EU).

Wij zien hier een wederzijdse wisselwerking: praktijken kunnen bijvoorbeeld veranderen door een wijziging in regime, maar regimes kunnen tevens veranderen als het gevolg van veranderende of nieuwe praktijken. Vanuit een 'practice' perspectief kan dus worden beargumenteerd dat een praktijk is verbonden aan alle drie de niveaus van het MLP: elk van deze niveaus wordt immers vormgegeven door praktijken (Schatzki, 2011). Hierbij focussen wij ons, als gevolg van onze onderzoeksdoelstellingen, vooral op de wederzijdse beïnvloeding tussen het regimeniveau en de praktijken van groene zelf-governance.

2.4 Samengevat

In dit onderzoek staan praktijken van groene zelf-governance centraal, dit zijn praktijken van natuur- en landschapsbeheer waarin een burgerinitiatief een belangrijke rol speelt. Het gaat daarbij om het proces waarin samenhangende verhalen, gedragingen en fysieke omstandigheden, vormgegeven, geroutineerd en veranderd worden in praktijken van groene zelf-governance. We kijken naar de (interne) logica van een praktijk, het handelingsvermogen van actoren en de bijbehorende context (figuur 1).

Figuur 1: Vormen van dynamiek in en rondom praktijken van groene zelf-governance

De analyse wordt opgebouwd vanuit:

- De dynamiek binnen een praktijken van groene zelf-governance (gele stippellijn).
- De dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken (groene stippellijn).
- De dynamiek tussen een praktijk van groene-zelfgovernance en het regimeniveau. Hierbij komt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en de structuren van niche, regime en landscape aan de orde maar ligt gezien de onderzoeksvraag de nadruk op het niveau van regime (rode stippellijn).

De analyse van de dynamiek in de praktijk van groene zelf-governance biedt inzicht in het functioneren van de praktijk van groene zelf-governance. Het inzicht in de interne dynamiek is ook belangrijk in relatie tot de andere vormen van dynamiek, aangezien burgerinitiatieven zichzelf realiseren en ontwikkelen door het aangaan van verbindingen (Van Dam *et al.*, 2014) en er dus een relatie te verwachten is tussen de verschillende vormen van dynamiek.

Voorts biedt de analyse van de praktijk van groene zelf-governance en bijbehorende relaties inzicht in het wederzijdse proces van beïnvloeding tussen van praktijken van groene zelfgovernance en aanverwante praktijken en het regimeniveau. In de conclusies zal ook specifiek aandacht uitgaan naar de eenzijdige relatie, namelijk de invloed van praktijken van groene zelf-governance op andere praktijken en op het regimeniveau.

3 Methodologie

Dit hoofdstuk beschrijft de onderzoeksaanpak. Achtereenvolgens wordt aandacht besteed aan de onderzoekscontext (par. 3.1), de selectie van de cases (par. 3.2), de verzameling van data (par. 3.3) en de analyse en rapportage (par. 3.4).

3.1 Onderzoekscontext

Dit rapport maakt deel uit van een studie naar de betekenis van groene zelf-governance. Voor deze studie is een conceptueel kader opgesteld en zijn exploratieve gesprekken (9) gevoerd met een aantal sleutelfiguren. Deze sleutelfiguren betreffen initiatiefnemers en mensen die zicht hebben op het veld van groene zelf-governance en de ontwikkelingen die zich daar voordoen. Vervolgens is het onderzoek uitgesplitst in twee complementaire onderzoeklijnen:

- Een onderzoeklijn die kwantitatief van aard is, waarin een database gecreëerd is van voorbeelden van groene zelf-governance. Deze lijn heeft geresulteerd in het rapport: "De betekenis van groene burgerinitiatieven. Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland" (Mattijssen *et al.*, 2015).
- Een onderzoeklijn die kwalitatief van aard is waarin een aantal voorbeelden van groene zelf-governance diepgaand geanalyseerd worden. Onderhavig rapport is het resultaat van deze onderzoeklijn.

De onderzoeklijnen hebben als doel om op verschillende, complementaire wijzen inzicht te bieden in vragen over hoe substantieel de ontwikkeling is van praktijken van groene zelf-governance en welke betekenis en invloed ervan uitgaat.

3.2 Selectie van de casus

Uit de database die is gecreëerd (Mathijssen *et al.*, 2015) is een groslijst gemaakt van 15 voorbeelden van groene zelf-governance waarbij naar de volgende criteria is gekeken:

- Er is sprake van een groen initiatief.
- Burgers hebben een belangrijke rol, idealiter is er sprake van een burgerinitiatief.
- Het initiatief is gericht op een relatief groot natuur en/of landschapsgebied.
- Op basis van een voorstudie werd vermoed dat er diverse partijen bij en/of rond dit initiatief betrokken zijn. Dit maakt de kans groot dat er relaties tussen verschillende praktijken (van natuur(beheer)) gevonden konden worden.
- Op basis van een voorstudie werd interactie vermoed tussen burgerpraktijk en bestuur op verschillende niveaus (ofwel: ontwikkelingen in de praktijk van natuur en landschap en ontwikkelingen op regimenniveau).

Uit deze groslijst zijn op basis van diversiteit (onder andere in omvang gebied, in fase, in type groene zelf-governance) drie casus geselecteerd, te weten:

1. *Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen – herinrichting groengebied Elisabethziekenhuis te Amersfoort*

De kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is in 2013 opgericht en heeft zich beziggehouden met de planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein. De kerngroep bestaat uit burgerleden en uit een aantal ambtenaren van de gemeente. In een proces van minder dan een jaar is er, sterk gestuurd door de ideeën en energie vanuit de kerngroep, een gezamenlijk plan ontwikkeld met een centrale rol voor (georganiseerde) omwonenden en betrokken burgers

2. *Stichting Marke Gorsselse Heide - Natuurgebied de Gorsselse Heide*

Het voormalige militaire oefenterrein Gorsselse Heide is in 2009 aangekocht door Stichting IJssellandschap die het beheer en herstel heeft overgedragen aan het burgerinitiatief Stichting Marke Gorsselse Heide. Het gebied is ongeveer 100 ha groot. De Stichting Marke Gorsselse Heide voert het herstelplan uit en zal langdurig en consistent beheer voeren. Verder staat de 'Markegedachte' centraal: natuur voor en door de burgers. Het is een expliciete doelstelling de lokale betrokkenheid te vergroten.

3. *Natuurvereniging de Ruige Hof – Stadsnatuurgebieden Klarenbeek en de Riethoek en het erf van het Theehuis*

Natuurvereniging de Ruige Hof is een vereniging die een totaal van 13 hectare aan natuurgebied beheert binnen de stadsgrenzen van Amsterdam. Ze bestaan al sinds 1986 en werken met een totaal van zo'n 50-60 actieve vrijwilligers. De Ruige Hof heeft een ledenbestand van ongeveer 450 huishoudens en pacht twee natuurgebieden van de gemeente Amsterdam, die ze Klarenbeek en De Riethoek hebben gedoopt. De Ruige Hof is formeel verantwoordelijk voor het beheer van deze terreinen. De Ruige Hof wil de stadsbewoners dichterbij de natuur brengen en de natuur dichterbij de stadsbewoner.

3.3 Dataverzameling

De casestudies zijn kwalitatief van aard. Data is verworven door middel van documentanalyse en door middel van interviews. De documentanalyse diende vooral als startpunt van de casestudie. Voor de documentanalyse zijn onder andere data verzameld op internet en via de media. Ook is er later via respondenten nog een aantal documenten verkregen.

Aanvullend zijn verschillende direct of indirect betrokkenen geïnterviewd om een duidelijk beeld te krijgen van de praktijk van zelf-governance en van de relatie en beïnvloeding tussen die praktijk en andere praktijken van natuur- en landschapsbeheer. De respondenten zijn geselecteerd op basis van deskresearch en op basis van suggesties van respondenten met wie eerder is gesproken. In de gesprekken lag de focus zowel op wat er gebeurt binnen praktijken en welke elementen zij bevatten, als op hoe praktijken met elkaar verbonden zijn en elkaar beïnvloeden, en op welke relaties er bestaan tussen praktijken en het regimenniveau.¹

Voor de casus kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is in totaal met acht respondenten gesproken in zeven interviews: met burgers, vanuit hun betrokkenheid bij een of meer verschillende burgerinitiatieven; met een ambtenaar van de gemeente Amersfoort tevens lid van de kerngroep; en met de wethouder Ruimtelijke Ordening en een gemeenteraadslid (beiden van D66). Ook is er na het samenstellen van een eerdere versie van dit rapport gesproken met een omwonende die de lokale ins-en-outs kent, maar ook professioneel met het onderwerp burgerinitiatief bezig is.

Voor de casus Stichting Marke Gorsselse Heide is in totaal met negen personen gesproken, waarvan er met één een kort telefoongesprek is geweest. Het gaat daarbij om initiatiefnemers van de Stichting Marke Gorsselse Heide, een lid van Stichting IJssellandschap, een medewerker van de gemeente Lochem, een voormalige wethouder van de gemeente Lochem, en een bestuurslid/medeoprichter van de Stichting Anytia Foundation, een voormalig DLG-medewerker en medewerker van IVN Zutphen/de coördinator van de Natuurwerkgroep Gorssel.

Voor de casus Natuurvereniging de Ruige Hof is in totaal met vijf personen gesproken: de coördinator van de Natuurvereniging, een bestuurslid, een vrijwilliger, een bestuurder van stadsdeel Amsterdam Zuidoost en Groengebied Amstelland, en een (voormalig) contactpersoon bij Landschap Noord-Holland. De Ruige Hof is door de tijd heen in meerdere documenten beschreven, iets dat in verhouding tot de andere twee case studies relatief veel data opleverde bij de deskresearch.

¹ Zie Bijlage 1 voor het overzicht van respondenten.

Voor ieder gesprek is een op de respondent en organisatie toegespitste vragenlijst gemaakt. De vragen zijn, wanneer de respondent daarom vroeg, van tevoren toegestuurd. De interviews zijn opgenomen en letterlijk uitgeschreven. De uitgeschreven interviews zijn desgewenst of wanneer er aanvullende vragen waren, voorgelegd aan de respondenten.

Zeker in het begin is het in het veld(werk) niet altijd duidelijk waar een praktijk begint of ophoudt. We hebben er daarom niet voor gekozen om een praktijk sterk te begrenzen, bijvoorbeeld door vooraf vast te stellen welke elementen of actoren er wel en geen deel van uitmaken. Wij hebben ervoor gekozen om met een open bril naar de casus te kijken en alle aspecten mee te nemen die (mogelijk) relevant zijn voor het begrijpen van de praktijk, zonder daarbij overigens de pretentie te hebben volledig te zijn. Tussen de interviews door is er steeds een inschatting gemaakt welke andere praktijken (mogelijk) verder nog hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de praktijk van groene zelf-governance en met wie dus gesproken moest worden.

3.4 Analyse en rapportage

Per casus hadden verschillende onderzoekers het voortouw in de uitvoering, analyse en uitwerking van de casus. Alhoewel er veel onderling afgestemd is, is er wel verschil merkbaar in de uitwerking van de casus. Dit komt overigens ook omdat de casus van elkaar verschillen. De structuur van de casusbeschrijvingen bestaat grofweg uit een duiding van proces en praktijk van het voorbeeld van groene zelf-governance en uit een duiding van de dynamiek tussen de praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken en de dynamiek tussen de praktijk van groene praktijken en het regimeniveau.

In de praktijk is het lastig om vast te stellen wat de directe invloed vanuit de praktijk van groene zelf-governance daadwerkelijk is. De praktijk van groene zelf-governance acteert vaak in een context van ontwikkelingen en daarmee is ook de invloed verweven met andere praktijken en invloeden op landscape- en regimeniveau.

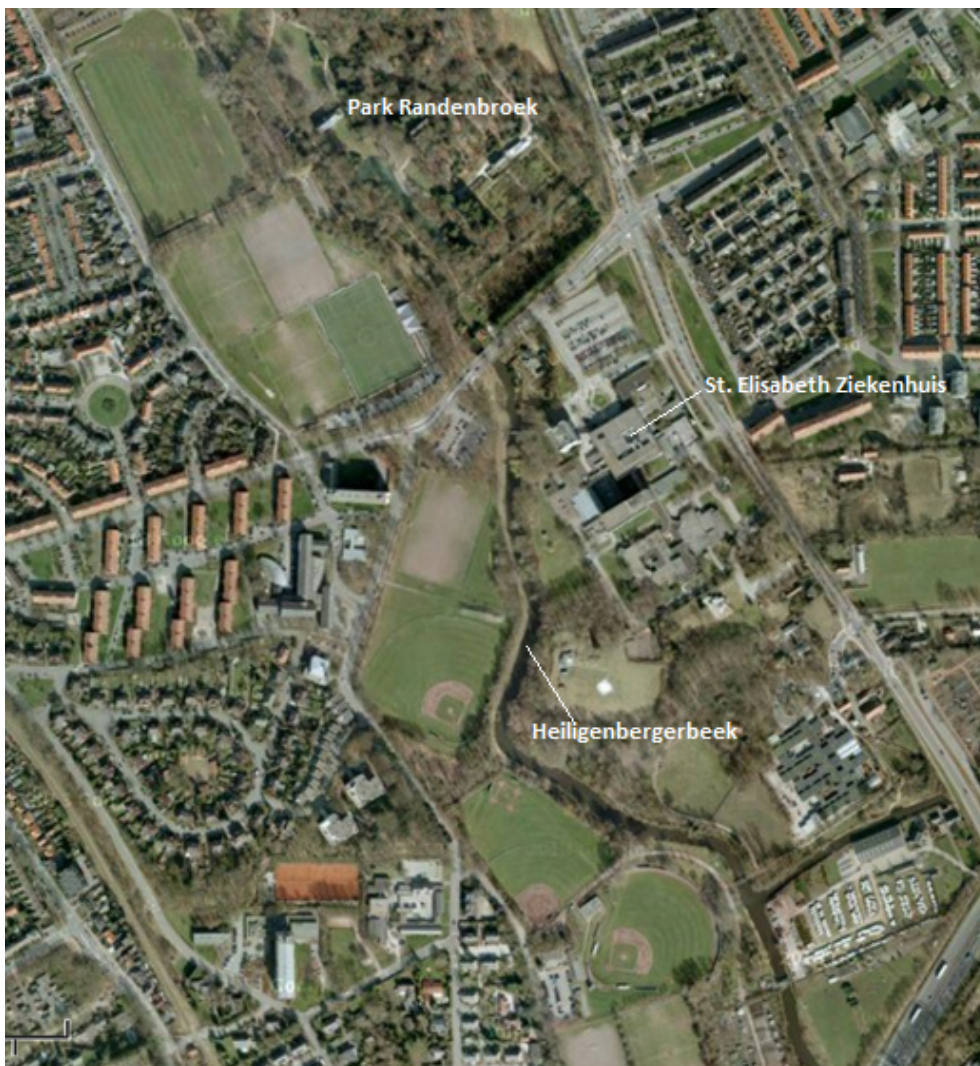
Belangrijk om te vermelden is dat de voorlopige resultaten na uitwerking van een eerste versie van de casusbeschrijvingen ter verificatie zijn aangeboden aan de respondenten. Dit heeft in sommige gevallen tot een aantal toevoegingen en veranderingen geleid, vooral daar waar het ging om (mogelijke) onjuistheden of inhoudelijke toevoegingen. Daar waar het ging om persoonlijke opvattingen van respondenten of waar respondenten elkaar tegenspraken, zijn wij voorzichtiger geweest met het aanpassen van de tekst, maar hebben we soms enige nuancering toegevoegd.

4 Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen – herinrichting groengebied Elisabeth Ziekenhuis te Amersfoort

4.1 Groengebied Elisabeth Ziekenhuis, proces en praktijk

4.1.1 Korte casusbeschrijving herinrichting locatie Elisabeth Ziekenhuis Amersfoort

De luchtfoto (figuur 2) toont het Amersfoortse gedeelte van het Heiligenbergerbeekdal. De Heiligenbergerbeek loopt midden door dit gebied, dat aan de zuidkant begrensd wordt door de snelweg A28. Het beekdal bestaat uit groene gebieden zoals Park Randenbroek en uit gebieden die (deels) bebouwd zijn en heeft veel functies en gebruikers. Ten westen van de beek ligt een aantal sportvelden. Andere gebruikers naast de sportverenigingen zijn onder andere stadsboerderij De Vosheuvel, twee scholen, een poppentheater, beeldend kunstenaars, de Dahliavereniging, scouting en de Stichting Waterlijn die rondvaarten door Amersfoort organiseert (Gemeente Amersfoort, 2012; bezocht op 07-10-2014). Centraal in het beekdal ligt het St. Elisabeth Ziekenhuis, dat een groot deel van de bebouwing in het gebied voor zijn rekening neemt.

Figuur 2: Luchtfoto van het Heiligenbergerbeekdal te Amersfoort ten noorden van de A28. Bron: google Maps (bewerkt door auteurs).

Al in 1999/2000 is er sprake van een mogelijk vertrek van het St. Elisabeth Ziekenhuis uit het Heiligenbergerbeekdal. Door de ligging van het Elisabethterrein is volgens sommigen het opnieuw bebouwen van de vrijkomende locatie financieel aantrekkelijk. Dit is niet onbelangrijk gezien de kosten van de aankoop en sloop van het ziekenhuis. Een ander belangrijk aspect is dat het gebied een ontbrekende schakel vormt in een doorlopend groengebied rondom de Heiligenbergerbeek, dat vanaf buiten de stad Amersfoort inloopt.

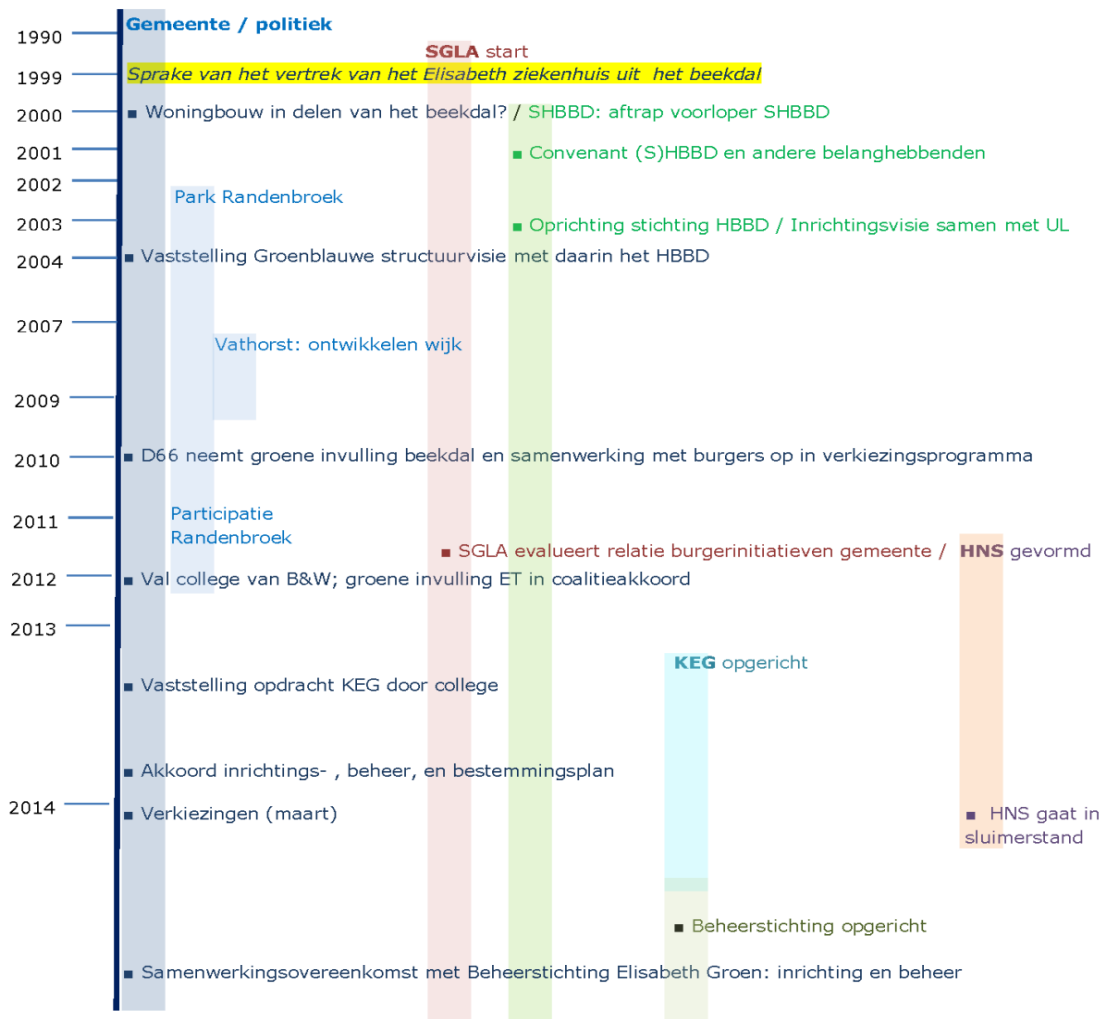
De meerderheid in de gemeenteraad is in eerste instantie voorstander van woningbouw op de vrij te komen locatie van het St. Elisabeth Ziekenhuis. Sommige partijen voornamelijk uit financiële overwegingen, andere partijen omdat zij prioriteit geven aan sociale woningbouw. Behalve plannen voor bebouwing langs de rand van de Elisabethlocatie zijn er ook plannen voor bebouwing op Metgensbleek (voormalig bleekveld), een centraal gelegen locatie in het Heiligenbergerbeekdal. Er is volgens veel respondenten sprake van achterstallig onderhoud in Park Randenbroek, in afwachting van het vertrek van het ziekenhuis.

De kans die het vertrek van het ziekenhuis uit het Heiligenbergerbeekdal biedt, en onmiddellijke 'dreiging' van woningbouw in 2000, met name op het Metgensbleek, zijn aanleiding voor de aftrap van wat later, in 2003, de Stichting Heiligenbergerbeekdal (SHBBD) zal worden. Deze stichting stelt zich het behoud, herstel en bevorderen van de natuur- en cultuurhistorische waarden in het hele beekdal tot doel. Begin 2001 wordt met een aantal partijen – belanghebbenden – een convenant getekend "om het beekdal als geheel waar mogelijk ecologisch en voor natuurrecreatie te versterken" (Stichting Heiligenbergerbeekdal, bezocht op 07-10-2014). In 2009 zet de gemeente een participatietraject in voor de inrichting van het nabij het Elisabethterrein gelegen Park Randenbroek. Er is vanuit diverse hoeken veel kritiek op dit traject omdat er in de uitvoering een aantal zaken fout gaan (er worden teveel bomen gekapt), maar ook omdat een aantal burgers zich onvoldoende betrokken voelt.

Ondertussen kent Amersfoort drie coalities in vier jaar (2010-2014) en er vindt in deze periode enig politiek touwtrekken plaats over de invulling van de Elisabethlocatie. D66 Amersfoort neemt in 2010 een groene invulling van de Elisabethlocatie, en het tot stand brengen daarvan in samenwerking met burgers, expliciet op in het verkiezingsprogramma. In december 2012 valt het college van B&W in Amersfoort, waar ook D66 deel van uitmaakt. Na nieuwe coalitieonderhandelingen wordt de groene invulling van het Elisabethterrein opgenomen in het coalitieakkoord met Groen Links, PvdA, VVD en D66. Ook komt er namens D66 een nieuwe wethouder Ruimtelijke Ordening. Na het vastleggen van het coalitieakkoord wordt er door deze nieuwe wethouder contact gelegd met een van de initiatiefnemers van burgerinitiatief 'Het Nieuwe Samenwerken' (HNS), die wordt gevraagd om een kerngroep op te starten om de inrichting van het terrein vorm te geven. HNS is een burgerinitiatief dat zoekt naar een constructieve samenwerking tussen de gemeente en burgers van de stad Amersfoort.

Eind maart 2013 wordt de kerngroep 'Samenwerking Elisabeth Groen' gevormd. Naast meerdere mensen van burgerinitiatief HNS zijn in de kerngroep de Stichting Heiligenbergerbeekdal, cultuur- en natuurwerkplaats Nieuwe Erven en stadsbewoners vertegenwoordigd, maar ook de gemeente: er zijn twee ambtenaren lid van de kerngroep. De kerngroep schrijft haar eigen opdracht voor het maken van een Inrichting-en-Beheerplan. Deze opdracht wordt in mei 2013 door het college vastgesteld. In korte tijd komt er met hulp van medeburgers een uitgewerkt Inrichting-en-Beheerplan voor het Elisabethterrein tot stand. Eind 2013 gaat de gemeenteraad hiermee evenals met de juridische verankering ervan in het bestemmingsplan, bijna unaniem akkoord, ook het merendeel van de partijen die eerder voor woningbouw waren.

Het Inrichting-en-Beheerplan komt (naar schatting van de respondenten) voor 90% overeen met de visie van Stichting Heiligenbergerbeekdal voor de Elisabethlocatie. Op het moment van schrijven ligt er een plan van aanpak voor het vervolg dat is goedgekeurd door het college. Bewoners hebben de wens geuit om via een beheerstichting ook na de inrichting invloed te houden op het gebied. Deze beheersstichting is op tijdstip van schrijven (november 2014) formeel opgericht en ook is een Samenwerkingsovereenkomst tussen Gemeente en de Stichting gesloten. De Stichting wordt verantwoordelijk voor inrichting én beheer. Het bestuur bestaat enkel uit burgers.

Figuur 3: Overzicht gebeurtenissen in tijd

4.1.2 Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen: tussen zelf-governance en co-governance

Tijdens een bijeenkomst van de gemeenteraad vraagt de wethouder Ruimtelijke Ordening van de gemeente Amersfoort aan de voorzitter van de Samenwerkende Groeperingen Leefbaar Amersfoort (SGLA), tevens één van de initiatiefnemers van HNS, om een kerngroep samen te stellen om de invulling van de Elisabethlocatie via het gedachtengoed van HNS vorm te geven. Eind maart 2013 wordt de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen () gevormd en eind 2013, ligt er een Inrichting- en-Beheerplan op tafel dat wordt goedgekeurd door de raad. In dat jaar zijn er vele stappen doorlopen en zijn er verschillende mogelijkheden voor mensen geweest om een bijdrage te leveren. Ook is er op bijzondere wijze samengewerkt met de gemeente.

De praktijk rondom de herinrichting van de Elisabethlocatie is breder dan de kerngroep en de mensen die daarin deelnemen. Rondom deze groep bevindt zich een schil van betrokkenen die in doen en zeggen een (mogelijke) bijdrage leveren aan het proces van herinrichting van het Elisabethterrein. De kerngroep vormt wel zagezegd de kern van de praktijk. De praktijk rondom de kerngroep wordt daarom hieronder apart beschreven. De invulling van deze praktijk staat niet op zichzelf en valt deels te relateren aan andere, eerdere praktijken.

Wat doet de kerngroep

De kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen start met een bijeenkomst om de onderlinge samenwerking – burgers en ambtenaren - vorm te geven en schrijft vervolgens zelf haar (door het college te geven) opdracht voor het maken van het Inrichting-en-Beheerplan.

Nog voor de officiële goedkeuring van deze opdracht door het college organiseert de kerngroep in april een dan nog 'informele' startbijeenkomst met bewoners en belanghebbenden, om deze zo snel mogelijk te informeren en bij het proces te betrekken. Op deze bijeenkomst wordt een schil met werkgroepen gevormd die zich met bepaalde (deel)onderwerpen of (deel)gebieden van de inrichting bezighouden en die met een bepaalde mate van zelfstandigheid, onder supervisie van de kerngroep, hieraan werken.

Na officiële goedkeuring van de opdracht (mei 2013) volgt een tweede brede, nu officiële participatieavond, waar belanghebbenden ideeën kunnen indienen voor de inrichting van de Elisabethlocatie. De ingebrachte ideeën zijn, met professionele hulp van buitenaf, geclusterd en in de werkgroepen op de kaart gezet.

Behalve door middel van de participatie- en informatieavonden worden belanghebbenden op de hoogte gehouden via www.Buurbook.nl en via krantenberichten. Ook de gemeenteraad en het college worden regelmatig geïnformeerd over de stand van zaken. Op 3 september 2013 besluit het college positief over het schetsontwerp (en ontwerp bestemmingsplan). Geheel ongebruikelijk houdt de kerngroep diezelfde dag, nog voor dit besluit is gepubliceerd en de gemeenteraad door het college over het besluit is geïnformeerd, een presentatie in de gemeenteraad om de raad te informeren en in het proces mee te nemen. In januari 2014 evalueert de kerngroep het proces tot dan toe. Op 6 oktober 2014 is een Samenwerkingsovereenkomst tussen de gemeente en de stichting getekend. Op het moment van de interviews ligt er behalve een bestemmingsplan inclusief inrichting- en beheerplan, ook een plan van aanpak voor het vervolg en is een uitvoerings- en beheerstichting opgericht.

Inhoudelijk startpunt en uitkomst

De kerngroep heeft als doel te komen tot "een goed uitgewerkt inrichtings- en beheerplan wat veel enthousiaste reacties uit de omliggende wijk heeft gekregen, wat rijp is voor de uitvoering en juridisch verankerd in het bestemmingsplan voor het gebied" (respondent van de kerngroep). Met de groene inrichting wordt, onder verwijzing naar door de gemeenteraad vastgestelde kaders² (College van B&W Amersfoort, 2013) een ecologisch waardevol gebied beoogd, met recreatieve functie en mogelijkheden voor cultuurhistorie. Er wordt gestreefd naar het vergroten van de biodiversiteit en specifieke natuurwaarden, het tegengaan van versnippering, het vergroten van samenhang en de beleefbaarheid daarvan. Men wil onderzoeken of oude cultuurhistorische onderdelen terug kunnen komen en het beekdal als monumentaal groengebiedikbaar maken. Meer in detail is er sprake van een parkbos met langs de beek een zo breed mogelijke parkzone met plek voor geïsoleerde beekarmen, moerasruigtes, broekbossen en boomweides, en een droog bos aan de oostkant van de beek. Geen fietspaden, wel wandelpaden, een losloopgebied voor honden, speelplekken en informatie en educatie om het gebied onder de aandacht te brengen (kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen, 2013). Het uiteindelijke Inrichtings-en-Beheerplan komt volgens de geïnterviewden naar schatting voor 90% overeen met de visie van SHBBD voor zover het de Elisabethlocatie betreft.

² In de door de kerngroep zelfgeschreven opdracht wordt verwezen naar (College van B&W Amersfoort, 2013):

- Coalitieakkoord (een "groene invulling").
- Beleidsvisie Groen Blauwe Structuur ('ecologisch waardevol', 'een recreatieve functie' en 'soms tevens belangrijk vanuit cultuurhistorisch oogpunt'; en specifiek ten aanzien van het Elisabethterrein 'streven naar het herstel van het beekdal, bijvoorbeeld op de plaats van het ziekenhuis' en 'een zo groen mogelijke invulling').
- Structuurvisie Park Randenbroek e.o.: (waar natuur en cultuur elkaar ontmoeten...Afstemming van de functies sport, recreatie, ecologie en landschap, water, groen en verkeer; 'groen icoon' en ontmoetingsplek voor de stad; het karakter wordt bepaald door het monumentale in het gebied).

Het proces

Oprichting en organisatie

Na het verzoek van de wethouder aan de voorzitter van SGLA, tevens een van de initiatiefnemers van HNS, om een kerngroep samen te stellen, worden vanaf begin 2013 gesprekken gevoerd met potentiële leden van de groep. Als half april de kerngroep wordt gevormd zitten daarin meerdere leden van HNS en zijn ook de SHBBD, Nieuwe Erven en stadsbewoners vertegenwoordigd. Namens de gemeente nemen twee ambtenaren aan de kerngroep deel, een projectleider en een communicatieadviseur. In totaal bestaat de kerngroep dan uit 7 burgerleden en 2 ambtenaren op basis van volledige gelijkwaardigheid. De geïnterviewden beoordelen het proces om te komen tot de kerngroep wisselend van "een beetje achter de schermen gestart" (ambtenaar gemeente) tot "Iedereen had er in kunnen zitten" (respondent HNS).

Tijdens een informele startbijeenkomst met bewoners in mei 2013 wordt een schil met werkgroepen³ gevormd van ±30 mensen die willen meedenken. Mede dankzij een tweede bewonersavond in juni 2013 zijn veel meer burgers betrokken. Deze tweede bijeenkomst levert maar liefst 200 ideeën op voor de inrichting van de Elisabethlocatie.

Doordat de kerngroep zowel uit ambtenaren als burgers bestaat, en deze burgers allemaal in één of meer andere burgerinitiatieven zitten en/of ook wijkbewoner zijn, kunnen bestaande netwerken makkelijk worden aangesproken en gemobiliseerd.

Er moest gedurende het gehele proces rekening worden gehouden met een krappe tijdsplanning i.v.m. de verkiezingen van maart 2014. Het Inrichting-en-Beheerplan moest voor die tijd klaar zijn, om te voorkomen dat een mogelijke nieuwe politieke constellatie na de verkiezingen alsnog roet in het eten zou gooien. Dit heeft een behoorlijke tijdsdruk op het proces gezet, waardoor het gehele traject in een periode van minder dan een jaar is doorlopen en waarbij er veel uren zijn geïnvesteerd door vele betrokkenen in een relatief korte periode.

Samenwerking binnen de kerngroep

"Dat schuurt, dat knarst, maar dat kennen wij ook van Het Nieuwe Samenwerken. Want je bent bezig met een nieuw ding. Wat geen verleden heeft, dus je kan nergens op terugvallen. Dus het is continue pols zoeken en dat is nu net zo leuk in het nieuwe samenwerken. Als je, zullen we maar zeggen, die vier dingen er in houdt: respect, onderling vertrouwen, [persoonlijk] contact en gelijkwaardigheid. Dan haal je ook resultaat. Je haalt resultaat waar iedereen achter staat en dat is daar ook gebeurd en ik weet best wel, dat is ook gebruikelijk dat dit soort stukken in een MT, in de gemeente besproken worden. Dat ging [ambtenaar kerngroep] dan wel doen, dan had [burger kerngroep] zoiets van 'dacht het niet, daar komen wij bij zitten'. Dus er hebben burgers bij een intern overleg van de gemeente gezeten. Dan heb je ons verhaal, wij zijn medeverantwoordelijk, dus wij zitten erbij. Dus er zijn heel veel nieuwe paden aangelegd." (respondent HNS)

De kerngroep streeft niet alleen naar een goede samenwerking, maar nadrukkelijk een samenwerking op basis van gelijkwaardigheid. De burgerleden wilden daarom ook geen ambtenaren in de groep die eerder in leidende rollen betrokken waren geweest bij het veel bekritiseerde participatietraject Randenbroek e.o. De rol van projectleider, maar ook het woordvoederschap worden beide door een burger en ambtenaar samen ingevuld, beslissingen worden samen genomen.

"Ja, want de kerngroep bestond uit [burger] die samen met [ambtenaar] de projectleider van de gemeente, deden zij de projectleiding. Zij tekenden ook letterlijk daarvoor samen het akkoord. Er werd ook niks betaald als er niet van hun beiden een paraafje op stond." (respondent HNS)

³ In de werkgroepen zaten: scouting, buurtbewoners, hondenvereniging, Dahliavereniging, volkstuintverenigingen. Er is gespard met Vrienden van het waterwingebied (proces en strategie); er zijn bijeenkomsten in de wagenwerkplaats bezocht (hoe ga je om met om met bestemmingsplannen). Er is lering getrokken uit proces Park Randenbroek. Kennis van SHBBD en ook hun achterban is gebruikt. Verder waren betrokken het collectief van stadslanbouwers, IVN, Natuurmonumenten, boswachters uit de buurt en een verzorgingstehuis tegen Park Randenbroek aan gelegen.

Er is steeds op gelet, met name binnen de gemeente, dat het de kerngroep is die communiceert, zich presenteert, en niet de gemeente, niet de gemeentelijke projectleider.

Niet alles ging makkelijk. Uit de interviews en uit de evaluatie door de kerngroep komt naar voren dat bepaalde verschillen tussen de burger- en ambtenarenleden van de groep maakte dat het soms ook 'wring'. In de zomer ging een ambtenaar op vakantie, terwijl de burgers in verband met de tijdsdruk doorwerkten. Ambtenaren kregen betaald voor hun werk. De burgers, die naar hun eigen gevoel net zo hard werkten, deden dit volledig zonder vergoeding. Dit werd niet door iedereen als even 'fair' ervaren.

"...waar ik zeker wel kritiek op heb is dat er toch wel min of meer roofovername is op mensen die daarin geparticipeerd hebben. Ik weet dat er 1100 uur van vrijwilligers inzitten.(...) Van ambtenaren ook, maar ambtenaren staan op de lat van 108 euro per uur. Dat is zo in de gemeente Amersfoort. De burgers die daarin geparticipeerd hebben die krijgen een 'warme handdruk'. Dat vind ik eigenlijk heel erg discutabel." (respondent HNS)

De samenwerking is ook een leerproces geweest, zowel voor de burgers als voor de ambtenaren in de kerngroep. Voor de ambtenaar bijvoorbeeld die constateert dat er al voordat de opdracht door het college is vastgesteld is samengewerkt, en dat dit kan. En de burger die opmerkt:

"...voor ons was dat ook zo als burgers heb je toch een houding met de gemeente; je zit tegenover elkaar. We leerden ook wat er in de gemeente speelde. In zo'n belangrijke fase van het proces, het kan gewoon niet wat jullie willen, je kan het wel willen, je kan het wel zeggen maar zo werkt het niet. Dan moet je dus ook zeggen, flexibiliteit -oké, dan doen we wel mee maar dan echt ook mee, bijvoorbeeld in gesprekken met ambtelijke staven. Dus je leert van elkaar." (burger respondent kerngroep)

Rol burgers

In het hele proces, vanaf de oproep van de wethouder aan een burger om de kerngroep te vormen, was er voor burgers een prominente rol weggelegd. Er zaten meer burgerleden (7) dan ambtenaren (2) in de kerngroep en de burgerleden hadden een grote invloed op de samenstelling van de groep. Door expliciet uit te dragen dat men geen ambtenaren in de kerngroep wilde die in leidende rollen betrokken waren bij het participatietraject rondom Park Randenbroek, hadden burgers ook invloed op welke ambtenaren er in niet de kerngroep kwamen, hoewel het er op lijkt dat men bij de gemeente een soortgelijke positie innam voor de ambtenaren in de kerngroep. Behalve dat er ±30 burgers actief waren in de werkgroepen is er met 150 van de 200 door burgers ingediende ideeën ook daadwerkelijk iets gedaan. Het enorme aantal geïnvesteerde uren en het grote aantal ingediende ideeën getuigen van een grote betrokkenheid bij de burgers.

Burgers brengen gedurende het gehele traject veel kennis en ervaring in betreffende de inhoud, het proces maar ook als het gaat om ambtelijke procedures. Op bepaalde momenten wordt er professionele hulp van buitenaf ingeroepen, bijvoorbeeld bij de startbijeenkomst om de samenwerking tussen burgerleden en ambtenaren vorm te geven. Dit is ook gebeurd bij het uitwerken van de grote hoeveelheid ingediende ideeën. Ook is er op een aantal momenten ambtelijke ondersteuning, bijvoorbeeld waar het gaat om het bestemmingsplan, of een risicoanalyse.

Rol ambtenaren in de kerngroep

De ambtenaren in de kerngroep brengen kennis en ervaring mee vanuit eerdere projecten. Zij hebben uiteraard ook kennis als het gaat om de aansluiting bij ambtelijke praktijken. Formeel vertegenwoordigden deze ambtenaren het project binnen de gemeente en informeren ze de bestuurlijk verantwoordelijke en de ambtelijke opdrachtgever (Evaluatie Kerngroep, 2014). Maar in de praktijk bestaat hun rol ook daaruit dat zij open staan voor een nieuwe manier van samenwerken, zoals het samen beslissen en het delen van de verantwoordelijkheid met de burgerleden van de kerngroep. Zij gaan er ook in mee als er ongebruikelijke stappen worden gezet, of als er afgeweken wordt van gangbare procedures.

"Normaal gesproken in projecten ben ik daar vanuit de communicatie aan toegevoegd om na te denken over de processen, maar nu is dat dan als een van de mensen in de kerngroep. Ik heb natuurlijk wel mijn ervaring en kennis vanuit andere projecten, van wat handig is om af te spreken, maar ben niet degene die het project bepaalt." (ambtenaar respondent kerngroep)

Daarnaast is er door ambtenaren van de gemeente voor gewaakt dat het om een stadspark gaat, en dat iedereen dus moest kunnen meedenken.

Discourse over planning

De visie op planning die belangrijk is in de praktijk rondom kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen heeft een participatieve insteek. Het gaat in deze visie niet meer om een overheid die alles voor de burger doet, maar om ruimte voor zowel een rol van de overheid als van de burger.

“...dat is precies wat we met het nieuwe samenwerken willen. Om weer die verbinding te maken. Het nieuwe samenwerken is zo: op het moment dat je met de gemeente goed met elkaar hebt gepraat over de kaders, dan zou de gemeenteraad dat plan uiteindelijk zonder meer moeten goed keuren, als het voldoet aan die kaders. Maar dan moet je niet meer op het laatste moment zeggen nog een beetje zus of zo. Dan ga je het proces doorsnijden en eigenlijk weer op de oude lijn zitten.” (burger respondent kerngroep)

HNS gaat daarbij zover dat zij het niet zozeer hebben over de burger die participeert, maar over “kansen voor een raad die zich meer in participatieve processen begeeft” (Het Nieuwe Samenwerken, 2014). Ook bij de afdeling Stedelijk beheer van de gemeente wordt de afgelopen jaren vaker aan het begin van projecten gedacht of dat samen met burgers kan. Een van de respondenten benoemt de rol van de gemeente als “een meervoudige rol ... Op onderdelen faciliterend, maar de gemeente heeft ook een aantal wetten uit te voeren” (respondent HNS). De overheid houdt een rol, zoals bij het vaststellen van de kaders en doelen, bestemmingsplannen, het uitvoeren van wetten, toezicht houden, vergunningen uitgeven en handhaven.

Samenwerking kerngroep en gemeente

Het hele proces vond plaats binnen door de gemeenteraad gestelde kaders. Er waren inhoudelijk een aantal voorwaarden gesteld door de raad (er moest bijvoorbeeld ergens in het gebied een uitlaatplaats voor honden komen), er was een financieel kader (het budget van €1,5 miljoen), en procesmatig moesten er een aantal procedures gevolgd worden. Door de meeste respondenten werden de kaders als ruim ervaren en werd er een grote vrijheid ervaren om zelf invulling te geven aan zowel proces als inhoud. Hoewel bij de totstandkoming van het inrichtingsplan de formele rol van de gemeenteraad en het college van B & W in acht is genomen, bleek er ruimte om hiervan af te wijken op bepaalde momenten.

De kerngroep is leidend geweest bij het maken van het Inrichting-en-Beheerplan, en heeft ook daaraan voorafgaand zelf de opdracht hiertoe geschreven. De gemeente faciliteerde dit, door het inzetten van de twee ambtenaren en het operationeel budget. Niettemin was er ook een duidelijke koppeling van de werkzaamheden van de kerngroep met ambtelijke en bestuurlijke procedures. Er was formele accordering nodig van bijvoorbeeld de opdracht door het college en er was een aantal formele raadsbesluiten, bijvoorbeeld de vaststelling van het uiteindelijke inrichtings- en bestemmingsplan. Ook waren er ambtelijke adviezen, bijvoorbeeld voor het bestemmingsplan dat juridisch stand moest houden. Wel kon door de manier van werken een en ander soms sneller. Omdat de kerngroep al veel voorwerk had gedaan, hoefden bijvoorbeeld voor het bestemmingsplan minder ambtenaren ingeschakeld te worden dan normaal (respondenten burger kerngroep/HNS).

Ook de verhouding en taakverdeling tussen ambtenaren en burgers waren anders dan gebruikelijk:

“Voor het eerst moesten de ambtenaren een stapje terug doen. Dat vonden ze heel lastig, want ze waren gewend om altijd te beslissen. Ze zijn ook regelmatig door de inwoners terug geroepen van ‘nee dat zouden wij regelen’ (raadslid D66).”

Er werden ongebruikelijke compromissen gesloten, waardoor burgers bijvoorbeeld hun eigen plan konden presenteren bij de afdeling Stedelijk beheer van de gemeente:

“..op een gegeven moment in juli moest het voorstel naar het college. Dan ga je merken dat die ambtelijke plasjes er toch overheen gaan. Ben je helemaal gek, dit willen we helemaal niet. Wij hebben een kernteam, een bestuurlijke, ambtelijke opdrachtgever, dus zij hoeven zich er helemaal niet mee te bemoeien. Ja zei [ambtenaar van kernteam], dat kun je nou wel willen; maar komen wij echt niet onderuit. Toen hebben wij gezegd, doen we een concessie maar gaan we gewoon mee naar de stafdirectie en later naar de staf projecten waar de wethouder

zit. Wij zijn dan met elkaar onderdeel van de kerngroep en gaan wij met elkaar, kerngroep van burgers en ambtenaren, ons verhaal vertellen, verdedigen. Dat was, is echt heel ongebruikelijk. Wij zaten bij het managementteam Stedelijk beheer, waren heel enthousiast. Was ook logisch; vanuit hun kant mede georganiseerd" (respondent burger kerngroep).

Op het moment dat het college positief besluit over het schetsontwerp en ontwerp bestemmingsplan, houdt de kerngroep diezelfde dag, nog voor dit besluit is gepubliceerd en de gemeenteraad door het college is geïnformeerd, zelf een presentatie in de gemeenteraad om de raad te informeren en in het proces mee te nemen. Het feit dat de kerngroep zelf de plannen presenteert (en niet de wethouder) is nieuw, maar ook het feit dat dit gebeurt nog voor de publicatie van het besluit. Niet alleen accepteert de gemeenteraad deze ongebruikelijke procedure, maar ook reageren vrijwel alle fracties overwegend positief.

Tijdsdruk als gevolg van naderende verkiezingen

In verband met de tijdsdruk is veel werk, onder andere een deel van het raadplegen van medeburgers, in de zomer tijdens de vakantieperiode gedaan. Het lukt niet alleen om mensen te vinden die dit tijdens deze onhandige periode willen doen, maar ook om daarvoor draagvlak te krijgen. Omdat in de opdracht aan de kerngroep al het een en ander was vastgelegd, kon er sneller dan normaal richting gemeente aan het plan worden gewerkt.

Informele aspecten

Er is geen officiële procedure gevolgd bij het opzetten van de kerngroep. De "handshake-benadering" (Van Dam *et al.*, 2010) staat hierbij duidelijk centraal. De vorming start met een informeel verzoek van de wethouder en het voeren van informele gesprekken. Als gevolg van de grote tijdsdruk, organiseert de kerngroep in april, nog voor de officiële goedkeuring van de opdracht door het college, een dan nog 'informele' startbijeenkomst met bewoners, om deze zo snel mogelijk te informeren en bij het proces te betrekken.

"Toen hadden we formeel een opdracht, maar de week daarvoor hadden we informeel al de eerste bewonersbijeenkomst gehad. Dat zouden we als gemeente nooit doen, maar pakte hier prima uit. De bewoners zeiden van: we kunnen toch zeggen dat het informeel is, we moeten nu beginnen."(respondent kerngroep ambtenaar).

Wederzijdse beeldvorming

Dat burgers over veel expertise beschikken was al eerder gebleken. Zo was er een grootschalig consultatietraject om de wijk Vathorst in het noorden van de stad verder te ontwikkelen. Ook bij het maken van een nieuw beheerplan voor het 'Waterwingebied' is een intensieve betrokkenheid van bewoners geweest. In beide gevallen werd de betrokkenheid van burgers door de raad positief ontvangen.

Uit de opdracht en de grote vrijheid die de kerngroep krijgt, blijkt een groot vertrouwen in deze expertise van de burgers in de kerngroep. Niettemin kiest de kerngroep zelf op momenten voor de inzet van expertise van buitenaf voor specialistisch werk (professionele adviesbureaus) en is er af en toe ambtelijke ondersteuning nodig. Ook voor de gemeente blijft de professionele ambtelijke ondersteuning, met name bij het bestemmingsplan, van belang - wel met daarbij een extra vraag, namelijk om vanuit kansen te denken.

De rol van individuen

Ook de rol van een aantal individuele personen, die als 'agent' op bepaalde momenten een beslissende invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling/vormgeving van de praktijk rondom de herinrichting van het Elisabethterrein, verdient speciale aandacht.

Als eerste gaat het hier om de wethouder, die vanuit zijn functie gebruik heeft gemaakt van ontstane politieke ruimte om burgers de inrichting van het Elisabethterrein zelf aan te laten pakken, en die deze ruimte ook gedurende het proces heeft bewaakt. Daarnaast is ook de rol van de voorzitter van de SGLA en medeoprichter van HNS erg belangrijk, met name voor de samenstelling van de kerngroep. Ook de onderlinge relatie tussen de wethouder en de voorzitter van de SGLA is daarmee belangrijk, zij kenden elkaar al vanuit andere hoedanigheden (o.a. als lid van dezelfde politieke partij). Ten slotte is

ook de vertegenwoordiger van SHBBD in de kerngroep van een grote invloed geweest op de planvorming: door sterk te hameren op de doelen en inhoudelijke kaders (die eerder door de raad waren vastgesteld) komen de plannen die uiteindelijk zijn ontwikkeld naar schatting van respondenten inhoudelijk voor ongeveer 90% overeen met de visie van deze stichting.

Discussie binnen de praktijk van kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen

Er zijn twee soorten discoursen zichtbaar in de praktijk rondom de inrichting van het Elisabethterrein: discoursen over de inhoud (het groen en de fysieke inrichting van het terrein) en discoursen over het planningsproces.

Er is discussie, zowel binnen de kerngroep als bij de gemeente, over de mate waarin er prioriteit gegeven moet worden aan het procesdoel of aan de inhoudelijke doelstelling ten aanzien van de kwaliteit van de groene invulling van het Elisabethterrein. Met andere woorden, moeten eerder door de raad vastgestelde kaders en doelen voor de groene invulling, wel of niet in meer of mindere mate losgelaten worden voor een meer open planproces/het goed houden van de samenwerking?

“De een wil wat meer vrijheid erin, de ander de punten en de komma's ... Dat beleid, dat kader: de projectleider had zo iets van kunnen we dat niet gewoon vrijer houden, zodat iedereen mee kan praten en het een park voor de hele stad kan worden waar iedereen zijn zegje over kan doen. Maar toen hebben wij gezegd: 'hoor eens er zijn beleidskaders. Die kan je niet naast je neerleggen.' ” (respondent burger kerngroep)

Respondenten zijn het erover eens dat uiteindelijk is vastgehouden aan de vastgestelde groene doelen en kaders.

4.1.3 Knelpunten

Zoals hierboven beschreven is er sprake van een spanning tussen een inhoudelijk en een procesmatig discours.

Spanningen tussen ambtelijke praktijken en kerngroep

Hier en daar is er sprake van spanningen tussen de ambtelijke praktijken en de nieuwe praktijk. Sommige (burger)leden van de kerngroep ervoeren bepaalde ambtelijke procedures en formaliteiten als belemmerend voor het proces. Ook wrong het toen een van de ambtenaren in de kerngroep tijdens de zomer ondanks de tijdsdruk op vakantie ging en de burgers thuisbleven. Maar ook het feit dat ambtenaren betaald kregen voor hun werk, terwijl de burgers die erg veel uren hebben geïnvesteerd dit volledig vrijwillig deden, werd niet door iedereen als even 'fair' ervaren.

Daarnaast konden niet alle ambtenaren even goed overweg met de nieuwe vorm van werken. Hoewel de ambtenaren in de kerngroep, en ook een aantal anderen, intern al bezig waren met manieren om burgers te betrekken bij beleidsvorming en vernieuwing te brengen in het ambtelijk proces, waren er ook andere ambtenaren die in hun werk 'niks met burgers hebben' (respondent burger kerngroep) en die minder positief zijn over de nieuwe vorm van werken. Daarnaast speelt ook het feit dat vanwege de grote onvrede over het participatieproces de leidende ambtenaren van Park Randenbroek 'niet mee mochten doen', en daarmee min of meer buitengesloten werden van het proces.

Democratische spanning

Er is op een bepaald moment een duidelijke verschuiving van representatieve naar participatieve democratie waarneembaar. Door het overslaan van een formele consultatieronde bestaat het gevaar dat ook de participatieve democratie bepaalde groepen uitsluit of dat bepaalde mensen zich niet betrokken voelen. Sommige informanten geven aan dat dit inderdaad het geval is in Amersfoort, ook al heeft de kerngroep uitgebreide (in)formele consultatierondes georganiseerd. Mede omdat voor de meeste buurtbewoners de belangen parallel liepen aan die van de kerngroep (een groen terrein zonder woningbouw), heeft dit niet tot spanningen geleid. Toch is in dit verband de stelling van de WRR dat participatieve democratie beter niet in plaats van maar naast representatieve democratie kan bestaan herkenbaar, inclusief het dilemma dat vaak ontstaat bij het combineren van beide vormen van besluitvorming (WRR, 2012; Salverda *et al.*, 2014).

Kijkend op een hoger schaalniveau is het mogelijk dat burgerinitiatieven elkaar beconcurreren. Op www.Buurbook.nl wordt bijvoorbeeld verondersteld dat de investeringen in de Elisabethlocatie mogelijk ten koste zijn gegaan van andere praktijken van burgerinitiatieven. Buurtbewoners waren elders bezig met ontwikkelen seniorenwoningen. Eerder gedane toezeggingen voor de financiering zijn daar ingetrokken, het gebied wordt nu per opbod verkocht. Ook een buurttuin elders in de stad wordt 'te gelde gemaakt'. Als deze burgerinitiatieven niet in dezelfde mate toegang kunnen krijgen tot het bestuur, en de democratische besluitvorming in de gemeente, is ook dat een belangrijk democratisch vraagstuk.

Een lokale omwonende, ook professioneel betrokken bij het onderwerp burgerinitiatief, uit enige mate van twijfel over hoe representatief het proces nu daadwerkelijk is. Zij vertelt dat het veelal 'bekende' personen van andere burgerinitiatieven zijn die op komen dagen. Dit hoeft volgens haar in dit geval geen probleem te zijn, omdat de omwonenden die niet betrokken waren ook belang hadden bij een groene invulling van het Elisabethterrein in plaats van woningbouw. Dat betekent echter niet dat er daarmee een bepaalde mate van representativiteit is. De actieve burgers die deelnemen zijn immers niet representatief voor de gehele Amersfoortse bevolking, omdat het vaak een bepaald type burger is dat deelneemt terwijl anderen dat niet doen (WRR, 2012). We zien rondom het Elisabethterrein een combinatie van representatieve en participatieve democratie: de gemeenteraad geeft randvoorwaarden (raadsaders en een budget), burgers en organisaties geven vervolgens invulling hieraan.

4.2 Dynamiek rondom de praktijk van groene zelf-governance

Een belangrijke observatie is dat veel elementen in de praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen niet 'nieuw' zijn, maar herleid kunnen worden tot eerdere/andere praktijken. In de kerngroep-praktijk zitten mensen die deel uit ma(a)k(t)en van verschillende andere praktijken, waaronder HNS, SHBBD, SGLA en ambtelijke praktijken. Tevens wordt de hulp ingeroepen van adviesbureaus, zowel voor het proces als de groene invulling. Hieronder identificeren wij de belangrijkste elementen die we zien in de praktijk rondom kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen en waartoe deze herleid kunnen worden.

4.2.1 Beschrijving eerdere praktijken

Stichting Heiligenbergerbeekdal

De aanleiding voor de start van wat later de Stichting Heiligenbergerbeekdal (SHBBD) zou worden, was de kans die het vertrek van het ziekenhuis bood om dit gebied te betrekken bij het beekdal en Park Randenbroek. In eerste instantie ging het de groep om het behoud, herstel en bevorderen van de natuur- en cultuurwaarden in het hele dal en later ook om het tegengaan van bebouwing op de Elisabethlocatie. Op advies van de Samenwerkende Groeperingen Leefbaar Amersfoort (SGLA), waarvan de SHBBD deel uitmaakt, wordt begin 2001⁴ met een aantal partijen – gebruikers – een convenant getekend "om het beekdal als geheel waar mogelijk ecologisch en voor natuurrecreatie te versterken" (www.hetbeekdal.nl). In 2003 is er behoefte aan een meer officiële status en wordt de stichting opgericht waarin vijf mensen zitting nemen. Ook dat jaar, wordt samen met Utrechts Landschap een inrichtingsvisie opgesteld voor het beekdal (Groen op de grens).

Omdat de eenheid van het dal een belangrijke doelstelling is voor de stichting, wordt behalve met Utrechts Landschap ook samengewerkt met Nieuw Knal Groen uit Leusden om de natuur ook ten zuiden van de A28 ecologisch te beschermen (www.hetbeekdal.nl). Er worden verschillende acties ondernomen om medeburgers en politiek te overtuigen van het belang van een groen

⁴ Andere ondertekenaars van het convenant zijn: de Vereniging Vrienden van het Randenbroekerbos, Stichting Waterlijn, Belangenvereniging IJsbahn Terrein, Dahliavereniging, Volkstuin Dorrestein en Heiligenberg, Scouting Cay Noya en vertegenwoordigers uit omliggende wijken. Daarnaast zijn er vriendschappelijke contacten met boerderij De Vosheuvel. (<http://www.hetbeekdal.nl>). De sportclubs ontbreken hierbij.

Heiligenbergerbeekdal. In 2003 neemt de stichting raadsleden mee op een rondvaart door het dal en er wordt bijvoorbeeld contact gezocht met Provinciale Staten. Vanaf 2004 heeft de stichting een website met informatie en nieuwsberichten.

In 2004 monden de activiteiten en de inrichtingsvisie, na veel discussies in de gemeenteraad en met andere betrokkenen, uit in een door de gemeenteraad vastgestelde Groenblauwe Structuurvisie met daarin het Heiligenbergerbeekdal als een van de structuren. Uitgangspunten waren: herstel van het beekdal zodra het ziekenhuis weggaat, geen versnippering, geen doorsnijding, geen verharding (respondent SHBBD). Op een gegeven moment wordt D66 Amersfoort supporter van de inhoudelijke ideeën van de stichting (een groene invulling van het Elisabethterrein). In 2010 neemt D66 dit ook op in het verkiezingsprogramma.

Samenwerkende Groeperingen Leefbaar Amersfoort (SGLA)

De SGLA start naar aanleiding van onder andere de bouw van de wijk Vathorst, halverwege de jaren negentig, als een vereniging van een groot aantal verschillende bewonersorganisaties⁵ door de stad heen. Het idee was 'samen bereik je meer'. De verschillende leden hebben verschillende doelen, maar vinden elkaar op het thema 'leefbaarheid'. In eerste instantie is de SGLA vooral een protestbeweging, maar in de loop van de tijd ontwikkelt de SGLA zich tot overlegpartner. In de SGLA komen verschillende negatieve ervaringen in het samenwerken met de gemeente bij elkaar. Het bestuur van de SGLA geeft zijn voorzitter opdracht om hier iets aan te doen. Op zijn vraag melden zich vier mensen om hierin mee te denken.

Het Nieuwe Samenwerken (HNS)

De voorzitter van de SGLA en de vier mensen die meedenken realiseren zich dat we in een netwerksamenleving leven. Ook wordt geconcludeerd dat de gemeente nog op de oude manier acteert. Vanwege het "toch een beetje actieverleden" van het SGLA wordt medio 2011 besloten om een nieuw burgerinitiatief Het Nieuwe Samenwerken (HNS) te starten. HNS wil op een constructieve manier verandering brengen in de relatie tussen burgers en gemeente en komen tot betere en gelijkwaardiger vormen van samenwerking tussen de stad en het stadsbestuur, zonder daarbij onderdeel te worden van bestaande structuren (Het Nieuwe Samenwerken, 2014). Er worden brainstormsessies gehouden en er wordt een conferentie georganiseerd met burgers, ambtenaren en raad en College, waarbij ook gebruik is gemaakt van de input van deskundigen⁶. Drie werkgroepen zijn aan de slag gegaan met de uitkomsten van de conferentie, wat heeft geleid tot een aantal vervolginiciatieven, onder andere een stadscafé en adviezen voor verbeteringen. Na het schrijven van een overdrachtsdocument aan de gemeenteraad en de stad 'Terugblik en Visie' 2014, heeft de HNS zichzelf in de sluimerstand gezet (respondent HNS, www.hetnieuwesamenwerken.net).

Participatietraject Park Randenbroek

Park Randenbroek is een oud park in landschapsstijl dat grenst aan het Elisabethterrein. Het beheer van het park is volgens een aantal respondenten lange tijd verwaarloosd en als gevolg daarvan is de landschapsstijl niet meer te herkennen. Ook is er bij de aan het beekdal grenzende sportstrook behoefte aan meer ruimte. De gemeente besluit om het park in de oorspronkelijke stijl te herstellen, de sportstrook uit te breiden en bij het parkgedeelte en beekdal te betrekken en organiseert inspraakmogelijkheden voor de burgers. De meningen verschillen over de mate, vorm en kwaliteit van deze inspraakmogelijkheden. Er is inhoudelijke kritiek, veel mensen waren het niet eens met de doorgevoerde veranderingen en een aantal burgers voelt zich ook niet gehoord.

⁵ Leden zijn Belangenvereniging Daam Fockemalaan, Belangenvereniging Hooglanderveen, Bewonersplatform Hogeweg Binnen, IVN, Kersenbaan Actief, Stichting Behoud Nimmerdor, Stichting Belangen Harseweg Zuid – Groot Weede & bewoners De Schans, Stichting Heiligenbergbeekdal, Stichting Mooi Hooglanderveen, Siesta, Stichting Woonklimaat Berg, Vereniging Parkflat de Lichtenberg, Vereniging tot bescherming en behoud van Stadsdeelpark Amersfoort Noord, Vereniging Vrienden van het Waterwingebied.

Partners zijn Binnenstad Bewoners Netwerk, Bomenstichting, Fietsersbond Amersfoort, NMU natuur en milieufederatie Amersfoort, Platform Amersfoort Duurzaam.

(http://www.sgla.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=315&Itemid=199).

⁶ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, de Nationale ombudsman

Er worden van verschillende kanten verschillende redenen aangevoerd voor de kritiek op het participatietraject. De lange doorlooptijd van het hele proces, ongeveer tien jaar, maakt dat mensen veelal niet weten dat er veel mensen in eerdere fasen bij de planvorming betrokken waren. Ook bestaan er als gevolg van de lange tijd van verwaarlozing verschillende 'beelden' over het park, die variëren van een 'open Engels landschapspark' tot 'bos'. Aan de andere kant is de kritiek wel degelijk dat er maar beperkt inspraak mogelijk was: beperkt qua keuzemogelijkheden en vooral niet gaand over 'hete hangijzers'. Iedereen is het er over eens dat in de uitvoering van de plannen veel is misgegaan. Volgens betrokkenen heeft dit de kritiek op het proces versterkt, maar heeft het ook de betrokkenheid bij het gebied, niet alleen onder direct omwonenden, vergroot.

De kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen concludeert dat hoewel Park Randenbroek fysiek aansluit bij het Elisabethterrein, het qua mensen en aanpak anders moet. Een ambtenaar van de afdeling Communicatie geeft aan dat ook daar gezocht wordt naar een andere rol dan bij Park Randenbroek: "Daar waar de gemeente eerst kon bepalen hoe iets moest, bijvoorbeeld in park Randenbroek, wordt dat nu steeds meer ter discussie gesteld. Als nou niemand dat wil in de stad" (ambtenaar respondent kerngroep). Burgers hebben in dit proces laten zien dat zij over veel kennis en expertise beschikken, door de fouten in de uitvoering aan te kaarten.

Consultatietraject Vathorst-West en -Noord

Het consultatietraject Vathorst-West en -Noord was een grootschalig consultatietraject om de wijk Vathorst in het noorden van de stad verder te ontwikkelen. In Amersfoort-Noord lag er rond 2007 een opgave voor het bouwen van zo'n 3000 woningen ten westen van het huidige Vathorst en voor het ontwikkelen van een groen uitloopgebied ten noorden van Vathorst. De gemeente had voor deze ontwikkelingen al een stuk grond aangekocht, maar de exacte invulling hiervan was nog niet vastgelegd.

Vanwege de vele belangen die er in en om het gebied spelen, besloot de gemeenteraad tot een grootschalig consultatietraject om tot een plan voor de inrichting van het gebied te komen. In dit traject was er een intensieve betrokkenheid van NGO's, overheden, bedrijven en bewoners (in totaal zo'n 65 personen). Het traject vond plaats onder deskundige begeleiding, waarbij er gewerkt werd met de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit, een participatieve vorm van planning. Er ontstond in dit traject, dat over meer dan een jaar liep (2008-2009), een praktijk die op bepaalde punten gelijkenissen vertoont met de latere praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen.

De gemeenteraad had vooraf een aantal raads-kaders meegegeven, voor onder andere het aantal te bouwen woningen en de financiële aspecten (het geheel moest minimaal budgetneutraal). Daarbinnen was voor de deelnemers vrijheid om het gebied zelf in te richten. Dit gebeurde op een aantal werkdagen, waarbij de deelnemers in deelgroepen samen met een aantal deskundigen aan een ruimtelijk plan voor het gebied werkten. De resultaten werden vervolgens door deskundigen uitgewerkt en teruggekoppeld naar de deelnemers. Aan het einde van het traject was er een aantal scenario's ontwikkeld die werden geïntegreerd in een ruimtelijk plan voor het gebied.

De gemeenteraad sprak zich aan het einde van het traject positief uit over het proces en over de inhoudelijke kwaliteit van de plannen. Hoewel minder vergaand in burgerbetrokkenheid en zeggenschap van burgers, geeft ook hier de raad de regie uit handen om invulling te geven aan bepaalde inhoudelijke kaders en is er een intensieve betrokkenheid van burgers. Maar daarnaast waren veel van de deelnemers professionals, en begeleiding/planning vond plaats onder supervisie van experts, die het proces begeleidden en hier een strakkere regie op hielden (wat overigens minder het geval leek te zijn voor de inhoud).

Het is (nog) niet tot uitvoering van de plannen gekomen, die ook na het traject niet verder zijn uitgewerkt tot op detailniveau/straatniveau. Door de economische crisis was er geen behoefte aan de extra woningbouw en liggen de plannen nog steeds in de ijskast. Het is de bedoeling dat het gebied in de toekomst wel alsnog wordt ingericht en bebouwd, ook omdat de gemeente reeds €20 miljoen heeft geïnvesteerd in de aankoop van grond.

Waterwingebied

Het Waterwingebied is een groene strook van ± 25 hectare, die door het oosten van de stad Amersfoort loopt en een totale lengte heeft van ongeveer 2.5 kilometer. Dit gebied diende vroeger vooral voor het winnen van water, maar heeft tegenwoordig een belangrijke functie voor recreatie, ecologie en cultuurhistorie. Er was een gemeentelijke opgave voor een herinrichting en herontwikkeling van dit gebied, maar ook om een goed beheerplan te maken om de kwaliteit te ontwikkelen en behouden.

De gemeente besloot hier tot een proces van bewonersparticipatie bij het maken van deze plannen. Hierbij was en is er een intensieve betrokkenheid van de 'Vrienden van het Waterwingebied', die zich als doel stellen 'het behouden, herstellen en bevorderen van de natuur-, cultuurhistorische- en ecologische waarde van het gebied, plaatselijk bekend als het Waterwingebied.'

Ook in dit traject stelt de gemeente een aantal duidelijke kaders waarbinnen de participatie plaats moet vinden, zowel qua inhoud als proces, maar er wordt aan bewoners redelijk wat vrijheid gelaten om zelf invulling te geven aan deze kaders. Deze gaan in samenspraak met de gemeente aan de slag met het maken van de plannen. Hoewel gemeenteambtenaren betrokken zijn bij de planvorming wordt het proces gezien als 'open', in tegenstelling tot Park Randenbroek. Dit resulteert uiteindelijk in een gedragen akkoord, onderschreven door de gemeente, door omwonenden en door de Vrienden van het Waterwingebied.

Ambtelijke en bestuurlijke praktijken

Voor een plan tot uitvoer kan komen, zijn daar bestuurlijke en ambtelijke procedures aan voorafgegaan. In de laatste jaren is er in Amersfoort een trend zichtbaar waarbij burgers meer betrokken worden bij beleidsvorming voor de ruimtelijke inrichting van de stad. Ook bij een grote inbreng van burgers geven college en raad de kaders waarbinnen de burgers kunnen werken. Ambtelijke procedures zoals de financiële paragraaf, toetsing aan wettelijke kaders, wettelijke termijnen van inspraak, etc. blijven daarbij aan de orde, maar de visie van betrokken ambtenaren op de rol van burgers is wel van invloed.

De ambtenaren die in Amersfoort betrokken zijn bij de voorbereiding en uitvoering van besluiten van de raad en college verschillen als het gaat om de mate waarin zij open staan voor een grotere rol voor burgers. Met name de laatste twee of drie jaar staat een deel van de ambtenaren hier meer voor open. Zij worden daarin gesteund door de politieke constellatie. De wethouder RO geeft aan dat hij binnen het ambtelijk apparaat heeft gezocht naar een grote mate van flexibiliteit, naar ruimte om het inrichtings- en beheerplan mogelijk te maken:

"Kijk, je kunt vanuit de expertise van het ambtelijke apparaat, ... op het gebied van bestemmingsplannen, ... op alle fronten krijg je expert judgement uit de organisatie. Dan is het ook een vraag van mij, of van het bestuur, interpreteer je dat dan als waarschuwing of vraag je aan het ambtelijke apparaat ... als u nu eens op een andere manier naar kijkt'. Dus veel meer naar de kansen kijkt, veel meer het eigen beleid los laat als het gaat om, dit kan niet en dit kan niet, zullen er dan perspectieven zijn. Dus ja ook daar, iedere vernieuwing moet bevochten worden, ook in het ambtelijke apparaat (...) Met name in dat bestemmingsplan heel nadrukkelijk gekeken van hoe kan ik langs het randje lopen met betrekking tot het vastleggen van functies, inclusief de financiering eronder. Zodanig dat mijn experts zeggen van dit hou jij overeind. Bij bezwaren van derden, tot en met de Raad van State." (Wethouder Ruimtelijke Ordening)

4.2.2 Invloed van eerdere praktijken

Verschillende van de hierboven beschreven eerdere praktijken zijn van invloed geweest op de praktijk van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen, een ruimtelijk planproces waarin burgers en ambtenaren samenwerken op basis van gelijkwaardigheid en met veel ruimte voor inbreng van burgers. Belangrijke invloed, op meerdere discoursen, is uitgegaan van zowel de positieve als de negatieve ervaringen in eerdere burgerinitiatieven, het feit dat deze ervaringen bij elkaar kwamen in het samenwerkingsverband SGLA, en vervolgens de oprichting van HNS. Naast eerdere praktijken zijn ook andere zaken van invloed. Een belangrijk, breder maatschappelijk discours dat op de

achtergrond meespeelt is dat rondom de economische crisis. Maar ook 'toevalligheden' of 'events' zoals de val van het college en de installatie van een nieuw college met een D66 wethouder zijn van invloed geweest.

Discoursen over planning

Allereerst zijn er de (positieve) ervaringen in Vathorst-West en -Noord en bij het Waterwingebied, waarin burgers veel inbreng kregen in participatieve planningsprocessen. Maar er zijn ook negatieve ervaringen onder meer rondom Park Randenbroek, waarvan expliciet is gezegd: 'zo gaan we het niet meer doen!'

Een zeer belangrijke rol was weggelegd voor HNS dat is opgericht vanuit het samenwerkingsverband SGLA, waar de invloeden van veel verschillende eerdere praktijken samenkwamen. HNS heeft actief een discours ontwikkeld en gepropageerd waarin 'stadsbestuur en inwoners' nauwer samenwerken en waarin de gemeente aansluiting zoekt bij de netwerken in de stad. Zowel de negatieve lijn, 'zo gaan we het niet meer doen', als de positieve, het zoeken naar een constructieve manier van samenwerking met de gemeente, worden naast elkaar benoemd door de respondenten (burgers en gemeente), en blijven dus beide invloed hebben tijdens het proces.

De gemeente heeft los van het proces rondom de Elisabethlocatie eerder al diverse stappen ondernomen om input van de burgers in Amersfoort te krijgen, en de burger bij het beleid te betrekken. De keuze voor het opzetten van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen kan gezien worden als een soort 'volgende stap' hierin, waarin er, meer nog dan in de andere hier beschreven voorbeelden, gemeentelijke verantwoordelijkheid naar burgers wordt gedelegeerd.

Het beeld dat men heeft van de 'deskundigheid' van burgers is onderdeel van het discours over planning. Ook hier zien we een duidelijke invloed vanuit de positieve ervaringen bij Vathorst en het Waterwingebied (en wellicht nog vele anderen), en vanuit de negatieve ervaringen bij Park Randenbroek, waar het de burgers waren die misstanden in de uitvoering bij de gemeente aan de oppervlakte brachten. Het Nieuwe Samenwerken maakt bij het ontwikkelen van de eigen planningsvisie gebruik van het rapport van de WRR over het betrekken van burgers bij het vormgeven van de samenleving 'Vertrouwen in burgers' (WRR, 2012). De medewerking van de Nationale ombudsman aan het congres dat door HNS is georganiseerd past in deze lijn.

Discoursen over de inhoud

Inhoudelijk waren er veel ideeën over de inrichting van het gebied, naast de ideeën van SHBBD. Deze omvatten ook ideeën over sociale woningbouw, sportvoorzieningen, natuurrecreatie, zoals een doorgaand fietspad door het gebied. Respondenten zijn het er over eens dat het uiteindelijke plan inhoudelijk 'voor 90%' overeenkomt met de visie van SHBBD. Zij zijn er dus in geslaagd om inhoudelijk veel invloed op de uiteindelijke praktijk uit te oefenen. Het is moeilijk te zeggen wat hieraan precies heeft bijgedragen, maar wel is duidelijk dat zij niet alleen stonden. SHBBD sluit al in 2001 met een groot aantal andere partijen een convenant en schrijft bovendien in 2003 samen met Utrechts Landschap een inrichtingsvisie. De ideeën van de stichting krijgen ook weerklank bij de politiek, D66 neemt een groene invulling van de Elisabethlocatie op in het verkiezingsprogramma. Een en ander leidt tot de opname van het Heiligenbergerbeekdal in de Beleidsvisie Groen Blauwe structuur van de gemeente. In de kerngroep heeft de vertegenwoordiging van de SHBBD sterk gestuurd op de inhoudelijke doelen, waarbij een beroep werd gedaan op bestaande raadsaders waaronder die Beleidsvisie Groen Blauwe structuur. Omdat meer leden van de kerngroep het proces belangrijker leken te vinden dan de inhoud kon de vertegenwoordiger van SHBBD hier een belangrijke rol spelen.

Persoonlijke betrokkenheid bij het gebied

De persoonlijke betrokkenheid van mensen bij het Elisabethterrein, maar ook bij verschillende andere projecten in Amersfoort is op zichzelf een belangrijk discours dat door HNS is uitgedragen, in zoverre dat HNS uitgaat van de betrokkenheid van burgers en de overheid uitnodigt daarin te participeren. Hierbij wordt benadrukt dat burgers ook belangen en interesses hebben en bereid zijn daarvoor in beweging te komen. De SHBBD legde meer nadruk op de ecologische en maatschappelijke betekenis van het gebied dan op de eigen persoonlijke betrokkenheid bij het gebied, maar noemt - dit wel als persoonlijke motivatie - om in actie te komen. De kerngroep probeert mensen zo vroeg mogelijk in

het proces te betrekken en doet een beroep op mensen om vanuit een persoonlijke betrokkenheid bij te dragen aan het inrichtings- en beheerplan, zij het binnen de gegeven kaders. Naar alle waarschijnlijkheid spelen positieve ervaringen een rol als het gaat om persoonlijke betrokkenheid, maar in ieder geval wordt door respondenten genoemd dat de eerdere negatieve ervaringen, met name bij Park Randenbroek, de betrokkenheid van niet alleen omwonenden, maar van 'de Amersfoortse burgers' bij het gebied hebben vergroot.

Een mengvorm van praktijken

De kerngroep lijkt zich in vele opzichten op het raakvlak van bestuurlijke praktijken en praktijken van burgerinitiatieven te bevinden. De kerngroep heeft mede door de samenstelling beide in zich en zoekt ook bij beide aansluiting, zowel richting (mede)burgers als richting gemeente. Er wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheden van burgers om op informele wijze te handelen, bijvoorbeeld om op het moment dat het nodig is medeburgers of de raad snel te informeren en bij het proces te betrekken. De burgers accepteren ook het feit dat er in verband met de tijdsdruk tijdens de zomer inspraakrondes georganiseerd worden. Iets waarvan een van de ambtenaren dacht: 'dat zou ik niet voor elkaar krijgen'.

Aan aansluiting bij formele ambtelijke procedures viel deels 'niet te ontkomen', maar deels had de kerngroep daar ook belang bij. Met name een goed 'formeel' bestemmingsplan was van belang om een groene invulling en het inrichtings- en beheerplan ook naar de toekomst toe veilig te stellen.

De gemeente aan de andere kant bleek op momenten voldoende flexibel om af te wijken van de standaardprocedures (bijvoorbeeld om de raad te informeren en voor een inspraakronde in de raad). Ook is er bewust gezocht naar een andere rol van ambtenaren: faciliterend en op basis van gelijkwaardigheid. Ambtenaren die bij park Randenbroek in leidende rollen betrokken waren, zijn buiten het proces gehouden.

Een deel van het netwerk dat onder de praktijk van de kerngroep ligt, is terug te leiden op SGLA waar onder andere de SHBBD deel van uitmaakt. De manier van samenwerken in de kerngroep is zoals hierboven beschreven meer te herleiden op Het Nieuwe Samenwerken, en op een deel van de ambtelijke organisatie van de gemeente. De nieuwe praktijk is een mengvorm van deze drie praktijken.

Overige invloeden

Een belangrijk, breder maatschappelijk discours dat op de achtergrond meespeelt, is dat van de economische crisis. Hierdoor veranderde het belang van woningbouw. De exacte invloed van dit discours op de gebeurtenissen in onze studie is onduidelijk. Wel wordt door respondenten genoemd dat bezuinigingen kansen bieden voor samenwerking tussen burgers en andere partijen in planningsprocessen.

'Toevalligheden' zoals de val van het college in Amersfoort en de installatie van een D66 wethouder voor Ruimtelijk Ordening maakten dat niet alleen de voorstanders van een groene invulling van het Elisabethterrein, maar ook de pleitbezorgers van samenwerking tussen burgers en gemeente, de politieke wind mee kregen. De aankomende verkiezingen -- het inrichtings- en beheerplan en bestemmingsplan moesten vóór de verkiezingen vastgesteld worden om te voorkomen dat het 'weer zou weglopen' - zorgden ervoor dat het hele proces onder een grote tijdsdruk plaatsvond. Niet alleen de bijzondere samenstelling (burgers en ambtenaren) maar ook deze tijdsdruk maakte de samenwerking intensiever. Ook was de noodzaak tot het zetten van ongebruikelijke stappen, zoals het overslaan van een beleidsbespreking met inspraakmogelijkheden, groter als gevolg van de korte doorlooptijd.

4.3 Conclusies

De planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein kan vanuit de energieke samenleving worden beschouwd als een innoverende praktijk waarbij burgerinitiatieven de afgelopen jaren een belangrijke en deels beslissende rol gespeeld hebben en de gemeente een ontwikkeling

richting een meer faciliterende rol heeft doorgemaakt. Er is rondom de herinrichting van het Heiligenbergerbeekdal in Amersfoort een verregaande vorm van co-creatie ontstaan waarbinnen burgers een grote rol spelen in het proces en de inrichting van het terrein. In dit proces van co-creatie worden diverse elementen vanuit verschillende praktijken gecombineerd. Het gaat hierbij zowel om praktijken van burgerinitiatieven die reeds langer bestaan (zoals Stichting Heiligenbergerbeekdal, Het Nieuwe Samenwerken, Samenwerkende Groeperingen Leefbaar Amersfoort als om bestaande gemeentelijke planningspraktijken (zoals Waterwingebied, Vathorst-West en -Noord, maar ook meer 'traditionele' planningspraktijken waarbij de gemeente vanuit gebruikelijke procedures en/of regels opereert.

Planningsdiscourse en inhoudelijk discourse bestaan naast elkaar

Op basis van deze eerdere praktijken is de afgelopen jaren de huidige praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen ontstaan. In deze praktijk worden twee belangrijke discourses (vooralsnog) succesvol gecombineerd: een inhoudelijk discourse en een planningsdiscourse. Het inhoudelijke discourse richt zich op de groene invulling van het Elisabethterrein, waarbij ook expliciet wordt meegenomen dat men geen woningbouw in het gebied wil. Dit discourse komt in grote lijnen overeen met de visie van Stichting Heiligenbergerbeekdal, en wordt in de loop van het proces vertaald in een Inrichting-en-Beheerplan voor het Elisabethterrein.

Het tweede dominante discourse richt zich voornamelijk op de relatie tussen burger-overheid in planning en beleidsprocessen. Dit discourse is sterk gericht op co-creatie tussen burgers en gemeentelijke overheid. De ideeën in dit discourse zijn voor een groot deel te herleiden op ideeën die zijn ontwikkeld vanuit Het Nieuwe Samenwerken. Ook in gemeentelijke praktijken rondom bijvoorbeeld het Waterwingebied en Vathorst-West en -Noord zijn al nieuwe ideeën over de relatie burger - overheid zichtbaar. Het planningsdiscourse uit zich in een vorm van co-creatie waarin zowel elementen uit bestaande gemeentelijke planningspraktijken als elementen vanuit verschillende burgergroepen zijn terug te vinden.

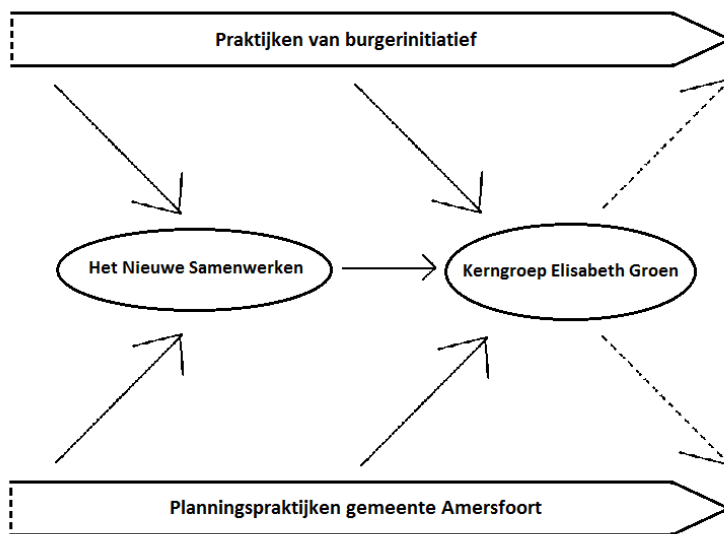
Het relatieve belang dat men aan deze beide discourses hecht, lijkt te variëren. Opvallend hierbij is dat de scheidslijn tussen verschillende visies niet parallel loopt met die tussen burgers en gemeente, maar dat onder de deelnemers van beide groepen de visie op beide discourses verschilt en de scheidslijn dus dwars door de verschillende actoren heen loopt. Sommige ambtenaren benadrukken het belang van representatieve democratie en een groene bestemming voor het gebied, terwijl anderen vooral de nadruk op co-creatie in daadwerkelijke openheid richting de burgers belangrijk vinden, waarbij de uitkomst (meer of minder groen) nog open is. De gemeentelijke projectleider van de kerngroep stelde bijvoorbeeld voor om de inhoudelijke kaders wat ruimer te nemen dan aanvankelijk geformuleerd zodat er meer ruimte kwam voor inspraak van andere, niet in het proces betrokken, groepen in de stad. Ook bij de burgers zien we hier verschillende visies, waarbij sommigen primair streven naar maximale zeggenschap voor burgers als einddoel, terwijl voor anderen dit vooral een middel is om het inhoudelijk doel van een groen Elisabethterrein te bereiken. Misschien is dit een teken van de grote dynamiek op dit vlak, waarbij binnen beide groepen (nog) geen nieuw dominant discourse is ontstaan. Vanuit Het Nieuwe Samenwerken lag de focus van diverse burgers op het proces, terwijl bijvoorbeeld de vertegenwoordiger van SHBBD sterk op de inhoud stuurde en daarmee strikt vasthield aan groene doelen uit de raadsaders. Het naast elkaar bestaan van deze twee discourses die in de uitwerking ook niet per se volledig complementair zijn, leidde op bepaalde momenten tot enige mate van spanning. Deze spanning bestond er vooral uit dat de meningen verschilden over hoe ver je mag/moet inboeten op het ene doel om het andere overeind te houden, als je één van beide doelen belangrijker vindt. Lever je op het groene doel in als dat het proces/de verstandhoudingen beter houdt? Of lever je op het proces/de verstandhouding in als je het idee hebt dat je anders de groene doelen niet haalt?

In de praktijk heeft deze spanning uiteindelijk niet tot grote problemen geleid. Waarschijnlijk komt dit omdat de beide discourses in dit geval voor een groot deel complementair waren (het proces van co-creatie ging vrij unaniem naar een groene invulling en daarmee sloten de beide discourses elkaar niet uit). De verschillen van mening bleven niettemin lange tijd voor discussies zorgen. Hoewel de discourses in principe complementair waren, gold dit niet helemaal voor de acties die uit deze discourses voortvloeiden om de beoogde doelen te bereiken, Hierbij ontstonden meningsverschillen tussen onder meer de vertegenwoordiger van SHBBD en de gemeentelijke projectleider.

Beïnvloeding tussen praktijken

Veel elementen uit de praktijk rondom kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen zijn te herleiden tot eerdere praktijken en de daar opgedane ervaringen. Met name de visie op het planningsproces is voor een groot deel te herleiden tot eerdere ervaringen binnen de gemeentelijke planning. Discourseen over planning zijn onder andere gebaseerd op de door Het Nieuwe Samenwerken ontwikkelde visie, maar ook op enerzijds positieve ervaringen met co-creatie en burgerinitiatieven in onder andere Vathorst-West en -Noord, Waterwingebied als ook met als negatieve ervaringen met mislukte processen waar mogelijk te weinig ruimte voor meepraten werd geschapen zoals bij de herinrichting van Park Randenbroek. Tegelijkertijd blijven ook meer 'traditionele' planningspraktijken vanuit de gemeente en andere vormen van burgerinitiatief van belang. Inhoudelijk komt de visie die in de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is geformuleerd voor een groot deel overeen met de visie die Stichting Heiligenbergerbeekdal, in samenwerking met het Utrechts Landschap, in 2003 heeft geformuleerd.

In figuur 4 is de uitwisseling tussen diverse praktijken schematisch weergegeven. De pijlen in deze figuur geven aan dat er, via diverse mechanismen, uitwisseling van elementen tussen verschillende praktijken plaatsvindt.

Figuur 4: schematische weergave van uitwisseling tussen praktijken

Figuur 4 is een versimpelde weergave van de in dit rapport beschreven analyse over beïnvloeding tussen praktijken. De praktijk van de kerngroep is voor een groot deel een combinatie van elementen uit eerdere praktijken, zowel van burgerinitiatieven zoals SHBBD; Het Nieuwe Samenwerken; en zelfs van planningspraktijken van de gemeente. HNS, als doelbewuste poging om de samenwerkingspraktijk tussen gemeenten en burgers te veranderen, is daarbij zelf ook weer deels een mengvorm van elementen van deze eerdere praktijken. Tegelijkertijd lopen bestaande praktijken bij zowel de gemeenten als bij burgerinitiatieven gewoon door. Maar in deze figuur en de analyse van onderlinge beïnvloeding zoals we hieronder zullen geven ligt de focus echter op de praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen en de belangrijkste praktijken die hier direct mee verbonden zijn. Vanwege de sleutelrol die Het Nieuwe Samenwerken hierbij speelde, besteden we daar hieronder expliciet aandacht aan.

Het Nieuwe Samenwerken

HNS is doelbewust opgezet vanuit SGLA om op een constructieve manier verandering tot stand te brengen in de relatie tussen burgers en gemeente. Hiermee is bewust een 'nieuwe' praktijk gecreëerd die deels afstand neemt van zowel de 'traditionele' SGLA-praktijken als de 'traditionele' gemeentelijke planningspraktijken (bijv. Park Randenbroek). In HNS wordt gezocht naar een combinatie van een aantal elementen van beide 'traditionele' praktijken (zoals netwerken, procedures), alsook naar een aantal nieuwe elementen. Dit laatste wordt gericht gedaan door bijvoorbeeld sprekers van buitenaf uit te nodigen (ombudsman, lid WRR) en door in groepsvorm en met mensen vanuit zowel de gemeente (ambtenaren en gemeenteraadsleden) als vanuit burgerinitiatieven te werken aan een visie.

In het tot stand komen van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen functioneert Het Nieuwe Samenwerken als een soort van katalysator. De vanuit deze groep geformuleerde visie en de vanuit deze groep georganiseerde activiteiten hebben een rol gespeeld in het meekrijgen van de gemeente/wethouder in het proces (hierbij waren ook bijvoorbeeld positieve ervaringen vanuit het traject Vathorst West en Noord van belang). Bovendien zijn er daarnaast ook veel elementen vanuit de visie van HNS over de samenwerking tussen gemeente en burgers in de praktijk rondom de kerngroep opgenomen.

Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen

Het idee voor de oprichting van een kerngroep kwam van de wethouder Ruimtelijke Ordening, maar de invulling komt in eerste instantie van een vertegenwoordiger van onder meer SGLA en HNS. Het gedachtegoed dat voor HNS is ontwikkeld is hierbij belangrijk geweest. Hiernaast zijn er echter ook andere praktijken die een (belangrijke) rol hebben gespeeld in het tot stand komen van de praktijk rondom de kerngroep. In paragraaf 4.1 worden Stichting Heiligenbergerbeekdal, consultatietraject Vathorst-West en -Noord, het cluster van praktijken binnen SGLA, het traject rondom het Waterwingebied, Participatietraject Park Randenbroek en ook de min of meer doorsnee ambtelijke en bestuurlijke praktijken genoemd. Al deze praktijken hebben in meer of mindere mate invloed gehad op de uiteindelijke praktijk.

In de organisatie van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is, zowel qua aanpak als qua personeel, een mengvorm van burgers en gemeente zichtbaar. Daarbij is te zien dat de gemeente soms afwijkt van het protocol en daarmee een handreiking doet, door bijvoorbeeld al eerder te presenteren dan is voorgeschreven. Tegelijkertijd houden sommige burgerleden van de kerngroep de door de gemeenteraad gestelde kaders aan als de gemeentelijke projectleider voorstelt om hiervan af te wijken. Als we kijken vanuit de mechanismen van 'handbook' (regels, afspraken, contracten) en 'handshake' (informele gedragsregels) zien we hier een toenadering tussen beiden. De gemeente probeert zijn 'handbook' enigszins los te laten door enkele keren af te wijken van bestaande protocollen. De kerngroep probeert tevens om deels binnen 'handbook' te functioneren en aan formele eisen te voldoen. Kerngroep en gemeente zijn daarbij flexibel in hun vorm naar elkaar toe. Hierdoor ontstaat een praktijk die kenmerken van zowel 'handbook' als 'handshake' vertoont.

Maar tegelijkertijd zien we, zowel bij de gemeente als bij de burgerleden, hoe moeilijk het kan zijn om de logica uit eerdere praktijken te doorbreken. Zo blijven formele en informele regels uit vroegere praktijken doorwerken in de huidige werkwijze. Dit ondanks de onmiskenbare wederzijdse bereidwilligheid om de werkwijze aan elkaar aan te passen. De kerngroep ontkwam niet aan bepaalde ambtelijke procedures die formeel gevolgd moeten worden, ondanks dat er hiervoor een deel van het budget moest worden ingezet. Anderzijds bleek het niet voor iedereen goed mogelijk om het actieverleden geheel los te laten.

Verweving van praktijken

Dynamiek en uitwisseling in de praktijk rondom de kerngroep ontstaan door verweving van diverse praktijken. Deze verweving is zowel inhoudelijk, procesmatig (qua aanpak) als qua personeel (meerdere mensen doen mee in/als drager van meerdere praktijken) zichtbaar. Dit laatste is wellicht ook een voorname reden voor inhoudelijke en procesmatige verweving. Op procesniveau is het discours en ook de werkwijze sterk beïnvloed vanuit het gedachtegoed en de werkwijze die in Het Nieuwe Samenwerken zijn ontwikkeld. Ook inspiratie vanuit 'succesvolle' eerdere praktijken ('pull-factoren') en vanuit praktijken die minder succesvol waren ('push-factoren') is op procesniveau zichtbaar. Hierbij kan gedacht worden aan respectievelijk het Waterwingebied en Park Randenbroek. Inhoudelijk is het groene discours vanuit Stichting Heiligenbergerbeekdal goed terug te zien.

Teruggaand naar figuur 1 zien we in beide soorten praktijken (burgerinitiatief en gemeentelijke planningspraktijk) deels een verschuiving in het procesmatig regime, iets dat verder wordt besproken in onderstaande paragraaf. Hiermee bewegen sommige praktijken vanuit de gemeente en van het burgerinitiatief zich enigszins naar elkaar toe door elementen van elkaar over te nemen. Dit is duidelijk te zien bij Stichting Heiligenbergerbeekdal: oorspronkelijk waren zij voornamelijk een actiegroep die zich afzette tegen de gemeente, maar uiteindelijk zijn zij deel gaan nemen aan een proces van samenwerking met de gemeente. Naast dit proces is echter ook zichtbaar dat een deel van

de praktijken aan beide kanten op de oude manier doorgaan: zo voert SGLA actie tegen een rondweg in Noordwest-Amersfoort en zijn er ook binnen de gemeente nog steeds plannen zonder intensieve burgerbetrokkenheid.

Het raakvlak tussen praktijken en regimes

Naast beïnvloeding en raakvlakken tussen verschillende praktijken is er ook sprake van dynamiek buiten de individuele praktijken. Ook hier zien wij zowel inhoudelijk als procesmatig een bepaalde mate van dynamiek in regime.

Inhoud

Het uiteindelijke Inrichting-en-Beheerplan dat door de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is geproduceerd komt grotendeels overeen met de door Stichting Heiligenbergerbeekdal, in samenwerking met het Utrechts Landschap, in 2003 geformuleerde visie. Nadat bekend werd dat het Elisabethziekenhuis zou verhuizen, ontstonden er diverse visies over de toekomst van het Elisabethterrein: o.a. woningbouw, sportvoorzieningen, intensieve recreatie, en de visie die SHBBD formuleerde. Oorspronkelijk slaagde de laatstgenoemde visie er slechts beperkt in om aansluiting bij of verandering in het regime te weeg te brengen. Ondanks dat het Heiligenbergerbeekdal al in 2004 in de gemeentelijke Groenblauwe structuurvisie werd opgenomen, bleef de mogelijkheid voor woningbouw op het Elisabethterrein jaren lang op de politieke agenda staan en leek de SHBBD in eerste instantie niet succesvol in het realiseren van hun inhoudelijke visie voor het Elisabethterrein.

Uiteindelijk is er door de jaren heen echter wel degelijk een verandering in regime geweest, waarmee de groene invulling van het Elisabethterrein een concrete invulling heeft gekregen ten koste van diverse alternatieve visies. Enerzijds was er druk op het regime vanuit het landschap als gevolg van macro-economische ontwikkelingen (de 'economische crisis' en het instorten van de woningbouw). Dit had tot gevolg dat er een bepaalde mate van destabilisatie optrad en de tot dan toe dominant lijkende visie (woningbouw) onder druk kwam te staan.

Anderzijds werd er ook druk op het regime uitgeoefend door lokale groeperingen zoals SHBBD en SGLA in hun wens om een groene invulling aan het Elisabethterrein te geven. Ook in het regime zelf was sprake van dynamiek als gevolg van het vallen van de vorige coalitie. Uiteindelijk is er daarbij vanuit het regime zelf ruimte geboden voor het formuleren van een nieuwe praktijk waarmee er een groene invulling aan het Elisabethterrein zou worden gegeven. Onder andere via deze praktijk is deze groene visie, oorspronkelijk vanuit een niche geformuleerd, in het lokale regime opgenomen en dominant geworden. Daarmee werd de visie van SHBBD, als gevolg van politieke keuzes en het proces rondom de kerngroep, dominant en werden andere visies (deels) buitengesloten.

Hierbij kan de vraag worden gesteld in hoeverre er daadwerkelijk sprake is van verandering in visie op regimenniveau. Immers, wanneer we een regime bezien als zijnde vormgegeven door en gedeeld in meerdere praktijken is er nog wel ruimte voor discussie – bijvoorbeeld over de aspecten van schaal en doorwerking. Inhoudelijk gezien beperkt wat er in de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is ontwikkeld zich uitsluitend tot praktijken in/rondom het gebied. Hoewel er voor het Elisabethterrein ontegenzeggelijk grote en fundamentele veranderingen in visie – en in de toekomst ook fysieke veranderingen – zijn, kunnen er vragen gesteld worden over de doorwerking en of er daarmee een uitstralingseffect is richting andere ruimtelijke planningspraktijken in Amersfoort op inhoudelijk vlak – wij nemen een dusdanige uitstraling tot dusverre nog niet waar. Daarmee kan de vraag gesteld worden tot in hoeverre er, inhoudelijk, echt een fundamentele verandering in regime heeft plaatsgevonden. Kan de inhoudelijke visie van de kerngroep als een deel van het regime gezien worden, omdat het dusdanig breed gedragen wordt en een dusdanig grote impact heeft? Of is het, hoewel opgepakt vanuit regime, over de hele breedte nog steeds een niche-visie die zich in Amersfoort slechts in een beperkt aantal praktijken manifesteert? Ook de rol van SHBBD kan hierin bediscussieerd worden: welke rol hebben zij daadwerkelijk gespeeld in het promoten van hun visie naar het regime? Of hebben zij simpelweg aangehaakt bij reeds aanwezige dynamiek op regimenniveau?

Proces

Ook procesmatig kan er worden gesproken over een ontwikkeling waarbij er dynamiek en verandering in regime te zien zijn en er uiteindelijk een (gedeeltelijke) *transformatie* (Geels en Schot, 2007) in regime plaatsvindt, waarbij het nieuwe regime min of meer ontstaat uit het oude. Kenmerk van een transformatie is dat dit gebeurt zonder daarbij het regime te dislokieren, of met andere woorden: het 'oude' regime blijft min of meer in stand maar verandert daarbij wel fundamenteel van karakter. De planningspraktijken op gemeentelijk niveau zijn niet vervangen door alternatieve praktijken, maar ze zijn wel degelijk veranderd.

Ook procesmatig is er druk op het regime vanuit het landscape, nu echter voornamelijk als gevolg van macrosociale veranderingen. Hajer (2011) spreekt hierbij over de 'energieke samenleving', met mondige en geïnformeerde burgers die meer directe inspraak en verantwoordelijkheid bij beleid en bestuur zoeken en die zelf willen handelen en veranderen. Dit, in combinatie met de grote hoeveelheid burgerkracht die in Amersfoort van 'onderaf' borrelt, resulteert in Amersfoort al vele jaren in een dynamiek in het regime betreffende ruimtelijke planning. Gemeentelijke praktijken rondom het Waterwingebied en Vathorst-West en -Noord (en nog een aantal anderen) kunnen in dit kader gezien worden, maar ook praktijken van burgerinitiatief spelen hier een rol in. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor Het Nieuwe Samenwerken. Enerzijds werd er in het Nieuwe Samenwerken, vanuit een lokale niche, gezocht naar nieuwe elementen. Daarnaast kan HNS ook gezien worden als een soort van katalysator, waarmee doelbewust werd gestuurd richting een verschuiving van praktijken (gemeente en burgerinitiatief) naar elkaar toe en de opname van bepaalde (bestaande) elementen, zoals bijvoorbeeld de gelijkwaardige samenwerking tussen burgers en gemeente, op regimenniveau.

In zekere zin lijkt deze verandering op lokaal procesniveau tot dusverre fundamenteler te zijn dan de inhoudelijke doorwerking van de visie van de kerngroep. De huidige regimevisie op planning is in verhouding meer geleidelijk tot stand gekomen, en hoewel de praktijk rondom het Elisabethterrein kan worden gezien als de meest vergaande vorm van co-creatie die op deze schaal in Amersfoort is gebezigd, zijn er eerdere praktijken die deels vergelijkbaar zijn op dit gebied.

Factoren die dynamiek hebben beïnvloed

In Amersfoort zien we heel duidelijk dat praktijken niet zomaar 'vanzelf' verschuiven. Binnen praktijken is vaak een eigen logica ontwikkeld en zonder concrete aanleiding heeft die logica de neiging zich te herhalen (Arts *et al.*, 2013). Ook kunnen een stabiel regime en/of landscape een stabiliserende invloed op praktijken uitoefenen. Het is daarom zinvol om te zoeken naar de bron van zulke veranderingen. Dat kunnen concrete aanleidingen zijn. Er was sprake van diverse collegewisselingen wegens problemen die op zich niets met het Elisabethterrein te maken hadden, maar het nieuwe college en de nieuwe wethouder waren wel een belangrijke aanleiding tot de verandering. Tegelijkertijd was die verandering ook weer geen toeval, want binnen die nieuwe constellatie heeft een wethouder bewust gebruik gemaakt van de ontstane politieke mogelijkheden om veranderingen in gang te zetten. Hetzelfde geldt voor de oprichting van Het Nieuwe Samenwerken. Geen toevallige gebeurtenis, maar voortkomend uit ervaringen van eerdere praktijken. Het is een gebeurtenis die binnen bestaande kaders tot stand is gekomen, maar daarna wel bijgedragen heeft aan het veranderen van die kaders. We zien dus dat actoren (individuen of georganiseerde groepen) weliswaar handelingsvermogen hebben en veranderingen in werking zetten. Maar tegelijkertijd is dit handelingsvermogen afhankelijk van de ruimte die de specifieke context of situatie biedt (Arts *et al.*, 2013).

Concreet onderscheiden wij in Amersfoort een aantal belangrijke factoren die dynamiek en verschuiving in praktijken, specifiek in de praktijk rondom de kerngroep Elisabeth Groen, teweegbrengen.

1. De rol en energie van individuele actoren

De rol van diverse (individuele) actoren is van cruciaal belang geweest op de ontwikkeling en vormgeving van de praktijk rondom het Elisabethterrein. Drie actoren in het bijzonder lijken een beslissende invloed te hebben uitgeoefend op het ontstaan en/of vormgeven van de praktijk. Het handelingsvermogen van deze actoren is contextafhankelijk.

Als eerste is de rol van wethouder Ruimtelijke Ordening (RO) van belang. Als strategische agent, gesitueerd in een speelveld van praktijken, heeft hij bewust voor bepaalde elementen gekozen in de vormgeving van een nieuwe praktijk rondom het Elisabethterrein. Door de politieke crisis ontstond er een politieke 'window of opportunity', waarvan de wethouder gebruik heeft kunnen maken om invloed uit te oefenen. Zijn keuze om het proces vorm te laten geven vanuit onder andere het gedachtegoed van Het Nieuwe Samenwerken en vanuit bepaalde politieke idealen heeft ruimte gecreëerd voor het ontstaan van de praktijk in zijn huidige vorm. Hierbij speelt dus ook mee dat de politieke steun voor woningbouw, als gevolg van de economische situatie, was afgenomen. Daardoor kwam er inhoudelijk meer ruimte voor een geheel groene invulling van het terrein. Tegelijkertijd zorgden eerdere ervaringen met burgerbetrokkenheid voor meer politieke ruimte voor vormen van co-creatie. Ook heeft de wethouder invloed uitgeoefend op de richting van ambtelijke praktijken door zijn invloed als wethouder aan te wenden om binnen het ambtelijk apparaat te zoeken naar flexibiliteit.

De rol van de voorzitter van SGLA, tevens een van de initiatiefnemers van HNS, is eveneens van groot belang. Hierbij speelt op de achtergrond mee dat deze initiatiefnemer van HNS vroeger in de raad zat namens D66 en hij de wethouder RO, van diezelfde partij, persoonlijk kent. Hij werd door de wethouder persoonlijk benaderd om de kerngroep op te zetten en deed dit grotendeels volgens bij HNS ontwikkeld gedachtegoed. Zijn aanvankelijke rol als opstarter is waarschijnlijk van invloed geweest op de samenstelling van de kerngroep en de invloed van burgers en belangengroepen in die kerngroep.

Als derde is ook de rol van de vertegenwoordiger van de SHBBD erg belangrijk. Deze bleef, strak op de reeds eerder door de raad gestelde kaders en doelen zitten en heeft gedurende het gehele proces sterk ingezet op het respecteren van deze raadsaders en het realiseren van deze doelen. Deze kaders en doelen kwamen voor een groot deel overeen met de doelen van de stichting. Doordat een aantal personen in de kerngroep vooral waarde leek te hechten aan een goed verlopend proces, ontstond er ruimte om de inhoudelijke SHBBD-visie te promoten. De confrontatie met de projectleider van de gemeente werd daarbij niet uit de weg gegaan. Met deze opstelling is bevorderd dat veel inhoudelijke aspecten/elementen vanuit Stichting Heiligenbergerbeekdal zijn overgenomen door de nieuwe praktijk.

2. Vermenging van praktijken: ervaringen met eerdere planningspraktijken

Zowel positieve als negatieve ervaringen met andere praktijken zijn van invloed op het verschuiven van elementen. Naar dergelijke ervaringen wordt regelmatig verwezen door veel respondenten. Positieve ervaringen met bepaalde elementen in een bepaalde praktijk kunnen leiden tot het opnemen van deze elementen in nieuwe praktijken (hierbij kan gedacht worden aan het idee van participatieve planning waarmee in het consultatietraject Vathorst-West en -Noord is gewerkt).

Omgekeerd hebben negatieve ervaringen juist tot gevolg dat bepaalde elementen wijzigen in andere praktijken of dat men expliciet naar nieuwe elementen gaat zoeken. Zo was er bij veel partijen een behoefte aan nieuwe praktijken als gevolg van beperkte doelbereiking. Dit blijkt sterk bij SGLA, waar vanuit HNS is opgekomen. Ook bij de gemeente speelt dit mee, bijvoorbeeld in Park Randenbroek waar een aantal burgers zich niet voldoende betrokken voelde.

Veel 'oude' praktijken gaven ook een beeld van de deskundigheid van burgers. Dit resulteerde binnen de gemeente Amersfoort in meer ruimte voor nieuwe elementen. Een deel van de praktijken verschoof hierdoor enigszins naar elkaar toe:

- In gemeentelijke praktijken was al een verschuiving op gang – sommige ambtenaren waren al bezig met manieren om burgers te betrekken. Ook Waterwingebied en Vathorst-West en -Noord kunnen in dit kader worden gezien.
- Sommige burgerinitiatieven (zoals Vrienden van het Waterwingebied en Het Nieuwe Samenwerken) zochten (deels) aansluiting bij gemeentelijke praktijken.

Men is bij HNS bewust op zoek gegaan naar nieuwe elementen: WRR, Ombudsman, Congres. Ook in de kerngroep is dit gedaan door het inschakelen van deskundigen om visie te ontwikkelen en aandacht en momentum te creëren.

3. Landscape en regime: de rol van externe factoren

De case laat zien dat zolang er geen duidelijke reden tot verandering is, bestaande praktijken vaak in stand blijven. Veranderingen in de context van een praktijk kunnen daarbij een belangrijke aanleiding zijn voor veranderingen. In Amersfoort zien we hier zowel sociale als economische externe factoren. Een belangrijk voorbeeld hiervan is het instorten van de woningmarkt, waarbij de tot dan toe dominante visie voor woningbouw onder druk kwam te staan. Deze macro-economische ontwikkeling maakte de optie van woningbouw op het Elisabethterrein voor veel partijen minder aantrekkelijk en bood daardoor meer ruimte voor een groene invulling. Hierdoor ontstond er meer ruimte voor de inhoudelijke visie van SHBBD.

Ook de politieke ontwikkelingen in Amersfoort zijn van grote invloed geweest: de val van het vorige college in 2012 en het ontstaan van een nieuwe coalitie VVD/D66/PVDA/GroenLinks zijn voorbeelden van 'events' die dynamiek veroorzaakten. Een conflict kan destabiliserend werken en daarmee ruimte bieden voor vernieuwing. Dit zien we in Amersfoort, waar er nieuwe politieke ruimte ontstond als gevolg van een politiek conflict. Binnen de nieuwe coalitie omarmde de nieuwe wethouder Ruimtelijke Ordening het idee van verregaande co-creatie en maakte hij zich hard voor zowel een open proces als een groene invulling van het gebied.

Als belangrijke contextuele factor zijn ook de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 van belang. Deze legden tijdens onze casestudie grote tijdsdruk op de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen: een mogelijke nieuwe politieke constellatie zou immers nieuwe dynamiek kunnen veroorzaken die de recente veranderingen ten gunste van Elisabeth Groen weer teniet zouden doen. Hiermee zou de basis onder de plannen weg kunnen vallen, waarmee de plannen inhoudelijk van kerngroep onzeker zouden worden als zij niet voor deze verkiezingen waren geformaliseerd.

4. Context: de aanwezigheid van netwerken in en om de stad Amersfoort

De in de stad Amersfoort bestaande netwerken zijn een belangrijke context die het uitwisselen van ideeën en/of elementen tussen praktijken kan bevorderen. Deze structuur is zichtbaar in een groot aantal dwarsverbanden tussen verschillende groeperingen. Hierdoor komen diverse praktijken met elkaar in aanraking. Via SGLA en HNS, en specifieke activiteiten zoals de 'Burger Borrel', vindt er uitwisseling in allerlei vormen plaats. Zo komen gemeenteraadsleden, ambtenaren en burgers met elkaar in contact via Het Nieuwe Samenwerken, waarbij er op basis van gelijkwaardigheid ideeën zijn uitgewisseld. Via SGLA komen verschillende groeperingen, burgerinitiatieven, met elkaar in contact, leren zij van elkaar en trekken zij zo nodig samen op. Hoewel de aanwezigheid van netwerken an sich geen garantie is voor de uitwisseling van elementen zijn wij, voornamelijk vanwege bovenstaande voorbeelden, van mening dat dit in Amersfoort wel degelijk van belang is geweest voor de ontwikkeling en verspreiding van elementen die deel uit maken van de uiteindelijke praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen.

5. Logica in een praktijk: Stabiliserende factoren van eerdere praktijken

In Amersfoort is de afgelopen jaren veel veranderd rondom de planning van de inrichting van het Elisabethterrein. We hebben daarom veel aandacht besteed aan de factoren die deze veranderingen hebben gestimuleerd. Tegelijkertijd zien we ook op diverse plekken de stabiliteit (of stroperigheid) van praktijken en de stabiliserende invloed vanuit het bestaande gemeentelijke regime.

Zo blijkt het vinden van een werkwijze om de handbook-handshake-traditie te doorbreken soms lastig omdat bepaalde aspecten formeel zijn vastgelegd. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan bestemmingsplannen of aan ambtelijke procedures zoals een financiële paragraaf die door een ambtenaar van de gemeente moet worden geschreven. Ook blijken de formele logica van handbook en de informele logica van handshake in de praktijk niet altijd bij elkaar aan te sluiten. Niet alle ambtenaren zijn evenveel bereid om van bestaande werkwijzen af te wijken. Wel zien we dat kerngroep en gemeente flexibel naar elkaar toe zijn en ook gebruik maken van de beide mechanismen. Zo hechten burgers ook veel waarde aan de vastlegging van het inrichtings- en beheerplan in het bestemmingsplan en dus op dit vlak aan een aansluiting bij het handbook van de gemeente. Ook wordt er naar creatieve oplossingen gezocht, bijvoorbeeld door burgers, in plaats van de wethouder, een plan voor de gemeenteraad te laten presenteren.

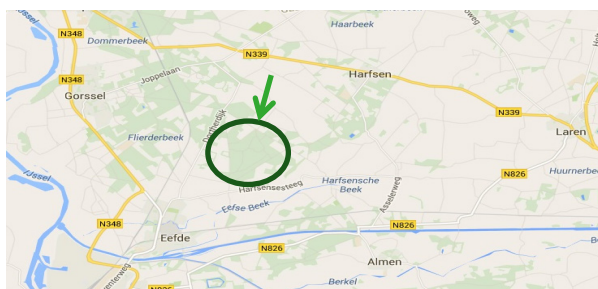
5 Stichting Marke Gorsselse heide - Natuurgebied de Gorsselse Heide

5.1 De Gorsselse Heide, proces en praktijk

5.1.1 Achtergrond Gorsselse Heide

Ligging

De Gorsselse Heide ligt in gemeente Lochem in de provincie Gelderland tussen de dorpen Gorssel, Eefde en Harfsen (zie figuur 5). Het gebied is ongeveer 100 ha groot. Het is door de provincie bestempeld als het belangrijkste potentiële natte heideterrein in Oost-Nederland (DLG, 2011).

Figuur 5: De Gorsselse Heide. Bron: Google maps

Geschiedenis

De Gorsselse Heide was tot midden 19^e eeuw onderdeel van de Marke Harfsen. Marken waren gemeenschappelijke gronden in gezamenlijk gebruik en beheer van meerdere boeren. Na 1850 werden de marken als bestuurlijke organisatie ontbonden. In 1908 werd de Gorsselse Heide militair oefenterrein en kwam het in bezit van het ministerie van Defensie. Na het einde van de Koude Oorlog had Defensie het terrein niet meer nodig (Ontwikkeling Militaire Terreinen *et al.*, 2009). Ook een groot aantal andere terreinen werd overbodig. Het ministerie van Defensie besloot deze te verkopen.

Te koop wegens vrede

Alle af te stoten terreinen die in en rond de Ecologische Hoofdstructuur lagen (nu Natuurnetwerk Nederland, NNN, geheten) en/of belangrijke natuurwaarden hadden, werden in 2005 door het toenmalige Ministerie van LNV aangekocht. In totaal ging het om 53 terreinen, verspreid over heel Nederland met een totale oppervlakte van 2100 ha. Dienst Landelijk Gebied (DLG) kreeg de taak om voor deze terreinen op zoek te gaan naar nieuwe bestemmingen en nieuwe eigenaren. Dit project werd PROMT genoemd: Project Ontwikkeling Militaire Terreinen.

Er hoefde geen sprake te zijn van opbrengstmaximalisatie. Doel van DLG was 'opbrengstoptimalisatie' te realiseren. Dat betekende ontwikkelingsgericht werken, maatschappelijke doelen realiseren op gebied van natuur, cultuurhistorie en recreatie en ook voldoende opbrengsten realiseren. Sommige terreinen kregen een stukje rode ontwikkeling, die de groene ontwikkeling dan weer bekostigde. De terreinen werden onder de aandacht gebracht door de slogan *Te koop wegens vrede*. De Gorsselse Heide was één van deze terreinen.

Dit was voor een groep betrokken burgers uit de omgeving van Lochem aanleiding om de Stichting Marke Gorsselse Heide op te richten. Zij wilden de Gorsselse Heide aankopen voor de burgers van Lochem en omgeving en met deze burgers de natuur herstellen en beheren. Daarmee wilden zij de oude Markegedachte nieuw leven inblazen. Zij kregen echter het geld hiervoor niet bij elkaar en gingen daarom een samenwerkingsverband aan met de Stichting IJssellandschap. Niet alleen geld speelde een rol. Het ging ook over acceptatie bij de verkoper, die moest overtuigd zijn dat er voldoende kennis was om het natuurherstel en beheer aan te kunnen en dat de continuïteit geborgd

was. De symbiose van Stichting IJssellandschap en de Marke Gorsselse Heide was daarin een belangrijke factor. Later zien we dat de Marke niet hoeft te leunen op Stichting IJssellandschap, maar juist de kennis uit het gebied weet te mobiliseren. Deze stichting was bereid om het gebied aan te kopen en het vervolgens in beheer te geven van de Stichting Marke Gorsselse Heide. Op 20 maart 2009 is het gebied aangekocht door IJssellandschap. Vervolgens is de Marke Gorsselse Heide verantwoordelijk gemaakt voor het herstel en beheer. In de volgende paragrafen is te lezen wat hieraan vooraf ging.

5.1.2 Dynamiek en beïnvloeding binnen de praktijk

Potentiële kopers

In de regel werden natuurterreinen van het Rijk van deze omvang aan een traditionele terrein-beherende organisatie (TBO) overgedragen zoals Natuurmonumenten, de Landschappen of Staatsbosbeheer. In die tijd ging men er vanuit dat zij het beste een natuurterrein konden beheren en dat individuele en/of groepen burgers dit niet goed aankonden. Eerst werd dan ook bij TBO's de interesse getoetst. Alle TBO's en natuurbeschermingsorganisaties zijn door DLG aangeschreven om hen te informeren dat de PrOMT-terreinen herbestemd zouden worden. De organisaties mochten aangeven in welke terreinen zij interesse hadden. Natuurmonumenten, Gelders Landschap en Staatsbosbeheer hadden allemaal interesse in de Gorsselse Heide. De Gorsselse Heide werd als 'topnatuur' beschouwd (in potentie het belangrijkste natte heidegebied in Oost-Nederland). DLG checkte bij alle terreinen ook altijd of er eventuele logische aanspraken lagen, zoals het in eigendom hebben van grote delen van aangrenzende natuurgebieden en/of politiek bestuurlijke besluiten waarin aangegeven staat waar een terrein naartoe zou gaan als het vrij komt. Voor de Gorsselse Heide waren er geen overtuigende bewijzen van aanspraken. En er was dan ook geen TBO aan wie het terrein vanzelfsprekend overgedragen/verkocht zou moeten worden.

Ook buiten de TBO-wereld werd PrOMT snel bekend. In juli 2005 verscheen het Handboek Militaire Terreinen waarin de af te stoten terreinen stonden vermeld. Er was particuliere belangstelling voor de Gorsselse Heide en voor andere terreinen. Zo heeft bijvoorbeeld de stichting Anitya Foundation dit bij de regionale DLG-organisaties kenbaar gemaakt. Ook had één van de oprichters van de Stichting Marke Gorsselse Heide al in 2006 tegen de burgemeester van Lochem gezegd dat het terrein eigenlijk door een particuliere stichting gekocht zou moeten worden: 'door' en 'voor' de Gorsselse bevolking. Er was echter nog niet eerder een rijksnatuurterrein aan een particulier overgedragen. DLG was er niet op tegen dat de Gorsselse Heide naar een particulier zou gaan, mits deze goed in staat zou zijn om het te ontwikkelen en te beheren. Daarom werden ook niet-TBO's in de gelegenheid gesteld om de Gorsselse Heide te kopen. Er werd overgegaan op een proces richting openbare verkoop.

Een aantal particuliere initiatiefnemers gaat vanaf 2005 hun interesse concretiseren. De Anitya Foundation laat bijvoorbeeld in 2006 een haalbaarheidsstudie uitvoeren en in 2007 een inrichtings- en beheerplan opstellen. Ook in 2007 beginnen de contouren van de Stichting Marke Gorsselse Heide te ontstaan (zie par. 5.1.3).

Er was in die tijd maatschappelijke druk om natuurterreinen openbaar te verkopen. Particulieren, waaronder landgoedeigenaren, vonden het onterecht dat natuurterreinen van de overheid vanzelfsprekend aan TBO's werden overgedragen en vaak ook nog eens voor een symbolisch bedrag. Ook een deel van de PrOMT-terreinen is aan de traditionele TBO's overgedragen. Hier zijn Kamervragen over gesteld (Brief aan de Tweede Kamer van 25 april 2008). Onder andere de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) ging zich inzetten voor gelijkberechtiging (zie ook Tekstkader 1). In deze periode besloot Natuurmonumenten zich terug te trekken uit het aankoopproces van de Gorsselse Heide. Later kwam de vereniging terug op dit besluit en bracht toch een bod uit. Rondom de Gorsselse Heide lijken er in die tijd twee kampen te gaan ontstaan. Onder een deel van de bewoners en bij de gemeente ontstond de vrees dat het terrein naar een particulier, misschien wel een project-ontwikkelaar, zou gaan en dat deze er iets anders dan natuuractiviteiten op zou ontwikkelen. Ook bestond het idee dat particulieren niet de kennis zouden hebben om dit gebied te kunnen herstellen en beheren. Hier speelt dus het belang van de samenwerking met Stichting IJssellandschap. Aan de andere kant waren er particulieren en particuliere stichtingen van mening dat zij zeer goed in staat waren om het gebied te herstellen en te beheren. Zij waren bang dat het gebied vanzelfsprekend naar een gevestigde TBO als Natuurmonumenten zou gaan en zij buitenspel gezet zouden worden.

Tekstkader 1: Gelijkberechtiging

De 'strijd' om gelijkberechtiging ging ondertussen door. In 2009 is de Vereniging Gelijkberechtiging Grondbezitters opgericht. Deze heeft in 2012 alle provincies bedreigd met een kort geding, als ze niet zouden stoppen met het doorleveren van gronden aan Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten of andere terreinbeherende natuurbeschermingsorganisaties. Aanleiding was een uitspraak van de Europese Commissie dat het doorleveren van de gronden moet worden beschouwd als staatssteun en dat daarvoor Europese toestemming nodig is. Provincies zijn vervolgens gestopt met het doorleveren van gronden aan TBO's.

De gemeente heeft potentiële kopers laten weten het onwenselijk te vinden dat een particulier(e) (organisatie) de Gorsselse Heide koopt en gaat beheren. De Anitya Foundation heeft in 2006 haar ideeën gepresenteerd aan de burgemeester en wethouder. Dit heeft het college niet van standpunt doen veranderen. Het college heeft in januari 2007 in een brief aan het ministerie laten weten een openbare verkoop niet verstandig te vinden en aan het ministerie gevraagd om het terrein aan Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer te verkopen (zie De Stentor, 2007).

Randvoorwaarden

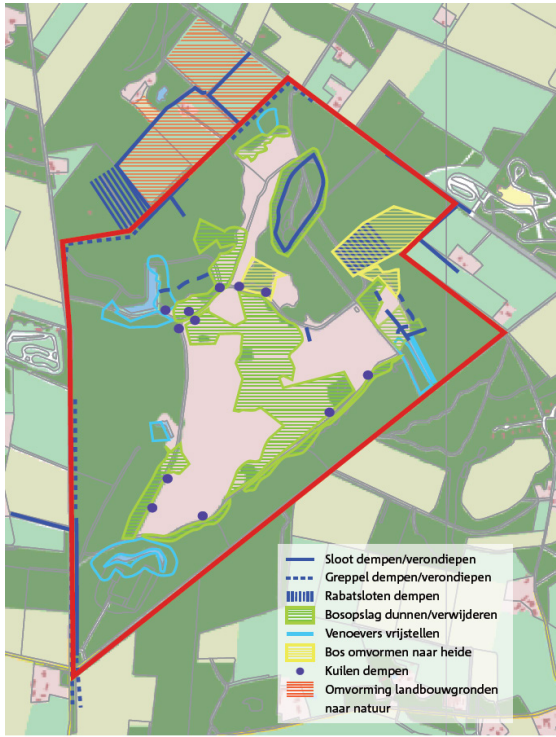
DLG stond hier anders in en besloot om het hiervoor geschetste dilemma aan te pakken. Dit deed zij door na te gaan onder welke voorwaarden de Gorsselse Heide openbaar verkocht zou kunnen worden. Zij heeft met een intern team, met expertise op gebied van onder andere hydrologie, ecologie, bodemkunde, grondzaken, aanbesteding, financiën, etc. een analyse gemaakt van wat men absoluut niet zou willen dat er met de heide gebeurt en van wat er zeker wel moet gebeuren. De natuur in het gebied zou in ieder geval moeten worden hersteld, want het militaire gebruik door Defensie had het geen goed gedaan (resultierend in onder andere verdroging, vergrassing en opstanden). Vervolgens zou het moeten worden beheerd. Er moest ook worden voorkomen dat een nieuwe eigenaar het zou afsluiten voor publiek en/of gebouwen erop zou plaatsen. Dat was de grote angst die er in de omgeving heerste. Vervolgens is gekeken hoe dit alles geborgd zou kunnen worden. Men kwam uit op een verkoop met daaraan gekoppelde voorwaarden.

DLG besloot om zelf een natuurontwikkelingsplan te maken voor het herstel en beheer van de heide. De uitvoering van dit plan werd als verplichte voorwaarde aan de verkoop gekoppeld. Het moest een plan worden dat iedereen, alle partijen, moest overtuigen dat het zou leiden tot het gewenste herstel en beheer van de Gorsselse Heide en dat zou borgen dat het niet fout zou gaan als een particulier erin zou stappen. Dit moest ook de angst voor particulier eigendom, die er bij sommige partijen zoals de gemeente heerste, wegnemen. Partijen als de federatie Particulier Grondbezit, natuurbeschermingsorganisaties uit de omgeving zoals de Vrienden van de Gorsselse Heide, de gemeente en andere omgevingspartijen zijn door DLG betrokken bij de ontwikkeling van dit natuurherstelplan en het plan is breed gecommuniceerd. Wensen uit de samenleving zijn meegenomen. Het plan beschreef niet alleen de maatregelen (o.a. door Defensie aangelegde ontwateringen weghalen en bos kappen), maar ook alle kosten van de maatregelen zijn op een rijtje gezet en er werd aangegeven voor welke activiteiten Defensie nog verantwoordelijk zou zijn (onder andere het verwijderen van de munitie). Het Natuurherstelplan Gorsselse Heide (DLG *et al.*, 2008) kwam in juni 2008 gereed (Figuur 6). Vervolgens is berekend waarvoor het gebied verkocht zou kunnen worden zonder in de staatssteundiscussie terecht te komen. (Dit bedrag is overigens niet openbaar gemaakt).

DLG heeft in maart 2008 een verkoopplan gemaakt en heeft een ontwerpakte van levering gemaakt waarin alle voorwaarden stonden opgenomen zoals:

- uitvoering van het natuurherstelplan;
- verplicht beheer;
- de eis dat de werkzaamheden binnen drie jaar na de aankoop uitgevoerd moesten zijn, met een verlenging van vijf jaar wanneer er sprake is van overmacht;
- eisen voor toegankelijkheid en plaatsen van hekken en rasters.

Dit was gekoppeld aan een kettingbeding. Als het terrein wordt doorverkocht, gelden voor de nieuwe koper dezelfde eisen. Uitgangspunt was dat: *een ieder die goede bedoelingen met het terrein zou hebben, er geen probleem mee zou hebben om voor deze eisen te tekenen.*

Figuur 6: Natuurherstelplan Gorsselse Heide.
Bron: Factsheet Overdracht Gorsselse Heide
(zonder jaar)

Dit was echter voor Stichting Anitya Foundation aanleiding om zich in 2008 terug te trekken uit het verkoopproces. De Anitya Foundation vond dat de spelregels tussentijds waren veranderd door het feit dat DLG in 2008 met een eigen natuurherstelplan kwam en een aan het koopcontract gekoppeld bestek. Anitya had immers zelf al in 2007 een uitgebreid natuurherstelplan laten opstellen en vroeg zich af waarom dat niet gebruikt was DLG. Ook het feit dat de gemeente niet achter het initiatief van de stichting stond en deze ontmoedigde om een bod uit te brengen, heeft bijgedragen aan dit besluit.

DLG is juist van mening het proces zo transparant mogelijk was. Zo zijn er bijvoorbeeld sessies georganiseerd. Er is een PrOMT-website gemaakt. Per militair terrein werd daar alles beschreven en alle informatie werd erop geplaatst, zoals de akte, het natuurherstelplan, de berekeningen, alle onderzoeken, het ruimtelijk ontwikkelingskader, etc. Alle informatie werd openbaar gemaakt. Verder is er een verkoopfolder gemaakt, evenals een project-postbus waar mensen vragen konden plaatsen. Onder andere op basis daarvan is een mailinglijst gemaakt die weer werd gebruikt om mensen te informeren. Ook is er veel aandacht in de media (lokale, regionale en landelijke kranten en op SBS6) geweest voor PrOMT. Deze transparantie paste DLG toe bij alle PrOMT-terreinen.

“Dat hebben we lerende van de Gorsselse Heide ook toegepast op andere terreinen zoals Fort Everdingen. Ook daar was druk vanuit de omgeving en de vraag of het wel goed gaat.”

DLG ziet interactie en transparantie als de grote kracht van PrOMT. Transparantie zou ook voor extra borging/handhaving kunnen zorgen. Bezorgde omwonenden en partijen uit de omgeving kunnen door de openbaarheid op de hoogte zijn van alle eisen en kunnen goed in de gaten houden of de eisen wel worden nageleefd.

Inschrijving en verkoop

Er is een Nota van inlichtingen gemaakt en een inschrijvingsleidraad met termijnen voor vragen stellen, inschrijven en procedurestappen. Vervolgens is, op 20 maart 2009, een verkoop bij openbare inschrijving geweest. Voor het eerst werd het dus ook voor particulieren mogelijk om zo'n natuurterrein te verwerven. Omdat alle bidders gebonden waren aan de uitvoering van het natuurherstelplan, zou het hoogste bod doorslaggevend zijn.

‘Het was geen beauty-contest zagezegd, waarbij het beste plan doorslaggevend zou zijn’. Het bod moest boven een minimaal bedrag liggen. Dit bedrag is van tevoren niet gecommuniceerd. Er kwamen drie biedingen: van Stichting IJssellandschap, Natuurmonumenten en van een particulier. Een vierde bod, ook van een particulier, kwam te laat binnen. Hoewel de bedragen dicht bij elkaar lagen, had Stichting IJssellandschap het hoogste bod (400.000 euro) en werd de nieuwe eigenaar. IJssel-

landschap nam het bloot eigendom van het gebied en maakte Stichting Marke Gorsselse Heide verantwoordelijk voor de uitvoering van het natuurherstelplan en het beheer (zie par. 5.1.3 voor meer informatie over de Stichting Marke Gorsselse Heide en hun samenwerking met IJssellandschap).

5.1.3 Stichting Marke Gorsselse Heide

Achtergrond en doel van de stichting

Het idee om een nieuwe Marke te starten, is ontstaan toen IVN (Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid) een wandeling, inclusief gids, ontwikkelde voor de Gorsselse Heide. De gids is in 2006 officieel overhandigd aan de destijds nieuwe burgemeester van de kersverse gemeente Lochem. Daarbij deed Jacques van Duijvenvoorden (nu onder andere rentmeester van de Stichting Marke Gorsselse Heide) de uitspraak:

'Als ik burgemeester was, dan richtte ik een stichting op en verwierf ik de Gorsselse Heide voor en door de Gorsselse bevolking.'

In die tijd werd de gedachte voor de Marke geboren. In 2007 zijn gesprekken begonnen rondom het opzetten van de stichting en in september 2008 is deze officieel opgericht. Het bestuur van de Marke Gorsselse Heide wordt gevormd door vijf leden. Ook heeft de Marke een rentmeester. Het doel van de Marke was de Gorsselse Heide te verwerven, te herstellen en te beheren door en voor de Gorsselse samenleving.

Zoeken naar financiering en deskundigheid

Er werd veel lobbywerk verricht richting burgers, organisaties en groepen in de omgeving voor de oprichting van de stichting en voor de aankoop van de heide. Er is ook overleg geweest met de gemeente Lochem over de aankoopplannen. Het lukte echter aanvankelijk niet om het college van Lochem mee te krijgen in het verhaal over de particuliere aankoop en de Markegedachte. Zoals al eerder aangegeven, wilde het college dat een gevestigde TBO, namelijk Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten het gebied in eigendom en beheer zou krijgen, met name in verband met benodigde ecologische kennis. De gemeente vond wel dat het beheer, onder auspiciën van de TBO, (deels) door vrijwilligers van de Marke zou kunnen worden uitgevoerd. Dit was echter niet de denkrichting van de Marke. Deze wilde niet dat de regie bij de TBO zou komen te liggen.

Natuurmonumenten had aanvankelijk ook interesse in de Gorsselse Heide en ook in samenwerking met de Marke. Maar in 2007 geeft Natuurmonumenten aan niet mee te dingen naar de Gorsselse Heide. Onder Minister Veerman was het denken op gang gekomen dat particulieren ook natuurterreinen zouden kunnen beheren. Nadat het kabinet was gevallen, werd Veerman voorzitter van Natuurmonumenten. Hij hield vast aan wat hij als minister in gang had gezet, en mede onder druk van de ontwikkelingen rondom gelijkberechtiging, onttrok Natuurmonumenten zich in 2007 van het aankoopproces van de Gorsselse Heide.

Om deskundigheid te borgen zocht de Marke contact met zowel de lokale agrarische natuurvereniging het Onderholt, als met het reeds teruggetrokken Natuurmonumenten om samen verder te gaan met de plannen voor de aankoop Gorsselse Heide. Door de mogelijke samenwerking met Natuurmonumenten, komt de Marke ook weer in gesprek met de gemeente. Maar het vinden van de financiële middelen om het gebied aan te kopen, was een probleem. Er is aan de gemeente gevraagd om het voor te financieren. Nadat de deskundigheid geborgd werd door Natuurmonumenten, stemde de gemeente daarmee in. Maar enkele maanden later kwam de gemeente op dit besluit terug. Tevens groeide het besef bij de Marke dat het heel lastig zou worden om zelf het geld vanuit het gebied op tafel te krijgen en dan ook nog binnen korte tijd.

Samenwerking met Stichting IJssellandschap

In de gesprekken met Natuurmonumenten wordt door de Marke duidelijk gemaakt dat de samenwerking niet betekent dat Natuurmonumenten eigenaar wordt van het gebied. De Marke wilde geen verlengstuk worden van Natuurmonumenten en zet de Markegedachte centraal: natuur voor en door de burgers. De precieze uitwerking van de rollen van Natuurmonumenten en de Marke bleef uit en de Marke twijfelde of er echt een gedeelde visie was.

Bij dergelijke processen hangt veel af van netwerken en toevalligheden daarbinnen. Door een toevallige ontmoeting raakte de Marke in gesprek met de directeur van Stichting IJssellandschap. Stichting IJssellandschap is een particuliere beheerder van landgoederen en landerijen in de omgeving van Deventer. IJssellandschap bezit circa 3600 hectare grond en circa 75 panden en beheert tevens 500 hectare aan gronden voor Stichting Burgerweeshuis en Kinderhuis te Deventer. IJssellandschap heeft ervaring in beheer en grondzaken, heeft relaties met agrariërs en beschikt ook over vermogen (zie Tekstkader 2).

Tekstkader 2: Stichting IJssellandschap

Stichting IJssellandschap heeft een lange bestaansgeschiedenis sinds de dertiende eeuw. Vroeger was het verbonden aan bejaardenhuizen van Deventer. De rechtsvoorganger heette de Verenigde Gestichten. In de gasthuizen van Deventer werden zieken, bejaarden en armen verzorgd. De rijkere 'gasten' moesten betalen om daar te worden verzorgd (waren 'kostkopers'). Zij betaalden vaak in natura: in grond. Op de grond zaten vaak weer pachters, die de pacht ook vaak in natura betaalden: in voedsel. Dat voedsel werd weer in de keukens van de gasthuizen gebruikt. De bezittingen van de gasthuizen groeiden (nu 3650 ha) en vormden een garantie voor de continuïteit van de zorg. Een mooie relatie tussen stad en land. Toen na de Tweede Wereldoorlog de verzorgingsstaat ontstond, waren de bezittingen niet meer nodig als garantie voor zorg. In 1986 is de Stichting IJssellandschap als aparte landerijenstichting losgekoppeld van de bejaardenhuizen. IJssellandschap beheert de gronden en bijbehorende gebouwen nu ter wille van de natuur, het in standhouden van de historie en voor het geestelijk welzijn van de mens (onder andere voor recreatie) en voor economische functies zoals de landbouw. Een groot deel van de gronden (2500 ha) is landbouwgrond en wordt verpacht. De rest bestaat uit natuurterreinen en landgoederen. Naast pacht, zijn er ook inkomsten uit verhuur van panden, werk voor derden en houtinkomsten. Slechts 10% van de inkomsten is afkomstig uit subsidies (www.ijssellandschap.nl).

De visie van IJssellandschap sloot aan bij het gedachtegoed van de Marke. Ook IJssellandschap stond achter het idee van een moderne marke.

'De moderne burger is 'kostkoper van het buitengebied'.

Het gebied wordt dan weer beheerd door de gemeenschap zelf. Burgers hebben als het ware rechten gekregen om het gebied te gebruiken. Je zou kunnen zeggen in ruil voor onderhoud. De organisatie van productierechten als het ware, waarbij de productie nu natuur is (in plaats van voedsel zoals vroeger). Het is een mooie relatie tussen stad en land, net als vroeger. Dit alles zorgde ervoor dat de Marke een samenwerking met IJssellandschap aanging en de gesprekken met Natuurmonumenten stopte, ook omdat Natuurmonumenten de Marke vroeg een keuze te maken. IJssellandschap was bereid om het gebied aan te kopen en in beheer te geven aan de Marke. Natuurmonumenten heeft toen alsnog ervoor gekozen om zelf een bod te doen.

Het bod van IJssellandschap was het hoogste van de drie biedingen, waarmee IJssellandschap eigenaar werd van de Gorsselse Heide.

Stichting IJssellandschap heeft het blote eigendom van de Gorsselse Heide en de Marke is verantwoordelijk voor de uitvoering van het herstelplan en voor het beheer. De Marke is een beheerstichting geworden en de heide is in erfpacht uitgegeven aan de Marke waardoor deze beheerrechten heeft gekregen. Daar hebben beide partijen, nog voordat het bod werd gedaan, een convenant voor opgesteld. Daarin is ook vastgelegd hoe er gemonitord zou worden en zijn er afspraken gemaakt over de projectadministratie. Eens in de drie jaar moet er een nieuw beheerplan worden gemaakt. Ook stelt IJssellandschap drie keer een bedrag beschikbaar om het beheer op gang te brengen. Daarna moet de Marke zelf voor de verdere financiering voor het beheer zorgen. Voor de herstelwerkzaamheden is een subsidie van het rijk beschikbaar gekomen.

Werkwijze Marke Gorsselse Heide

De Marke wil de heide in zijn oude glorie herstellen. Daarbij wil de stichting ook de betrokkenheid bij de natuurwaarden van de Gorsselse Heide verder vergroten. Dit brede doel wordt nagestreefd door middel van:

- het uitvoeren van het door DLG opgestelde Natuurherstelplan Gorsselse Heide;
- hen langdurig en consistent beheer;
- het vergroten van de lokale betrokkenheid.

Uitvoeren van het herstel- en beheerplan

De uitvoering van het herstelplan moet leiden tot het weer vernatten van het gebied, het verminderen van verzuring en een meer geleidelijke overgang tussen bos, heide en vennen. Daartoe worden venoevers ontdaan van houtopslag voor het tegengaan van verzuring. Het open karakter van de heide, dat deels verloren is gegaan door verbossing, wordt hersteld met het weghalen van bos. Watergangen aan het uiteinde van de heide worden ontdiept of afgesloten. Dit vertraagt de waterafvoer en is van wezenlijk belang voor het herstel van de natte heide. En, om de flora en fauna optimaal tot ontwikkeling te laten komen, is een recreatieve zonerings noodzakelijk.

Het motto van de Marke is: 'lokaal doen, wat lokaal kan'. De herstel- en beheerwerkzaamheden worden zoveel als mogelijk uitgevoerd door lokale organisaties en vrijwilligers. Marke Gorsselse Heide stelt de beheerregels vast, met instemming van IJssellandschap. Toezicht en coördinatie liggen bij de rentmeester van de Marke. ANV 't Onderholt voert de 'grote' werkzaamheden uit, zoals plaggen en bomen kappen. De Natuurwerkgroep Gorssel (zie Tekstkader 3) richt zich op het kleinere werk, zoals opslag weghalen waar de machines niet bij kunnen. De Natuurwerkgroep werkt gemiddeld één ochtend in de maand, buiten het broedseizoen. De totale kosten van de herstelmaatregelen zijn beraamd op 600.000 euro. Een deel van dit bedrag wordt bekostigd vanuit overheidssubsidies.

Langdurig en consistent beheer

De beheerwerkzaamheden, vooral de opslag weghalen, worden grotendeels door de vrijwilligers van de Natuurwerkgroep Gorssel gedaan. Wat betreft het beheer laten agrariërs uit de omgeving hun schapen en koeien (oorspronkelijk grazen er namelijk al veel langer koeien op de marken dan schapen) op de heide grazen en nemen zij plagsel af. Voor beide wordt door de agrariërs betaald. Dat draagt weer bij aan de financiering van de kosten van het beheerplan. De imkersvereniging zet zijn bijenkasten op de heide.

Tekstkader 3: Natuurwerkgroep Gorssel

Ruim tien jaar geleden is de Natuurwerkgroep Gorsselse Heide opgericht op initiatief van Landschapsbeheer Gelderland. Landschapsbeheer wilde kijken of er genoeg mensen waren om een groep op te richten voor het beheer van de Gorsselse Heide en heeft toen een werkdag georganiseerd. Het is vervolgens meteen door vrijwilligers die daar op af kwamen verder opgepakt. Al toen het gebied nog van Defensie was, werden er regelmatig beheerwerkzaamheden uitgevoerd door vrijwilligers en dit is nadat het gebied door Defensie was verkocht gewoon doorgegaan. Verliepen de werkzaamheden eerst in overleg met Defensie, nu heeft de Marke de regie. De werkzaamheden vinden plaats tussen september en maart, gemiddeld één keer maand. De laatste jaren komen ook schoolklassen helpen. De Natuurwerkgroep doet beheerwerkzaamheden, maar helpt ook mee met de uitvoering van het natuurherstelplan. In totaal zijn er zo'n 35 vrijwilligers actief en hun aantal groeit nog steeds.

Het vergroten van de lokale betrokkenheid

Net zo belangrijk als het uitvoeren van het herstel- en beheerplan is het vergroten van de lokale betrokkenheid. Beide hebben elkaar ook nodig. De Marke wil de oude markegedachte laten herleven en de heide weer van iedereen laten zijn. Daarvoor is het van belang om burgers en de diverse groepen en verenigingen uit Gorssel en omgeving te informeren en te betrekken bij de heide. Na het besluit om een bod uit te gaan brengen, maar vooral na de aankoop, werd het lobbywerk richting en overleg en samenwerking met de omgeving geïntensiveerd.

De Marke wil 'door als spin in het lokale web de betrokkenheid intensiveren van bewoners en alle organisaties en groepen die de Gorsselse Heide een goed hart toedragen' (www.markegorsselseheide.nl).

Onder andere de volgende stappen/acties zijn/worden ondernomen:

- Al heel vroeg is de Marke begonnen met het verhaal te presenteren in diverse dorpsraden in de streek.
- Er zijn korte lijnen met het college en de gemeentebesturen.
- Er is regelmatig contact met de 'Vrienden van de Gorsselse Heide' (zie par. 5.1.5).
- Via IVN-wandelingen werden/worden mensen 'warm' gemaakt voor de heide.
- Er is overleg met ruiters en met de koetsiersvereniging 'Achter 't peerd' over hoe met paarden de heide te gebruiken.

- Er is overleg met wielersclubs over het gebruik van de heide met de fiets. Zij denken mee en spreken de leden erop aan dat ze niet buiten de paden moeten fietsen.
- Hetzelfde geldt voor de aangrenzende motorcrossbaan. Er is overleg met deze Motorclub Hamac Harfsen en de club spreekt de leden erop aan niet over de heide te rijden.
- Er is contact gezocht met filmgroep het Accent uit Gorssel. Zij volgen de Marke en zorgen ervoor dat het hele traject op film vastligt.
- De imkervereniging is benaderd om bijenkast op de heide te plaatsen.
- Agrariërs uit de omgeving zijn benaderd voor begrazing en het afnemen van plagsel.
- De Rabobank heeft al drie keer een schenking gedaan vanuit het Coöperatiefonds. Leden mogen voor een project stemmen en dat is al drie keer een project van de Marke geweest.
- Eén keer per jaar wordt de Markemaaltijd georganiseerd. Een traditie uit het verleden om de jaarlijkse markervergadering te koppelen aan eten. Alle vrijwilligers komen dan samen op de heide en Marke Gorsselse Heide zorgt dan voor lekker eten en geeft een terugblik op het voorafgaande jaar en wat er het komend jaar gaat gebeuren.

Vertraging

Vanuit het voormalige ministerie van LNV was er geld beschikbaar gesteld voor herstelwerkzaamheden van de Gorsselse Heide. Het duurde tot 2014 voordat dit geld beschikbaar kwam (zie Tekstkader 4). Daarom zijn de grote herstelwerkzaamheden pas in 2014 begonnen. De planning is dat deze halverwege 2016 gereed zullen zijn.

Tekstkader 4: Subsidies

Bij de decentralisatie zijn LNV-subsidiegelden voor natuur bij de provincies terecht gekomen. Het geld voor het herstel van de Gorsselse Heide was echter niet gelabeld. De Marke en IJssellandschap kwamen in een soort impasse tussen rijk en provincie. Het kostte veel moeite, vragen, brieven schrijven, naar vergaderingen gaan en gedeputeerden aanspreken, etc. om de beloofde gelden uiteindelijk uitbetaald te krijgen. Het is uiteindelijk een subsidie uit de pot Subsidieregeling Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap geworden. Maar het werd pas in 2013 duidelijk dat het geld er echt zou komen en het kwam in 2014 beschikbaar. De herstelwerkzaamheden konden daardoor dan ook niet binnen drie jaar na de verkoop zijn afgerond (zoals in de koopakte werd geëist). Door de vertragingen moesten diverse vergunningen, die DLG destijds al had geregeld, opnieuw worden aangevraagd. Betrokkenen geven aan dat het aan de volhardendheid van de rentmeester te danken is dat de subsidie er uiteindelijk kwam. Hij bleef brieven schrijven (onder andere naar de minister, de kamer, de fractievoorzitters) en continue aandacht vragen voor de subsidiekwestie.

De vertraging heeft effect op het draagvlak. Een voorbeeld hierbij betreft het padenplan. De recreatieve infrastructuur op de heide moest worden aangepakt om te zorgen dat de kwetsbare stukken worden ontzien en om hinder tussen gebruikers te voorkomen. Maar dat kun je eigenlijk alleen aanpakken tijdens de herstelwerkzaamheden.

'En dan ben je dus jarenlang niet iets aan het doen om te zorgen dat het gebruik beter gereguleerd wordt. Ja, je doet dat via borden en je hoopt dat mensen zich daaraan houden. Maar helaas is dat niet altijd zo. Waardoor je ook draagvlak verliest.'

Nu de werkzaamheden duidelijk aan de gang zijn, zie je dat het draagvlak weer toeneemt.

'Nu merk je wel dat het herstelplan al voor een heel groot deel is uitgevoerd en mensen zien van: dit gaat het worden. Ze raken een soort van gerustgesteld.'

Verschillende respondenten geven aan dat ze meer positieve geluiden horen.

Kritisch volgen

De Marke is/wordt kritisch gevolgd in haar activiteiten. Zoals eerder gesteld had de gemeente aanvankelijk haar bedenkingen, met name voor continuïteit. Ook sommige omwonenden en de Stichting Vrienden van de Gorsselse Heide volgen kritisch wat de Marke doet. Er is in de loop der tijd ook wel kritiek geuit. Daarbij gaat het onder andere om hoe er wordt geïnformeerd, maar ook om wat er wel en of juist niet wordt gedaan, om de standpunten die wel of niet worden ingenomen, bijvoorbeeld voor het gebruik van de heide door fietsers, honden- en of paardenbezitters. Er spelen veel verschillende belangen als het gaat om het gebruik van de heide.

5.1.4 Rol van de gemeente

De gemeente is rond 2006/2007 betrokken geraakt bij de ontwikkelingen rondom de Gorrsselse Heide. Dat was een eigen keuze van de gemeente. Omdat het een rijksaangelegenheid was, was gemeentelijke betrokkenheid in eerste instantie niet noodzakelijk. Maar de gemeente wilde vinger aan de pols houden rondom het proces, zowel voor het verkoopproces als het natuurherstelplan. Wat betreft het laatste was de gemeente van mening dat DLG dat goed opzette. Maar over het verkoopproces was de gemeente minder gerust en heeft zich ingespannen om te voorkomen dat de Gorrsselse Heide in private handen over zou gaan.

'Er werden door provincie en rijk excursies naar het gebied georganiseerd voor potentiële kopers.'

Er waren dan ook particuliere geïnteresseerden. De gemeente had daar geen vertrouwen in ontmoedigde hen de heide aan te kopen.

'Er zijn ook wel mensen geweest die vroegen: "als we alle bunkers slopen, mogen we er dan een woning bouwen?"'

Op basis van bestaand provinciaal beleid kon de gemeente direct reageren dat dat niet kon en dat ze ook nooit aan dergelijke plannen medewerking zou verschaffen. Tevens is bij particuliere geïnteresseerden benadrukt dat natuurherstel veel kosten met zich meebrengt en dat je er met de aankoop van de grond alleen, niet bent. Men probeerde de potentiële particuliere kopers te ontmoedigen. En, zoals al eerder genoemd, heeft het college een brief gestuurd naar het ministerie met het verzoek de heide aan Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer te verkopen.

Maar de gemeente was ook voorstander van burgerbetrokkenheid. De gemeente heeft een groep bij elkaar gebracht met onder andere agrariërs, de dorpsraad Gorrssel, de historische vereniging de Elf Marken, de Stichting Marke Gorrsselse Heide in oprichting en Natuurmonumenten. De gemeente deelde de Markegedachte, maar wilde een natuurorganisatie erbij betrokken hebben vanwege de noodzakelijke ecologische en beheerkennis. Gemeente Lochem wilde graag dat Natuurmonumenten het gebied zou kopen, met name vanuit het oogpunt van continuïteit. Dan kon Natuurmonumenten daarna vanuit de Markegedachte het gebied in beheer en beleid overdragen aan de bevolking. Hoewel de gemeente aanvankelijk een voorkeur had voor Natuurmonumenten, is deze ook uitermate tevreden met de combinatie IJssellandschap en Stichting Marke Gorrsselse Heide en hun bottom-up benadering. Politiek gezien, was dit een mooie uitkomst. De gemeente heeft op verzoek van de Marke ook een steunbetuigingsbrief geschreven die aan het bod is toegevoegd.

Tevens heeft de gemeente een rol gespeeld bij het aandragen van onder andere ecologische informatie voor het natuurherstelplan. Het herstel- en beheerplan is door de gemeente vertaald in een bestemmingsplan. Daarmee werd herstel ook planologisch mogelijk gemaakt. Tevens heeft de gemeente de vergunningen geregeld voor onder andere graafwerkzaamheden. Dit zijn belangrijke randvoorwaarden om het project tot uitvoering te kunnen brengen. Ook is er een bedrag beschikbaar gesteld.

'Omdat we als gemeente geen leges kunnen kwijtschelden, is er vanuit natuur- en landschap-subsidiepotjes een bedrag beschikbaar gesteld wat redelijk gelijk zou zijn aan de destijds ingeschatte leges.'

5.1.5 Andere betrokken organisaties

Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN)

Zoals eerder aangegeven, heeft IVN een wandelroute, inclusief gids voor de Gorrsselse Heide gemaakt en is met de overhandiging het idee voor de Marke ludiek geopperd. Af en toe werden er ook excursies georganiseerd op de heide. De Marke heeft IVN gevraagd of er iedere maand een excursie gedaan kan worden. IVN Zutphen heeft dit met twee andere IVN-afdelingen opgepakt. Er is een gebiedscursus verzorgd om gidsen op te leiden en nu wordt er iedere maand een excursie georganiseerd, met iedere keer een ander thema. Hier komen relatief veel mensen op af (10 tot soms

wel 80 mensen per keer, gemiddeld 450 per jaar). Deze informatieoverdracht draagt ook bij aan draagvlak voor de heide en voor de werkzaamheden op de heide. De IVN-afdelingen pakken nu ook andere dingen gezamenlijk op. Er start bijvoorbeeld een IJsselgidsencursus.

Vrienden van de Gorsselse Heide

Vanaf de plannen voor de verkoop van de Gorsselse Heide is een groep omwonenden ongerust geweest over de toekomst van de heide. Zij hebben zich georganiseerd in de Stichting Vrienden van de Gorsselse Heide. De Vrienden van de Gorsselse Heide waarschuwen de Marke en de gemeente (en andere overheden) over de bedreigingen in de vorm van verdroging, gemotoriseerde recreatie (aangrenzende Kartbaan en motorcrossclub) en schade door loslopende honden, ruiters en fietsers. Zij volgen kritisch de uitvoering van het Natuurherstelplan en verschaffen informatie over de flora en fauna op de heide. Uitgangspunt van de vereniging is meer rust op de heide krijgen.

Particuliere kopers

Diverse particulieren zijn geïnteresseerd geweest in aankoop van de Gorsselse Heide. Eén heeft een bod gedaan, een tweede diende zijn bod te laat in. Een derde, de eerder genoemde Stichting Anitya Foundation, was ook geïnteresseerd, maar heeft uiteindelijk van een bod afgezien omdat ze het verplichte natuurherstelplan als 'te knellend' ervoeren en het weinig vertrouwen uitte richting particuliere natuurbeheerders. Ook werd de stichting ontmoedigd door de gemeente om het gebied aan te kopen. De Anitya Foundation is een particuliere stichting, opgericht door de in België wonende Jan Schoemaker. Dhr. Schoemaker is afkomstig uit de chemische industrie en heeft een bepaald gedeelte van zijn kapitaal beschikbaar gesteld voor een 'goed (natuur)doel'. Anitya heeft ondertussen het landgoed Kranengoor gekocht. Juist de particuliere interesse heeft DLG ertoe aangezet om zelf het natuurherstel te schrijven.

5.2 Dynamiek rondom praktijk van groene zelf-governance

De Gorsselse Heide kent een grote, diverse en soms ook emotionele betrokkenheid van burgers, groepen en organisaties in de gemeente en omgeving. De ontwikkelingen rondom het ver- en aankoopproces en het huidige natuurherstel heeft invloed op allerlei ontwikkelingen eromheen. Dit wordt ook wel olievlekwerk genoemd. In deze paragraaf wordt ingegaan op de invloeden die de ontwikkelingen rondom de Gorsselse Heide hebben op andere ontwikkelingen en organisaties.

5.2.1 Verbindingen

Ecologische Verbindingen

De gemeente Lochem heeft met de Marke, de agrarische natuurvereniging 't Onderholt en de provincie gesproken over de mogelijkheden om de Gorsselse Heide beter te verbinden met andere natuurgebieden langs de hele IJsselvallei. Dat was een moeizaam verhaal omdat in die periode de hele EHS-structuur ter discussie kwam en dus ook de stukken ecologische hoofdstructuur die de verbinding konden vormen juist eruit gehaald werden. Vervolgens is er toch met vrijwillige kavelruil aan de gang gegaan.

Onderdeel van de gewenste verbindingen waren ook twee aangrenzende landbouwpercelen die DLG graag aan de Gorsselse Heide toegevoegd wilde hebben. Deze waren relevant voor het herstel van de heide. Ze zijn ook opgenomen in het natuurherstelplan. Het lukte DLG om deze aan te kopen. In 2014 zijn ze verkocht aan Stichting IJssellandschap. Ook deze worden omgevormd naar natuur. Daarmee wordt de Gorsselse Heide vergroot met 20 ha. Ook deze percelen zullen in gebruik en beheer worden genomen door de Marke.

Infrastructurele verbindingen

De Marke wil de mensen laten genieten van de heide. Maar tegelijkertijd is de druk op het gebied erg groot. Om de druk er wat af te halen, wordt geprobeerd om de bewegingen die aanvankelijk alleen op de heide plaatsvonden naar een groter gebied te verspreiden. In eerste instantie door de heide als

verhaal in een groter gebied te plaatsen (ook de andere gebieden zijn een bezoek waard), maar ook door fysieke verbindingen aan te leggen, voor betere ontsluiting te zorgen, te zoeken naar alternatieven, bijvoorbeeld een losloopgebied voor honden, recreatie op andere punten buiten de heide te laten starten, etc. Ook het in uitvoering zijnde padenplan moet bijdragen aan het wegnemen van druk op de heide. Niet iedereen heeft hetzelfde beeld bij het gewenste gebruik van de heide. Er zijn mensen die bijvoorbeeld alleen wandelaars hadden willen toestaan (en niet ruiters, fietsers en honden), maar er zijn juist hondenbezitter die er graag hun hondje uitlaten of mountainbikers die off road over de heide heen willen. Het is een uitdaging voor de Marke om belangen af te wegen en in goede banen te leiden.

'Er is lange tijd geen toezicht geweest op het gebruik. Daardoor zijn veel bezoekers hun eigen invulling gaan geven aan het gebruik van de Gorsselse Heide. De Marke Gorsselse Heide is met IJssellandschap, provincie en rijk in overleg om te zoeken naar alternatieven om niet te vervullen wensen van de huidige gebruikers in te vullen in de omgeving van de Gorsselse Heide' (www.markegorsselseheide.nl).

Verbindingen tussen mensen en tussen organisaties

Door de ontwikkelingen op de Gorsselse Heide zijn diverse mensen, groepen en organisaties met elkaar in contact gekomen en veelal ook in contact gebleven. De belangrijkste is de samenwerking tussen de Marke en IJssellandschap. Maar ook de samenwerking met de Natuurwerkgroep en met 't Onderholt kunnen worden genoemd en alle andere groepen en organisaties die reeds in paragraaf 5.1.5 zijn genoemd en de Marke helpen met de heide. Maar ook andere samenwerkingsverbanden zijn tot stand gekomen. Een voorbeeld hiervan is de samenwerking tussen de drie IVN-organisaties. De Marke had IVN Zutphen gevraagd heeft om iedere maand een excursie te organiseren. Omdat één afdeling dat niet aankon, is deze gaan samenwerken met IVN Deventer en IVN Noord- en Midden-Achterhoek en hebben zij ook samen een gebiedscursus opgezet voor de gidsen. De excursies op de heide zorgen er weer voor dat steeds meer mensen de heide leren kennen en wat ook weer voor een olievlekwerking zorgt. Een ander voorbeeld van een samenwerkingsverband is die tussen de Natuurwerkgroep en het Isendoorncollege. Alle tweedeklassers komen een keer meehelpen. Dit zorgt in de loop der tijd ook voor een olievlek.

'Het zijn grote groepen. Als ze thuis allemaal vertellen wat ze hebben gedaan, dan bereik je uiteindelijk best veel mensen.'

5.2.2 Ontstaan van diverse organisaties die de heide een warm hart toedragen

Zorg om de Gorsselse Heide is niet nieuw. Al in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was er protest tegen de aanleg van de N348 en werd er een protestactie georganiseerd. De ontwikkelingen op en rond de Gorsselse Heide hebben geleid tot de oprichting van een aantal stichtingen en verenigingen waaronder de hiervoor genoemde Natuurwerkgroep Gorssel, Vrienden van de Gorsselse Heide, De Marke en Stichting Tegengas zie par. 5.1.5). Allemaal een wat andere visie op (het gebruik van) de heide, maar allemaal het belang van de heide voorop.

5.2.3 Rust of multifunctionaliteit

Gebiedsproces

Aangrenzend aan de Gorsselse Heide zijn sinds lange tijd Openlucht Kartbaan Eefde en een crossbaan met motorcrossvereniging Hamac gevestigd. Het betreft hier activiteiten die met veel geluid gepaard gaan. Toen de heide nog Defensieterrein was, werden er ook schietoefeningen gehouden. Geluids-overlast was toen geen 'issue', dus ook niet het geluid van de kart- en crossbaan. Deze organisaties hebben historische rechten, hun ruimtelijke bestemming en de bijbehorende vergunningen. Daarnaast hebben ze veel leden en wordt crossen door een deel van de bevolking als 'cultuur' beschouwd. Nu de natuur op de heide wordt hersteld, zijn er echter ook mensen en groeperingen (onder andere Stichting Tegengas) die willen dat de aangrenzende kartbaan en crossbaan verdwijnen in verband met geluids-overlast voor de heide. Er ontstonden spanningen. De gemeente heeft daarom in 2012 een gebieds-proces gestart om, via bemiddeling, tot een gezamenlijke oplossing te kunnen komen. In maart 2014 heeft de mediator een eindrapport opgesteld. Er wordt onder andere in geconcludeerd dat er mogelijkheden zijn om tot compromissen te komen (Van Oosten, 2014). Zie ook het artikel Herrie om geluid

(De Stentor, 2014). Met het eindrapport is het gebiedsproces beëindigd, maar heeft het niet tot een gewenste eindsituatie geleid, omdat niet alle partijen het eens zijn met de conclusies en voorstellen van de mediator.

De 'tegenstanders' van de kart- en crossbaan hadden de verwachting dat de Marke dezelfde mening was toegedaan als zij: rust op de heide, geen geluidsoverlast. De Marke heeft er echter voor gekozen om geen partij te kiezen in de gebiedsdiscussies. Hun motivatie daarvoor is dat ze geen actiegroep zijn en met alle partijen in gesprek willen blijven en liefst ook samen willen werken. De Marke is bijvoorbeeld de dialoog aangegaan met de crossbaan, buiten het conflict om, om afspraken te maken dat de leden niet over de heide heen crossen. De Marke probeert zich strak aan de eigen opdracht te houden: herstel en beheer van de 100 ha en het vergroten van de lokale betrokkenheid. In het eindverslag dat de mediator opstelde concludeerde hij:

'Laat de Marke Gorsselse Heide vooral doorgaan met haar belangrijke en succesvolle werk om tot herstel van de natuurwaarden op de Gorsselse Heide te komen' (Van Oosten, 2014).

5.2.4 Gelijkberechtiging

Al eerder in de tekst is ingegaan op het proces van Gelijkberechtiging. Het PrOMT-proces en zeker ook de ontwikkeling rondom de Gorsselse Heide hebben het proces van gelijkberechtiging in een versnelling gebracht. Uiteindelijk heeft dat ertoe geleid dat provincies zijn gestopt met het 'doorleveren' van gronden aan TBO's en worden individuele particulieren en particuliere stichtingen nu in staat gesteld om natuurgrond aan te kopen.

5.3 Conclusies

De verkoop en aankoop van de Gorsselse Heide hebben een ontwikkeling doorgemaakt. Veel partijen, groepen en organisaties, maar ook individuen hebben een ontwikkelingsproces doorgemaakt. Dit geldt bijvoorbeeld voor PrOMT. DLG heeft gezocht naar een manier waarop zij budgetneutraal zoveel mogelijk maatschappelijk rendement en zoveel mogelijk groen konden realiseren met de voormalige terreinen, met betrokkenheid van de omgeving. En betrokkenheid bij de heide was er zeker. Veel omwonenden en lokale partijen hadden iets met de Gorsselse Heide, soms al voordat deze openbaar toegankelijk was, en wilden en willen er iets mee. Er is dan ook sprake van een 'belangendrukte' rondom dit gebied. Voor de Marke was het een zoektocht hoe zij hun markegedachte realiteit konden laten worden tegen de context van deze belangendrukte. Verschillende partijen betekent verschillende posities en deze zijn veelal wel, maar niet altijd te combineren. Uit het proces rondom de Gorsselse Heide kunnen vele lessen worden getrokken. Ook heeft een aantal betrokkenen voorbeelden gegeven. LNV (en later EL&I en EZ), provincies en andere betrokken partijen hebben het proces richting gelijkberechtiging doorgemaakt. Dit begon met een dilemma: er is particulier geld nodig voor natuur, maar de vraag was of particulieren in staat zouden zijn om natuur te ontwikkelen en beheren. De praktijk leert dat dit met de juiste (eventueel ingehuurde) kennis, expertise en middelen het geval kan zijn.

Het dilemma natuur en burgers/private ondernemingen

Het proces rondom de verkoop van de Gorsselse Heide is lokaal en regionaal een transitieproces geweest. Er werd onzekerheid gevoeld voor nieuwe en soms onbekende spelers en een nieuw proces. Het was ten slotte voor het eerst dat natuurterreinen openbaar verkocht zouden worden. Niet iedereen was ervan overtuigd dat dat goed kon gaan. Sommige mensen en organisaties uit de omgeving, maar ook de gemeente, waren bang dat particulieren en/of de niet traditionele TBO's een natuurterrein niet goed zouden kunnen beheren. Was er wel genoeg kennis en expertise aanwezig? En hoe zat het met de continuïteit? Waren er voldoende middelen? En hadden particulieren wel goede bedoelingen met het gebied? DLG durfde openbare verkoop echter wel aan en bouwde zekerheden in door middel van het natuurherstelplan waardoor de verkoop omgeven werd door waarborgen en garanties. DLG was er van overtuigd dat daardoor een particulier ook heel goed het beheer op zich kon nemen. De aankoop bood geen enkele mogelijkheid tot direct economisch rendement, alleen tot maatschappelijk rendement, waardoor alleen kopers met echte natuurbedoelingen werden aangetrokken. Desondanks bleef men voorzichtig en kritisch. Hoewel Stichting IJssellandschap ook een particuliere organisatie is en niet één van de gevestigde drie TBO's kon deze partij op veel waardering en vertrouwen rekenen

en kwam er ook steeds meer vertrouwen in de Marke als uitvoerende partij. Hierdoor namen de spanningen in de omgeving af.

In deze tijd van bezuinigingen op natuur(beleid) kan men (overheden en maatschappij) lijkt het steeds belangrijker te worden om geïnteresseerde particulieren een kans te geven. Diverse particulieren en particuliere vermogensfondsen die in natuur wilden investeren zijn al uitgeweken naar het buitenland om daar een natuurgebied te kopen, omdat het in Nederland niet goed mogelijk bleek of als te moeilijk werd beschouwd. Stichting Anitya heeft, nadat zij zich uit het verkoopproces heeft teruggetrokken landgoed Kranengoor gekocht, maar had ook naar het buitenland kunnen gaan. Er is, net als in het verleden, privaat geld nodig voor de Nederlandse natuur. Meer durven loslaten, zowel door overheden als door gevestigde TBO's lijkt des te meer van belang om de ambities van de Rijksnatuurvisie te kunnen behalen. DLG heeft laten zien dat waarborgen ingebouwd kunnen worden. Het door DLG geschreven natuurherstelplan heeft van veel partijen grote waardering gekregen.

Protest

Sociale controle is goed, maar kan ook de goede dingen afremmen, ontmoedigen of zelfs tegenwerken. Burgers worden mondiger, en zijn steeds beter in staat om te protesteren tegen overheidsplannen, maar ook beter in staat om te protesteren tegen burgerinitiatieven en/of plannen van private partijen. De juiste balans vinden, is de uitdaging. Bij de Gorsselse Heide blijkt dat er veel verschillende (gepercipieerde) belangen spelen, die niet allemaal gecombineerd kunnen worden. De verschillende belangen kunnen een risico vormen voor uitvoerbaarheid. Vooral denken in kansen en hoe je bij kunt dragen aan elkaars belangen lijkt de beste strategie. Maar dit vergt veel van degenen die het proces trekken.

Samenwerking

Ondanks dat alle partijen het beste met de heide voor hadden, en dat de meeste de markegedachte delen, blijken niet alle partijen met elkaar te kunnen en/of willen samenwerken. Zelfs voor partijen die eenzelfde doelstelling nastreven, kan samenwerking dan moeilijk zijn. Je moet vertrouwen in elkaars organisatie en manier van werken hebben en vooral dezelfde visie delen. IJssellandschap en de Marke delen de visie voor beheer, maar vooral ook voor de niet-ecologische doelen, met name het betrekken van de omgeving. Vooral dit laatste zorgt voor commitment.

Enige institutionalisering is noodzakelijk

Een 'zelfverantwoordelijke samenleving' is belangrijk. Maar er lijkt wel enige vorm van instituties nodig, in dit geval de Stichting Marke Gorsselse Heide: een paar mensen die zich juridisch hebben georganiseerd, met een grotere groep van betrokkenen er omheen. De omgeving houdt dergelijke ontwikkelingen nauwlettend in de gaten. In dit geval of het natuurherstelplan wordt uitgevoerd. De sociale controle is stevig aanwezig.

Diverse vormen van commitment

Gevoel dat iets 'van jou' is, officieel eigendom of gepercipieerd eigendom, maakt betrokken en kan een belangrijke voorwaarde zijn voor succes. In het geval van de Gorsselse Heide gaat het hierbij om de markegedachte: de Gorsselse Heide voor en door de Gorsselse bevolking. Maar met een sociaal commitment alleen ben je er niet. Enthousiaste en betrokken vrijwilligers alleen, zijn voor grote natuurprojecten die grote investeringen vragen niet genoeg. Er moet sprake zijn van een financieel commitment, mede voor de continuïteit. Dit is voor individuele, maar ook voor groepen burgers moeilijk te realiseren. Betrokkenheid van een vermogensfonds of vermogende stichting lijkt dan ook onontbeerlijk voor grote groene projecten. Dergelijke grootschalige burgerinitiatieven vergen een grote mate van professionaliteit en ze staan of vallen met de benodigde kennis, maar vooral de energie van enkelingen. Dit gaat ten eerste op voor de Marke. Dat vormt ook meteen een risico. De betrokkenheid van IJssellandschap biedt in dit geval niet alleen een financiële garantie voor continuïteit, maar ook een bestuurlijke.

ProMT

De Gorsselse Heide was één van de meer dan 50 ProMT-terreinen. In het ProMT-traject is veel geleerd van processen bij de individuele terreinen. Onderling tussen de ProMT-projecten is veel kennis uitgewisseld.

'Er is veel kennis ontwikkeld tijdens PrOMT.'

De Gorsselse Heide was niet het enige PrOMT-terrein waar druk vanuit de omgeving te voelen was. Er is bij de Gorsselse Heide veel geleerd, dat later ook bij andere gebieden is toegepast, zoals de mate van transparantie (alles beschikbaar stellen op internet).

'Zorg dat alles wat maar van belang kan zijn voor de bieding, maar ook voor als verliezers achteraf moeilijk mochten gaan doen, transparant beschikbaar is. En dat is denk ik ook de kracht van PrOMT. Dat hebben we lerende van de Gorsselse Heide ook toegepast op andere terreinen zoals fort Everdingen. Ook daar was druk vanuit de omgeving en de vraag of het wel goed gaat.'

DLG leidde PrOMT. Met de opheffing van deze organisatie, is er veel deskundigheid versnipperd bij andere organisaties terecht gekomen en misschien wel verdwenen. DLG zal vooral in de rol van gebiedsmakelaar worden gemist.

Hermeandering van de Berkel

De ontwikkelingen rondom de Gorsselse Heide waren leermateriaal voor het proces rondom de meandering van de Berkel. Het waterschap had de opdracht om de Berkel te hermeanderen en kreeg ook extra middelen voor natuurontwikkeling. Daar waren de conflicten groter dan rondom de Gorsselse Heide. De bevolking was tegen hermeandering. Er was daar zelfs een actiegroep voor opgericht. Er was een grote diversiteit van grondeigenaren, grote betrokkenheid van boeren, het waterschap zat erbij, er was een groot landgoed betrokken en er was sprake van een complexere geschiedenis. Wat vanuit de Gorsselse Heide was geleerd: het is belangrijk om de keuzes die gemaakt moeten worden, de keuzes van het gebied zelf te laten zijn/worden. Eerst iedereen rustig om tafel brengen, dan moeten alle belangen in beeld worden gebracht en ook gerespecteerd worden. Vervolgens moeten conflicten 'opgeruimd' worden. Je analyseert de tegengestelde belangen en je bekijkt met elkaar hoe 'ik' bij kan dragen aan de oplossing van 'jouw' probleem en andersom. Ieder krijgt een rol in het oplossen van het probleem van de ander. En dan blijken er juist veel gedeelde belangen te zijn. Het Oude Nieuwe Gasthuis had gronden, wilde deze wel verkopen, maar wilde er rode ontwikkeling voor terug. De cultuurhistorische vereniging heeft bekeken waar dit het best bouwrecht gegeven kan zonder oude kavelstructuren aan te tasten, er kwam grond vrij die boeren goed konden gebruiken om hun grond op te hogen, er kon ook meteen kavelruil plaatsvinden. En overal zat mediation op. Want dat is in dergelijke processen noodzakelijk.

Community of Practice

Zoals het bredere project Groene Burgerinitiatieven in Beeld laat zien, gebeurt er heel veel op gebied van groene zelforganisaties, burgerinitiatieven en vrijwilligerswerk. Waarschijnlijk kunnen deze initiatieven heel veel van elkaar leren en zou het meerwaarde bieden als ze van elkaars bestaan weten en elkaar opzoeken. Binnen de regio gebeurt dit vaak al, maar ook op nationaal niveau zou dit meerwaarde kunnen bieden. Een leernetwerk zou dit kunnen ondersteunen.

6 Natuurvereniging De Ruige Hof – Natuurgebieden Klarenbeek en de Riethoek binnen de stadsgrenzen van Amsterdam

6.1 De Ruige Hof, proces en praktijk

6.1.1 Achtergrond en geschiedenis

Voorgeschiedenis

Gedurende de 20e eeuw zijn er meermaals plannen voor het aanleggen van een snelweg tussen Amsterdam en Rotterdam, de Rijksweg 3 of A3 genoemd. De eerste plannen hiervoor dateren al uit 1927, en al in 1931 wordt het tracé grotendeels vastgesteld. Toch wordt er uiteindelijk pas in het begin van de jaren zestig besloten om deze weg daadwerkelijk te gaan realiseren. Zelfs na dit besluit wordt er, onder andere in het licht van de oliecrisis, slechts mondjesmaat werk gemaakt van de aanleg van deze weg. Halverwege de jaren tachtig zijn er weliswaar een aantal zandlichamen gerealiseerd, maar is er nog steeds geen snelweg. Uiteindelijk raken de oorspronkelijke plannen voor Rijksweg 3 halverwege de jaren tachtig definitief van de baan (Auto en Vervoer, 2012; König, 2007). Op een aantal van de reeds aangelegde zandlichamen, sommigen daarvan al meer dan 20 jaar oud, is dan al spontaan natuur tot ontwikkeling gekomen.

Dit is ook zo in Amsterdam en het hierbij behorende stadsdeel Zuidoost, waar in de loop der jaren voorbereidingen zijn getroffen en meerdere zandlichamen zijn aangelegd ten behoeve van de A3. De gemeente Amsterdam begint deze terreinen in de jaren 80 te ontwikkelen, voornamelijk voor woningbouw.

Natuurvereniging de Ruige Hof

Een lokale bewoner in de wijk Amsterdam-Zuidoost ziet in die tijd veel natuur verloren gaan en het resterende groen veranderen in een 'aangeharkt parklandschap' (Theunissen en Bongers, 2004). Deze bewoner vermoedt dat resterend groen op deze zandlichamen in Zuidoost eenzelfde lot beschoren zal zijn, ondanks dat deze terreinen al spontaan tot ontwikkeling zijn gekomen. Hij besluit daarop om een artikel te schrijven in een lokaal weekblad. Hierin pleit hij voor behoud van het spontaan ontwikkelde ruige groen en zelfbeheer van dit groen door omwonenden - iets dat toentertijd gezien werd als een experimentele vorm van beheer (Theunissen en Bongers, 2004).

Na publicatie van dit artikel reageert een zestal omwonenden, en samen met de initiatiefnemer legt men in één avond de kiem voor wat later Natuurvereniging de Ruige Hof zou worden. Deze vereniging wordt officieel opgericht op 15 december 1986, met in eerste instantie een tiental leden (Theunissen en Bongers, 2004). Zij stellen zich tot doel om natuurbeheer en recreatie te combineren en streven naar een actieve rol hierin.

Terwijl de officiële statuten worden vastgelegd, is De Ruige Hof al druk in gesprek met het gemeentebestuur van Amsterdam en ook met het recreatieschap dat de openbare recreatiegebieden in de omgeving beheert. Als gevolg van deze gesprekken krijgt De Ruige Hof aan de rand van een bestaand park een terrein in beheer van de gemeente Amsterdam, dat men later De Riethoek zou gaan noemen. Dit terrein was oorspronkelijk gereserveerd voor aanleg van de A3 en er was ook een zandlichaam gerealiseerd. Nu de plannen voor de rijksweg van de baan waren had het nog geen definitieve bestemming, maar de natuur had het terrein al '*uitbundig in bezit genomen*' (Theunissen en Bongers, 2004, p. 22). De Ruige Hof kon dit gebied al in 1987 voor een symbolisch bedrag pachten van de gemeente, waarbij het in eerste instantie om ongeveer 2 hectare gaat (Stichting Oase, website bezocht op 30-11-2015). Ze maken het gebied toegankelijk en ontwikkelen het verder, waarbij er een nadruk ligt op het ontwikkelen en versterken van reeds aanwezige natuurwaarden en het faciliteren van extensieve recreatie. Dit alles tot klaarblijkelijke tevredenheid van betrokken partijen (ibid.).

Dit valt ook op bij het Recreatieschap (tegenwoordig Groengebied Amstelland), beheerder van onder andere een recreatieplas die gelegen is naast de wijk Amsterdam-Zuidoost. Het recreatieschap pleit ervoor dat De Ruige Hof ook een tweede gebied in Zuidoost in beheer krijgt, aangrenzend aan deze waterplas en fungerend als bufferzone tussen deze plas en een rustig volkstuincomplex. De gemeente gaat hiermee akkoord en stelt in 1990 opnieuw een pachtovereenkomst op met de vereniging. Dit tweede gebied van 6 hectare wordt door de vereniging gedoopt tot Klarenbeek, vernoemd naar een oude boerderij in het Amstelland (Stichting Oase, website bezocht op 24-09-2015). Waar De Riethoek ligt op een kunstmatig zandlichaam, is Klarenbeek grotendeels gesitueerd op een voormalig veengebied dat door menselijke invloed sterk was uitgedroogd (ibid.). Ook dit gebied had nog geen formele nieuwe functie na het wegvallen van de plannen voor de A3 (die het gebied zou begrenzen). Klarenbeek is aan de oostkant wel begrensd door een breed zandlichaam, waarop uiteindelijk alleen een spoorlijn is gerealiseerd.

Het recreatieschap stelt hiernaast in 1990 een aan Klarenbeek grenzend onderkomen met bijbehorend erf beschikbaar aan De Ruige Hof. In 1993 wordt er door de Gemeente Amsterdam, in overleg met De Ruige Hof, een nieuw stuk grond aan het gebied Riethoek toegevoegd. Hiermee wordt de oppervlakte van dit gebied vergroot naar ongeveer 5,5 hectare (Stichting Oase, website bezocht op 30-11-2015).

6.1.2 De Ruige Hof nu

De mensen achter De Ruige Hof

De Ruige Hof is een natuurvereniging met een totaal van ongeveer 450 leden (huishoudens). Deze leden betalen jaarlijks een contributie voor hun lidmaatschap, en dragen daarmee financieel bij aan de activiteiten die De Ruige Hof uitvoert. Daarnaast zijn er zo'n 50 tot 60 actieve vrijwilligers die regelmatig voor De Ruige Hof werken, sommigen daarvan wekelijks of zelfs meerdere keren per week. De Ruige Hof heeft een parttime betaalde coördinator in dienst, wiens rol als zeer belangrijk wordt gezien in het organiseren van activiteiten. Daarnaast heeft de vereniging ook een dagelijks bestuur en een speciale beheercommissie die het terreinbeheer overziet.

De vrijwilligers die werken voor De Ruige Hof hebben diverse achtergronden, hoewel een bestuurslid opmerkt dat het '*vrijwel uitsluitend blanke mensen*' zijn, en daarmee dus geen afspiegeling van de multiculturele wijk Amsterdam-Zuidoost. Opvallend is verder het grote aantal vrijwilligers dat een achtergrond heeft als psychiatrisch patiënt – afgaande op een inschatting van de coördinator gaat hier om ongeveer de helft van alle vrijwilligers. Een vrijwilliger legt uit dat het werk bij De Ruige Hof deze mensen kan helpen om terug te keren in de maatschappij (zie ook het persoonlijke verhaal van Marianne in Theunissen en Bongers, 2004, p.42). Andere vrijwilligers bij de Ruige Hof omvatten onder andere een aantal gepensioneerden, werklozen, en mensen die parttime werken in het dagelijks leven. Er zijn relatief weinig jonge vrijwilligers bij De Ruige Hof: de coördinator omschrijft een groot deel van hen als 'grijs'. Een uitzondering hierop vormen de vrijwilligers van De Ruige Kids, waar ook jong-volwassenen deel van uitmaken.

Doelen en ambities

De Ruige Hof is oorspronkelijk opgericht vanuit het idee om natuurbeheer en recreatie te combineren. In het huidige beleidsplan (De Ruige Hof, 2012, sectie 2.0) worden vier doelen onderscheiden (letterlijk overgenomen):

1. *in het algemeen het bevorderen van de aandachtige omgang tussen de stedeling en de natuur;*
2. *het inrichten en beheren van terreinen waar ontwikkeling en beheer van de natuur als leidraad worden gehanteerd;*
3. *het stimuleren van die op de natuur gerichte vormen van recreatie, die de natuurlijke draagkracht van de terreinen niet te boven gaan, waarbij de aandacht ook uitgaat naar vormen waarin de eigen verantwoordelijkheid van de recreatief gebruiker wordt gestimuleerd; en*
4. *het verrichten van studie naar inrichtings- en beheerskosten en bezoekersaantallen.*

Een andere omschrijving van doelstellingen van De Ruige Hof, ook vindbaar op hun website, is dat ze stadsbewoners dichterbij de natuur willen brengen, (Ruige Hof, website bezocht op 28-09-2015) en, volgens de coördinator, ook de natuur dichterbij de stadsbewoner.

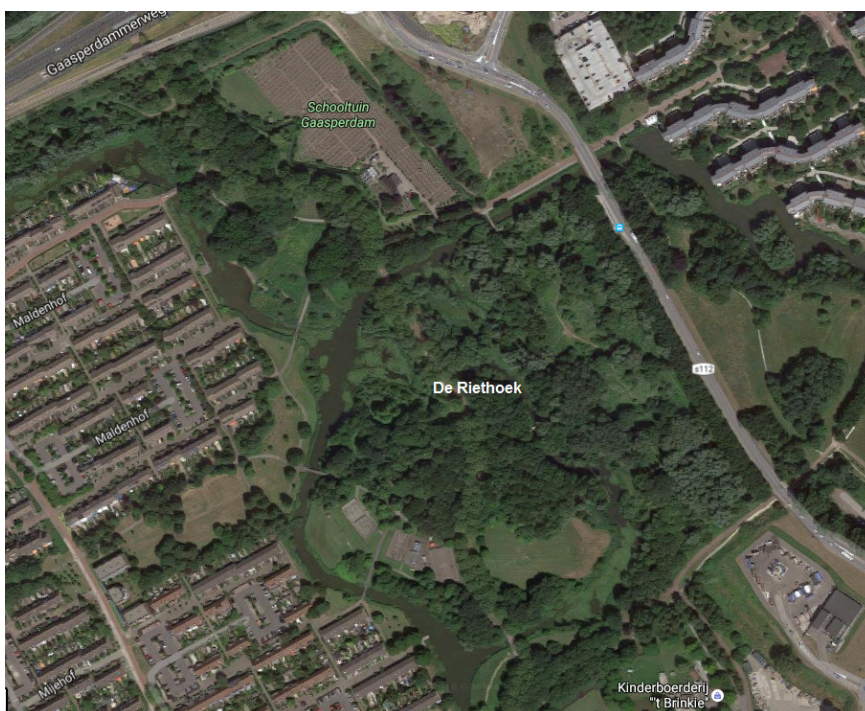
Hoewel De Ruige Hof al bijna 30 jaar bestaat zijn de doelstellingen gedurende deze periode redelijk stabiel gebleven. Niettemin zijn de uitdagingen voor het realiseren van deze doelstellingen wel veranderd door de jaren heen. Daarnaast zijn er nieuwe activiteiten zoals een Kids Club, activiteiten op het gebied van fotografie, PR en communicatie. Ook wordt er de laatste jaren meer ingezet op lobbyen richting de politiek. De gebieden van De Ruige Hof zijn door de jaren heen bedreigd geweest door (plannen voor) stadsontwikkeling. De Natuurvereniging benadrukt sterk dat groene ruimte in en om de stad belangrijk is en belangrijke ecologische, sociale en economische waarden heeft. Ze beklemtonen hierin ook hun eigen positie als Natuurvereniging. Daarnaast is er binnen De Ruige Hof ook een gedeeld idee dat het belangrijk is om stadsbewoners in contact te brengen met en te betrekken bij de natuur. Ze herkennen tevens dat het voor het voortbestaan van De Ruige Hof erg belangrijk is dat ze stadsbewoners uit Amsterdam-Zuidoost actief bij hun werkzaamheden betrekken (coördinator Ruige Hof, persoonlijk interview).

Terreinen

Natuurvereniging de Ruige Hof beheert twee natuurgebieden op grond die ze pachten van de gemeente Amsterdam: de gebieden *De Riethoek* en *Klarenbeek*. Deze gebieden zijn beide rond de 6 hectare groot, waarmee de vereniging in totaal een goede 12 hectare aan natuurgebied in beheer heeft. Daarnaast beheren ze ook nog een erf rondom hun huidige onderkomen, dat direct naast Klarenbeek is gelegen (figuur 7 en 8).

Figuur 7:
Klarenbeek

Figuur 8: *De Riethoek*

Klarenbeek is een terrein waarvan het landschap doet denken aan het oude cultuurlandschap dat in de 11^e-16^e eeuw in West-Nederland kon worden gevonden. Het is een afwisselend en relatief nat gebied met kleine landschapselementen zoals knotwilgen, struweel, poelen, sloten, houtwallen, rietmoeras en bloemrijk hooiland (De Ruige Hof website, bezocht op 28-09-2015). Klarenbeek heeft een eigen waterpeil, en dit zorgt er in combinatie met de zuiverende functie van het riet voor dat de waterkwaliteit zeer goed is. Het gebiedt herbergt diverse rode lijst soorten, waaronder diverse orchideeën, Parnassia en Spaanse Ruiter, en ook de ijsvogel komt er voor. Op Klarenbeek is ook een kleine botanische tuin met daarbij een medicinale kruidentuin. Klarenbeek wordt vrij intensief beheerd: De Ruige Hof werkt wekelijks in dit gebied om het te onderhouden.

De Riethoek is een gebied met zowel hoge en droge gedeelten als gedeelten die lager gelegen zijn. Het gebied is grotendeels gelegen op een kunstmatig zandlichaam, waarin op sommige plaatsen bouwafval is gestort. De Riethoek kent op de hogere, zandige delen een vegetatie die enigszins doet denken aan duingebieden. Niettemin zijn er in Riethoek ook lagere, nattere delen waar moerassoorten voorkomen. Het gebied kent ook enkele hooilanden en wat dicht struikgewas. Diverse orchideeën, kikkers, salamanders en hagedissen komen in het gebied voor, en ook hier laat de ijsvogel zich soms zien. De Riethoek wordt minder intensief beheerd dan Klarenbeek, met een iets meer hands-off approach.

Hiernaast heeft De Ruige Hof nog een *erf* in beheer, aangrenzend aan Klarenbeek. Hierop bevindt zich het (tijdelijke) onderkomen van de vereniging, Het Theehuis. Op het bijbehorende erf bevinden zich enkele bloemperken, gras, een vogelkijkhut en een aantal voorzieningen zoals bankjes om op te zitten.

6.1.3 Organisatie, regelgeving en financiering

Activiteiten

De Ruige Hof organiseert een breed scala aan activiteiten om zijn doelen te bereiken. Veel van deze activiteiten hebben direct te maken met het beheer van de terreinen Klarenbeek en De Riethoek. Dit omvat bijvoorbeeld het onderhouden van de tuinen in Klarenbeek; het vrijhouden van paden; knotten van wilgen; opruimen van afval en rotzooi; het opschonen van sloten; maaien van gras; aanleggen van nestgelegenheden voor vogels (zoals een ijsvogelwand); het zagen van riet; het verwijderen van exoten; het realiseren en onderhouden van recreatievoorzieningen zoals bankjes en een vogelkijkhut; kruien van zand; en het verwijderen van onkruid. In Klarenbeek werken vrijwilligers elke woensdag, in de Riethoek is er een keer per maand een vrijdag waarop er gewerkt wordt. Daarnaast zijn er soms ook extra beheerwerkdagen, die meestal op vrijdagen of zondagen vallen.

De vereniging organiseert daarnaast ook activiteiten om het publiek te bereiken. Dit omvat onder andere het geven van lezingen en organiseren van excursies. Daarnaast zijn er jaarlijks ook exposities van foto's die door een fotograaf en bestuurslid in de gebieden van De Ruige Hof zijn genomen. Ook zijn er soms specifieke PR-activiteiten om het publiek te bereiken. Zo staan vrijwilligers van De Ruige Hof regelmatig op festivals in de buurt met een marktkraampje, schrijft men soms in lokale nieuwsbladen, en is er ook een website die regelmatig wordt geüpdatet. Driemaal per jaar publiceert De Ruige Hof ook zijn eigen tijdschrift, genaamd 'Natuur bij Huis'. Dit tijdschrift wordt verspreid onder de leden en beschrijft (in brede zin) diverse inhoudelijke en organisatorische zaken die samenhangen met de Ruige Hof. Dit gaat bijvoorbeeld over bepaalde soorten die voorkomen in het gebied, activiteiten die De Ruige Hof organiseert, of om bepaalde vrijwilligers die in het zonnetje worden gezet.

Andere activiteiten, specifiek gericht op instituties, omvatten netwerken, overleggen en lobbyen. In het verleden heeft men ook geprotesteerd toen Klarenbeek en De Riethoek werden bedreigd door stadsontwikkeling. Ten slotte heeft De Ruige Hof ook een eigen kids club, genaamd De Ruige Kids. Deze kids club organiseert ongeveer eens per maand een specifieke activiteit voor kinderen – gewoonlijk zijn dit vaak kinderen van Ruige Hof-leden. Zo worden er speurtochten opgezet, paddenstoelen verzameld of gaat men met kinderen op zoek naar vissen.

Regels en afspraken

De Ruige Hof is een vereniging, wat inhoudt dat alle leden formeel gezien een stem hebben in het beheer dat zij uitvoeren en in andere belangrijke zaken die met De Ruige Hof te maken hebben. Een aantal respondenten benadrukt dat De Ruige Hof een enigszins informeel of 'democratisch' karakter heeft, en een bestuurslid benadrukt zelfs dat ze binnen de vereniging 'zo weinig regels als mogelijk' willen. Niettemin zijn er een aantal regels die gelden binnen de natuurvereniging, bijvoorbeeld over besluitvorming en het organiseren van activiteiten. Er is een formele bestuursstructuur en daarnaast zijn er ook een aantal zaken formeel vastgelegd in documenten, zoals een officieel beleidsplan.

De Ruige Hof heeft een dagelijks bestuur dat bestaat uit vijf leden. Dit bestuur komt maandelijks samen en functioneert als het hoogste besluitvormend orgaan van De Ruige Hof. Eens per jaar is er een ledenvergadering waarin dit bestuur verantwoording dient af te leggen voor het uitvoeren van zijn taken. Naast dit dagelijkse bestuur is er ook een specifieke beheercommissie, die bestaat uit negen mensen die jaarlijkse beheerplannen voor beide terreinen opstellen (Theunissen en Bongers, 2004; coördinator De Ruige Hof, persoonlijk interview). Er is een officieel inrichtingsplan voor zowel Klarenbeek als De Riethoek, en het jaarlijkse beheerplan is erop gericht om te zorgen dat de terreinen worden beheerd op een manier waarop zij passen bij het inrichtingsplan. Op basis van het beheerplan worden vervolgens ook projectplannen gemaakt, waarin wordt vastgelegd welke werkzaamheden er per seizoen moeten worden uitgevoerd. Daarnaast is er ook een officieel beleidsplan, waarin doelstellingen en plannen voor de komende jaren zijn vastgelegd (De Ruige Hof, 2012).

De Ruige Hof heeft de terreinen Klarenbeek en De Riethoek geadopteerd van de gemeente Amsterdam via een pachtovereenkomst. Hiermee hebben ze formeel gezien niet alleen het recht, maar ook de verantwoordelijkheid om deze gebieden te beheren, met de daarbij behorende plichten. De Ruige Hof is daarmee verantwoordelijk voor het voldoen aan wettelijke plichten die gelden in beide gebieden. Dit houdt bijvoorbeeld in dat, wanneer er een boom op een pad valt, ze ervoor verantwoordelijk zijn dat dit wordt opgeruimd. Ook moeten de paden worden bijgehouden zodat ze toegankelijk blijven. Ook het opschonen van de sloten in Klarenbeek is een formele verplichting waaraan De Ruige Hof dient te voldoen. Het erf naast Klarenbeek is formeel in eigendom van Staatsbosbeheer, die het in erfpacht hebben bij Groengebied Amstelland, die het vervolgens weer onderpachten aan De Ruige Hof. Deze erfpachtovereenkomst loopt nog tot 2019.

Voor de terreinen Klarenbeek en De Riethoek is beide vastgelegd dat zij volledig open zijn voor het publiek. Klarenbeek is in het bestemmingsplan van de gemeente formeel vastgelegd als recreatief gebied. De Riethoek heeft een bestemming als 'struinnatuur'. Beide gebieden maken deel uit van de groenstructuur van de stad Amsterdam, maar ze hebben geen formele beschermde status waardoor ze zijn gevrijwaard van mogelijke ruimtelijke ontwikkelingen, iets dat ook duidelijk wordt door ervaringen uit het verleden. Initiatiefnemers vanuit De Ruige Hof zelf zouden graag een dergelijke status krijgen, en één van hen meent ook dat ze naar 25-30 jaar recht hebben op beter gemeentelijk beleid voor hun gebieden.

Vrijwilligers bij De Ruige Hof zijn vrij om zich aan te sluiten en om bij te dragen aan specifieke activiteiten waaraan ze dat zelf willen, zoals het beheer van de gebieden, de Ruige Kids, PR of de administratie. De Ruige Hof beoogt daarbij om richting de vrijwilligers een idee van openheid en informaliteit te promoten, in plaats van sterk vast te houden aan strikte regels en afspraken. Ook tijdens het beheer van de gebieden probeert men dit aan te houden: er zijn weliswaar vaste taken die moeten worden uitgevoerd, maar daarnaast is er ook ruimte voor vrijwilligers om eigen inbreng te leveren. De ervaring van een geïnterviewde vrijwilliger is dat ze zelf inspraak heeft in de beheeractiviteiten die ze uitvoert en kan pauzeren wanneer ze dit wil.

Toch zijn er wel een aantal vaste procedures die bij het beheer komen kijken. Zo zijn er vaste dagen en tijden waarop gewerkt wordt: iedere woensdag is er veldwerk met vrijwilligers, en eens per maand is dit ook op vrijdag. In sommige gevallen werken ze ook op andere dagen, meestal vrijdag en/of zondag, als er andere taken uitgevoerd moeten worden, zoals het knotten van wilgen (Muilwijk en Bleumink, 2012). De coördinator overziet de dagelijkse activiteiten en onderhoudt ook een groot deel van de contacten met **vrijwilligers**. Zij benadrukt dat het gaat om vrijwilligerswerk, en dat er voor mensen geen verplichtingen zijn om te komen werken bij De Ruige Hof. Hoewel vrijwilligers niet verplicht zijn om te komen wordt dit in principe wel van ze verwacht, en is er de afspraak dat mensen van tevoren bellen of te informeren wanneer zij niet komen.

Financiën en overige hulpbronnen

De gebieden Klarenbeek en De Riethoek zijn beide in eigendom van de gemeente Amsterdam, die de grond via een adoptieovereenkomst beschikbaar stelt aan De Ruige Hof voor een jaarlijkse bedrag van €1 per gebied. Het erf en de grond hieronder zijn in eigendom van Staatsbosbeheer, die het verpachten aan Groengebied Amstelland, die het vervolgens onderpachten bij De Ruige Hof.

In het verleden viel ook het gebouw 'Zon Alom' onder deze pachtovereenkomst, en dit gebouw deed zo'n 20 jaar dienst als onderkomen van de natuurvereniging. Vanwege een slechte bouwkundige staat en de bijbehorende (financiële) risico's voor De Ruige Hof werd Zon Alom echter uit het pachtcontract gehaald. De Ruige Hof heeft vervolgens een tijdelijk onderkomen, het Theehuis, gerealiseerd, waarvoor een vergunning tot eind 2016 bestond. Deze vergunning is onlangs verlengd, waardoor de Ruige Hof normaal gesproken nog tot minimaal 2021 gebruik mag blijven maken van dit gebouw. Niettemin zijn door deze ontwikkelingen wel wat inkomsten weggevallen, omdat Zon Alom in het verleden deels werd verhuurd aan een bewoner, terwijl het Tuinhuis alleen incidenteel voor activiteiten wordt verhuurd.

De Ruige Hof opereert momenteel op een budget van ongeveer €22.000, dat ze zelf grotendeels bij elkaar brengen. Niettemin hebben ze al een aantal jaren een tekort op de begroting en weten ze dus niet voldoende inkomsten te realiseren. Zo zijn inkomsten uit (project)subsidies en sponsoring sinds de economische crisis afgenomen, en zijn ook de inkomsten van het verhuur van Zon Alom weggevallen. Ondanks dat de vereniging nog financiële reserves heeft en een bestuurslid de situatie als 'niet zeer urgent' omschrijft, houdt dit wel in dat de huidige financiële situatie op de lange termijn niet duurzaam is. Vanuit De Ruige Hof wordt dan ook ingezet op een verbetering van de financiële positie van de vereniging in de komende jaren. De coördinator van De Ruige Hof geeft aan dat dit de vereniging veel energie kost, en dat er veel tijd wordt geïnvesteerd in het realiseren van additionele inkomsten. Hoewel De Ruige Hof op projectbasis regelmatig enige subsidie krijgt, hebben ze nooit structurele subsidie ontvangen.

In het jaar 2014 wist de natuurvereniging een totaal van €20.500 aan inkomsten te realiseren. Hiervan bestond ongeveer €14.500 uit contributies van leden, donaties en giften. De jaarlijkse contributie voor leden bedraagt €15, hoewel een redelijk aantal leden ervoor kiest om een hogere bijdrage te betalen. Verder werd er ongeveer €1.200 aan subsidie ontvangen om specifieke projecten te realiseren en werd er ongeveer €3.000 aan inkomsten binnengehaald, onder andere met het verhuur van de accommodatie en verkopen van producten in winkels. De grootste kosten van de vereniging bestaan uit het betalen van de parttime coördinator, die voor 16 uur is aangesteld. Daarnaast worden er ook kosten gemaakt voor het beheer en het uitvoeren van activiteiten, maar omdat dit voornamelijk door vrijwilligers wordt gedaan zijn de arbeidskosten hierbij zeer laag in vergelijking met gangbaar beheer.

Hoewel De Ruige Hof over eigen gereedschap beschikt, maken zij veel gebruik van gereedschap en machines van Landschap Noord-Holland. Hierbij gaat het vaak om machines die de vereniging zelf niet kan betalen, die slechts sporadisch nodig zijn, of waarvoor geen opslagruimte beschikbaar is. Daarnaast mag De Ruige Hof ook gebruik maken van een aantal groene diensten die het stadsdeel Zuidoost levert, tot een jaarlijks maximum van €5.000 in kosten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om het ophalen van afval.

Via zijn leden en vrijwilligers bezit De Ruige Hof veel expertise over het beheren van natuur. Zo zijn er bepaalde vrijwilligers die veel weten van specifieke plantensoorten, maar ook over fotografie of administratieve issues. Zij worden daarin door diverse actoren als zeer capabel gezien, maar vragen soms ook wel om ondersteuning bij specifieke zaken, bij partijen zoals de gemeente Amsterdam en Landschap Noord-Holland.

6.1.4 Relaties en samenwerkingen

De Ruige Hof onderhoudt contacten met diverse (veelal lokale en regionale) actoren. Dit omvat zowel overheden als NGO's, bedrijven en andere groene burgerinitiatieven. Sommige van deze contacten worden voornamelijk onderhouden via het bestuur, anderen verlopen via individuele vrijwilligers. Zo zijn er vrijwilligers die bij meerdere groene initiatieven werken, waardoor er uitwisseling plaatsvindt. Deze sectie richt zich echter voornamelijk op contacten die vanuit de vereniging als geheel en/of op bestuurlijk niveau worden onderhouden. In hoofdstuk 2 kijken we meer expliciet naar verbanden tussen praktijken.

Bestuur en overheid

De rol van de *gemeente Amsterdam* is erg belangrijk voor De Ruige Hof: ze zijn de eigenaar van de grond onder zowel Klarenbeek als De Riethoek, en verpachten deze grond voor een symbolisch bedrag aan De Ruige Hof. Ter vergelijking: in het naastgelegen volkstuincomplex 'De Vijf Slagen' betalen pachters een veel hoger bedrag aan de gemeente Amsterdam voor het gebruik van de grond. Zonder een welwillende positie van de gemeente was De Ruige Hof in de jaren tachtig waarschijnlijk niet in zijn huidige vorm van de grond gekomen. Desalniettemin hebben beide Ruige-Hofgebieden na bijna 30 jaar nog steeds geen formeel beschermde status op gemeentelijk niveau, waardoor er vanaf de kant van de gemeente geen blijvende garantie is voor de continuïteit van beheer op de lange termijn. Ook biedt de gemeente geen vaste financiële en/of materiële ondersteuning aan de vereniging, hoewel er regelmatig projectsubsidies worden vergeven.

Ondanks dat de gemeente Amsterdam een belangrijke rol heeft, verloopt het meeste dagelijkse contact echter via (het bestuur van) *stadsdeel Amsterdam-Zuidoost* (coördinator De Ruige Hof, persoonlijk interview). De bestuurscommissie van dit stadsdeel verricht jaarlijks een dagdeel aan vrijwilligerswerk in De Ruige Hof, en stelt ook jaarlijks voor €5.000 aan diensten van zijn groenvoorziening beschikbaar aan De Ruige Hof. Zij bieden De Ruige Hof echter geen structurele financiële subsidie, iets waarvoor de natuurvereniging wel jaarlijks een aanvraag doet.

Op het gemeentelijke niveau vindt momenteel een reorganisatie plaats, waarbij ook de verantwoordelijkheden van de stadsdelen en de centrale gemeente worden herschikt. Daardoor is het voor De Ruige Hof nu erg onduidelijk bij wie ze moeten zijn en waarvoor (bestuurslid De Ruige Hof, persoonlijk interview). Ook zijn er bij de gemeente een aantal mensen vertrokken en nieuwe mensen gekomen, waardoor relaties die in het verleden bestonden opnieuw moeten worden opgebouwd. Hoewel een bestuurslid van De Ruige Hof de contacten met de gemeente en het stadsdeel als 'goed' omschrijft, benadrukt een respondent van Landschap Noord-Holland dat deze contacten in het verleden 'erg slecht' waren en ze regelmatig van het kastje naar de muur werden gestuurd: Als De Ruige Hof met een vraag bij het stadsdeel kwam, gebeurde het regelmatig dat ze naar de gemeente werden gestuurd, die ze vervolgens weer terugstuurde naar het stadsdeel. Het algehele beeld bij respondenten is dat dit door de jaren heen verbeterd is, maar er zijn nog steeds onduidelijkheden over verantwoordelijkheden en communicatie, en in het kader van de huidige reorganisatie lijkt dit opnieuw te spelen.

Een andere bestuurlijke actor met wie De Ruige Hof soms in contact komt is *Waternet*, de regionale waterbeheerorganisatie. Een bestuurslid van De Ruige Hof omschrijft Waternet als een 'extreem formele organisatie'. Met de voorloper van Waternet is halverwege de jaren negentig afgesproken dat de sloten in Klarenbeek buiten de verplichting voor jaarlijks opschonen zouden vallen (bestuurslid De Ruige Hof, persoonlijk interview). Recentelijk is er, na jaren waarin De Ruige Hof geen contact heeft gehad met Waternet en de sloten naar eigen inzicht opschoonde, echter een conflict geweest. In een formele brief heeft Waternet gedreigd met een dwangsom als De Ruige Hof alle sloten op Klarenbeek niet onmiddellijk zou opschonen. Om deze dwangsom te vermijden moest De Ruige Hof onmiddellijk zorgen dat alle sloten werden opgeschoond, wat gelukt is met hulp van de gemeente Amsterdam. Vervolgens heeft De Ruige Hof een officieel slotenbeheerplan opgesteld, waarin zij vastlegden dat ze de sloten elke vier jaar zouden opschonen, en niet jaarlijks, om bepaalde flora te kunnen beschermen. Waternet heeft dit plan uiteindelijk geaccepteerd.

Ten slotte is er ook nog Groengebied Amstelland, een coöperatie tussen vier gemeenten (waaronder Amsterdam) en de provincie Noord-Holland. Groengebied is de opvolger van het recreatieschap en richt zich voornamelijk op groene recreatie. Zij beheren onder andere een recreatieplas die ten oosten van Klarenbeek ligt. Het recreatieschap heeft er in het verleden voor gepleit dat De Ruige Hof het gebied Klarenbeek in beheer zou krijgen, als bufferzone tussen de drukke recreatieplas en het volkstuingebied De Vijf Slagen. Groengebied verpacht een stuk grond dat naast Klarenbeek ligt aan De Ruige Hof, en hier staat het Theehuis met bijbehorend erf. De relatie van De Ruige Hof met Groengebied Amstelland is de afgelopen jaren verslechterd. De coördinator van De Ruige Hof omschrijft dit als volgt:

'we zijn geen speerpunt voor hen... Vroeger was het zo dat die contacten vrij nauw waren en vrij goed waren, dat er ook allerlei mensen zaten die ons ook een warm hart toedroegen, maar inmiddels zijn die mensen of met pensioen, of wegbezuinigd... Er zitten allemaal mensen die ons niet kennen, dus dan heb je die geschiedenis niet meer samen... en zij moeten ook gewoon bezuinigen'.

Een bestuurslid van De Ruige Hof ervaart dat Groengebied een steeds grotere prioriteit heeft voor het commercieel ontwikkelen van gebieden, en dat ze daarom de relatie met De Ruige Hof een beetje hebben verwaarloosd.

Andere partijen

De Ruige Hof heeft al jaren een intensieve relatie met *Landschap Noord-Holland*, de provinciale landschapsorganisatie die vrijwilligersgroepen in het groen ondersteunt. Landschap Noord-Holland hecht veel waarde aan bescherming en behoud van natuur, landschap en daarmee samenhangende cultuurhistorie (Landschap Noord-Holland, website bezocht op 01-10-2015), en doet dit onder andere door vrijwilligersgroepen in het groen te ondersteunen. De samenwerking tussen De Ruige Hof en Landschap Noord-Holland gaat al bijna 20 jaar terug, en ze zijn één van de ongeveer 150 vrijwilligersgroepen die bij Landschap zijn aangesloten (aan het begin van deze eeuw waren dit er nog zo'n 50). Landschap biedt met name materiële ondersteuning aan De Ruige Hof, doordat zij diverse gereedschappen en machines ter beschikking stellen aan de vereniging. Op afspraak kan De Ruige Hof deze machines lenen, bijvoorbeeld wanneer ze het riet willen maaien. Daarnaast heeft Landschap in sommige gevallen ook een adviserende rol op een breed scala aan onderwerpen, variërend van het aanleggen van een ijsvogelwand tot aan de communicatie met de gemeente. Voor veel leden van De Ruige Hof is de rol van Landschap erg belangrijk in het dagelijkse reilen en zeilen van de natuurvereniging. Door hun expertise en netwerk kunnen ze op veel gebieden ondersteunen. Als gevolg van huidige bezuinigingen is de toekomstige rol van Landschap Noord-Holland voor De Ruige Hof echter onzeker.

Andere samenwerkingen zijn er onder andere met een groep omwonenden bij De Riethoek, het gebied dat minder intensief wordt beheerd en waar De Ruige Hof niet altijd aanwezig is. Een groep lokale bewoners uit dit gebied onderhoudt contacten met de natuurvereniging, en signaleert wanneer er problemen in het gebied zijn of er bepaalde dingen gedaan moeten worden (zoals omgevallen bomen die op een pad liggen) (Theunissen en Bongers, 2004). Ook is er in het verleden samengewerkt met een groep vrijwilligers van het nabijgelegen ziekenhuis AMC. Deze vrijwilligers hebben een medicinale tuin aangelegd in De Ruige Hof.

Het bedrijf Staples ondersteunt De Ruige Hof financieel, en een aantal van zijn medewerkers werkt eens per jaar een dag als vrijwilliger bij De Ruige Hof. Zo heeft Staples onlangs de materialen voor een aantal bruggetjes aangeschaft en hebben vrijwilligers van Staples deze aangelegd in Klarenbeek (De Ruige Hof website, bezocht op 01-10-2015). Ook vrijwilligers van Scouting Holendrecht werken jaarlijks een dag op De Ruige Hof. Verder is er contact met de burens van Golf Club de Hoge Dijk, waar de Ruige Hof na een aantal diefstallen een deel van zijn gereedschap kan opslaan.

6.1.5 Dilemma's, problemen en bedreigingen

Stedelijke ontwikkeling en beschermde status

Sinds de oprichting in 1986 is De Ruige Hof meerdere malen bedreigd geweest in het voortbestaan van zijn activiteiten. Zowel Klarenbeek als De Riethoek liggen binnen de stadsgrenzen van

Amsterdam, een stad die de laatste decennia snel is gegroeid (Urban Atlas, website bezocht op 01-10-2015). Hoewel plannen voor de Rijksweg A3 zijn geschrapt, zijn er diverse andere plannen voor de ontwikkeling van infrastructuur in Amsterdam-Zuidoost geweest. Rond 2005 waren er concrete plannen voor het aanleggen van een verbindingsweg tussen snelweg A6 en A9, om zo de verkeersdruk in andere delen van Zuidoost te verminderen. Het geplande tracé voor deze weg ging dwars door Klarenbeek heen, en zou effectief betekenen dat het beheer van De Ruige Hof en de door de jaren heen gerealiseerde natuurwaarden in dit gebied zouden verdwijnen. Er is fors geprotesteerd tegen deze weg, die ook door het Naardermeer zou lopen; één van de meest iconische en beroemde natuurgebieden van Nederland. Natuurmonumenten, de beheerder van dit gebied, verzette zich tegen deze plannen, en ook De Ruige Hof sloot zich aan bij het protest en organiseerde acties tegen de geplande weg. De plannen voor deze weg werden na het protest geschrapt, en uiteindelijk besloot men om de capaciteit van bestaande wegen te verbeteren.

Enkele jaren nadat de plannen voor deze verbindingsweg werden geschrapt, presenteerde zich een andere bedreiging: de gemeente Amsterdam had plannen voor verdere stadsuitbreiding en wees Klarenbeek aan als een potentieel gebied voor het bouwen van huizen en ontwikkelen van commerciële bebouwing (bestuurslid De Ruige Hof, persoonlijk interview). Als eigenaar van de gebieden Klarenbeek en De Riethoek heeft de gemeente Amsterdam de formele middelen om de activiteiten van De Ruige Hof te beëindigen en de functie van deze gebieden te veranderen in bijvoorbeeld een woongebied of industrie. De plannen voor bebouwing in Klarenbeek werden voorlopig geschrapt toen de vraag naar huizen rond Amsterdam afnam als gevolg van de economische crisis. Hoewel sommige respondenten het als onwaarschijnlijk beschouwen is er echter nog steeds een kans dat dergelijke ontwikkelingen in de toekomst alsnog kunnen plaatsvinden, omdat beide gebieden nog steeds geen formeel beschermde status hebben.

Financiële positie en hulpbronnen

Een actuele dreiging voor De Ruige Hof, hoewel niet imminent, hangt samen met de huidige financiële positie. Het inkomen van de vereniging is afgenomen, en ze ontvangen minder sponsoring en subsidie dan in het verleden (coördinator De Ruige Hof, persoonlijk interview). Dit heeft al een aantal jaar op rij geresulteerd in een verlies, en De Ruige Hof heeft veel moeten bezuinigen op uitgaven, waaronder het personeel. Rond het jaar 2002 waren er drie mensen in dienst bij De Ruige Hof via een zogenaamde 'Melkertbaan', een gesubsidieerd contract om werkervaring op te doen. Deze contracten werden beëindigd na het aflopen van het beleid voor deze banen. De huidige coördinator is bij De Ruige Hof in dienst gebleven, maar haar aanstelling is recentelijk teruggebracht van 4 naar 2 dagen in de week. Hoewel haar rol als 'erg belangrijk' of zelfs 'onmisbaar' wordt gezien, neemt haar positie meer dan de helft van het budget van de vereniging in.

De Ruige Hof ontvangt geen structurele subsidie van de gemeente Amsterdam of stadsdeel Zuidoost, ondanks dat ze hiervoor jaarlijks een aanvraag indienen. Hoewel het verlies het afgelopen jaar is afgenomen (De Ruige Hof, 2015), blijkt het nog steeds moeilijk voor De Ruige Hof om extra inkomen te realiseren. Ze stellen zelf dat ze grotendeels afhankelijk zijn van de vrijgevigheid van individuele personen en bedrijven nu de rol van de overheid in hun financiering is afgenomen. Daarbij is de sponsoring vanuit het bedrijfsleven nog steeds minder dan voor de economische crisis. Een bestuurder uit stadsdeel Zuidoost kijkt echter iets anders aan tegen de financiële situatie van de vereniging: in zijn ogen zou de vereniging best geld kunnen verdienen met een windmolen in Klarenbeek, iets dat in zijn ogen nooit serieus is overwogen wanneer hij deze suggestie maakte.

Bij De Ruige Hof geeft men aan dat er een bepaalde mate van afhankelijkheid van de vereniging is bij Landschap Noord-Holland, met name als het gaat om specifiek gereedschap. Landschap moet echter bezuinigen, en het is daardoor waarschijnlijk dat dit niet op dezelfde manier door kan gaan. Echter, De Ruige Hof heeft geen middelen om bepaalde machines zelf aan te schaffen. Hoewel momenteel nog niet duidelijk is of dit concreet betekent dat de beheersactiviteiten van De Ruige Hof in gevaar komen, is dit wel een reële dreiging.

Daarnaast is het waarborgen van een (permanent) onderkomen van De Ruige Hof nog steeds een probleem voor de vereniging. Het oude onderkomen is door de vereniging uit de erfpacht gehaald vanwege zijn slechte bouwkundige staat, en er waren slechts middelen voor realisatie van een (relatief

klein) tijdelijk onderkomen. Hoewel de vergunning voor het Theehuis onlangs met vijf jaar is verlengd tot 2021, zijn er momenteel geen middelen om een permanent nieuw onderkomen te realiseren (De Ruige Hof, 2015).

Continuïteit in samenwerking

De Ruige Hof bestaat al bijna 30 jaar, en in die tijd is er veel veranderd. Niet alleen binnen de vereniging zijn er mensen gekomen en gegaan, maar ook bij de andere actoren waarmee er contacten worden onderhouden is dit het geval. Het blijkt dan ook in de praktijk dat De Ruige Hof constant moet investeren om relaties met andere partijen te onderhouden, en dat dit niet altijd vanzelfsprekend goed gaat. Daarnaast vinden er soms wijzigingen in beleid of externe ontwikkelingen plaats, die het moeilijk maken om bestaande samenwerkingen voort te zetten.

Dit is bijvoorbeeld te zien in de relatie met Groengebied Amstelland, die de laatste jaren is verslechterd omdat er bij Groengebied mensen zijn vertrokken en De Ruige Hof in de huidige situatie minder prioriteit voor hen heeft. Hoewel onwaarschijnlijk, is het niet ondenkbaar dat Groengebied (namens eigenaar Staatsbosbeheer) besluit om het erf van De Ruige Hof te verkopen om middelen binnen te halen.

Ook het conflict dat er is geweest met Waternet kan worden gezien als een voorbeeld waarbij ontwikkelingen in het waterbeheer een invloed op De Ruige Hof hebben. De afspraken die twintig jaar geleden zijn gemaakt met de voorganger van Waternet waren niet langer aan de orde, hoewel De Ruige Hof hier zelf niet van op de hoogte was. De Ruige Hof heeft uiteindelijk zijn beheer moeten aanpassen om te voldoen aan de eisen die Waternet stelde.

Diefstal en vandalisme

De positie van De Ruige Hof aan de rand van de stad neemt bij tijd en wijlen ook problemen mee die te maken hebben met criminaliteit. Zo zijn er de laatste jaren verschillende gevallen van vandalisme en diefstal geweest op De Ruige Hof. Een vogelkijkhut is diverse malen in een slot geduwd, waarna De Ruige Hof heeft besloten om deze tijdelijk weg te halen. Ook is er wel eens gereedschap in het water gegooid en zijn er andere voorbeelden van vandalisme geweest. Een vogelkijkhut op het erf is wel eens gebruikt als slaapplek door daklozen en werd te pas en onpas betreden. Hierna is besloten om deze hut af te sluiten met een slot. De hut is nog steeds toegankelijk voor geïnteresseerden, maar nu alleen nog open wanneer er vrijwilligers in de buurt zijn die de hut open maken. Daarnaast zijn er de afgelopen jaren ook meerdere diefstallen geweest, en is er onder andere een dure machine die was geleend van Landschap Noord-Holland gestolen.

6.2 Dynamiek rondom praktijk van groene zelf-governance

De Ruige Hof kent een grote betrokkenheid van leden, vrijwilligers en diverse andere actoren in stadsdeel Zuidoost en de omgeving. De praktijk rondom De Ruige Hof heeft door de jaren heen invloed gehad op andere, omliggende ontwikkelingen. Dit wordt ook wel de 'olievlekwerking' genoemd. In deze paragraaf kijken we specifiek naar beïnvloeding tussen De Ruige Hof en andere praktijken en naar de invloed die er vanuit regime en landscape op De Ruige Hof wordt uitgeoefend en vice versa.

6.2.1 Fysieke verbindingen en ecologische uitstralingseffecten

Zowel Klarenbeek als De Riethoek maken deel uit van de groenstructuur van de gemeente Amsterdam en zijn direct verbonden met andere groengebieden. Klarenbeek grenst zelfs direct aan het Natuurnetwerk Nederland (NNN), waarbij het als een soort 'bufferzone' fungeert. Daarbij valt op dat het gebied Klarenbeek, waarin de aanwezigheid van diverse soorten wordt gemonitord (website De Ruige Hof, bezocht op 30-11-2015), een waarschijnlijk hogere biodiversiteit en meer zeldzame soorten kent dan het naastgelegen gebied rondom de recreatieplas De Hoge Dijk, dat wel deel uitmaakt van het nationale natuurwetwerk. Klarenbeek is een schakel in een groene structuur die via onder andere het

volkstuintcomplex 'De Vijf Slagen' en het golfterrein De Hoge Dijk rondom Amsterdam-Zuidoost loopt. De Riethoek is gelegen tussen een park met waterpartijen en een kinderboerderij. Ook dit gebied staat in verbinding met de bredere groenstructuur van Amsterdam.

Respondenten in dit onderzoek zijn in unanieme zin positief over de groene waarden die De Ruige Hof heeft weten te realiseren. Een bewijsstuk hiervan kan onder andere worden gezien in de aanwezigheid van specifieke soorten, sommigen daarvan rode-lijstsoorten of soorten die alleen in gevoelige habitats voorkomen, zoals de ijsvogel. De kleinschalige landschappen in Klarenbeek en De Riethoek zijn divers in habitat en soortensamenstellingen, en waarschijnlijk (redelijk) hoog in hun biodiversiteit. Vrijwel alle bronnen zijn het min of meer met elkaar eens dat de huidige natuurwaarden in Klarenbeek en De Riethoek een direct gevolg zijn van de activiteiten van De Ruige Hof, en dat deze er anders niet geweest zouden zijn. Hiermee heeft De Ruige Hof, in fysieke zin, bijgedragen aan de kwaliteit van een bredere ecologische infrastructuur, waarin beide gebieden een rol spelen.

6.2.2 Sociale verbindingen en effecten

Ongeveer de helft van de vrijwilligers die voor De Ruige Hof werken hebben een verleden als psychiatrisch patiënt. Voor deze vrijwilligers kan De Ruige Hof een opstap vormen naar verdere deelname aan het maatschappelijk leven: ze ontmoeten mensen en leggen contacten, leren van het werken voor De Ruige Hof en ontwikkelen zichzelf. Ook voor andere vrijwilligers kan het werken bij De Ruige Hof structuur en zingeving bieden, bijvoorbeeld voor vrijwilligers die werkloos of met pensioen zijn. Muilwijk en Bleumink (2012) benadrukken dat er ook positieve gezondheidseffecten zijn die samen kunnen hangen met het werken in het groen bij o.a. De Ruige Hof.

Effecten op het gebied van sociale cohesie en integratie worden niet door iedereen even sterk gezien: hoewel veel respondenten, als gevraagd, wel effecten zien op sociale cohesie tussen vrijwilligers onderling, is het de vraag tot in hoeverre De Ruige Hof ook een bijdrage levert aan integratie tussen verschillende groepen. Hoewel Amsterdam-Zuidoost een multicultureel stadsdeel is, zijn de vrijwilligers voornamelijk blanke autochtone Nederlanders, en geeft een bestuurslid ook aan dat het moeilijk is om andere groepen te bereiken. Hoewel zij het gebied wel bezoeken, zijn ze veelal niet actief als vrijwilliger.

6.2.3 De Ruige Hof als voorloper en inspirator

Bestaande beheerpraktijken in een nieuwe organisatievorm

Toen De Ruige Hof in 1986 werd opgericht, was het niet gebruikelijk dat burgers zelf stukken natuur *geheel* gingen beheren, en zeker niet op deze schaal en in de stad. Deze vorm van beheer werd door één van de initiatiefnemers toentertijd omschreven als 'experimenteel', omdat dit type beheer normaal gesproken vanuit overheden of traditionele natuurbeheerorganisaties werd uitgevoerd. De praktijk die rondom De Ruige Hof ontstond combineerde elementen vanuit bestaande groen/natuur beheerpraktijken met een organisatievorm waarin burgers zorgdroegen voor het groen. Het innovatieve zat hem dan ook niet zo zeer in de (fysieke) manier waarop het beheer werd uitgevoerd, maar meer in de manier waarop dit alles werd georganiseerd: vanuit een lokale vereniging met leden. De Ruige Hof liet daarbij zien dat burgers, met enige ondersteuning, in staat waren om met een grote mate van zelfstandigheid complex beheer uit te voeren dat normaal gesproken door professionals werd gedaan.

Inmiddels zijn voorbeelden van groene zelf-governance zoals De Ruige Hof niet meer zeldzaam in Nederland, en dus ook niet meer zo innovatief in hun organisatievorm: er zijn diverse andere groeperingen die soortgelijke activiteiten uitvoeren en zich op een vergelijkbare manier organiseren (Mattijssen *et al.*, 2015). Het is echter lastig te zeggen of en hoe De Ruige Hof (en andere 'vroegere' voorbeelden van soortgelijke praktijken) heeft bijgedragen aan een (mogelijke) trend richting groene zelf-governance. Hoewel De Ruige Hof een inspirerend voorbeeld is geweest voor andere voorbeelden en dat nog steeds is, is De Ruige Hof vooral op lokaal en regionaal niveau bekend, en lijkt het onwaarschijnlijk dat er een sterke koppeling is tussen De Ruige Hof en landelijke trends.

Inspiratie voor andere praktijken

Zowel qua activiteiten als qua organisatie is er vanuit De Ruige Hof een olievlekwerking naar andere groene initiatieven. De Ruige Hof blijkt een kleine 30 jaar later nog steeds een inspirerend voorbeeld te zijn voor andere groeperingen. Van de ongeveer 150 voorbeelden die zijn aangesloten bij Landschap Noord-Holland zijn ze in de ogen van een contactpersoon bij Landschap Noord Holland één van de grotere en succesvollere voorbeelden. Hij ziet een duidelijke voorbeeldfunctie vanuit De Ruige Hof naar andere groene initiatieven:

'Het is een groep die er in slaagt om al tientallen jaren zoveel mensen gemotiveerd te krijgen om die terreinen te beheren, dat is voor ons ook een inspiratie en heel leerzaam. Ze hebben ook heel veel soorten natuurbeheer met elkaar weten te combineren en ... [zijn] daardoor ook heel veelzijdig in hun kennis... dat is voor ons ook leerzaam. Ze zijn voor ons een voorbeeld van hoe andere groepen het kunnen doen uiteraard. Ja, zeker.'

Een voorbeeld hiervan is de manier waarop De Ruige Hof aan draagvlak werkt:

'nou wat zij de laatste jaren dus wel doen is dat je als groep draagvlak moet hebben. En draagvlak krijg je alleen als je bij allerlei andere organisaties in de omgeving contacten heb en activiteiten aanbiedt en mensen uitnodigt. Zorgt dat je in hun krantjes artikelen schrijft. Wij kunnen dus ook zien hoe dat werkt, we kunnen bij Ruige Hof dus zien hoe dat werkt. Dat gebruiken we bij andere groepen en onze kennis bij andere groepen gebruiken we weer bij andere groepen.'

Uit bovenstaande kan geconcludeerd worden dat er, tot in bepaalde mate, een olievlekwerking vanuit De Ruige Hof is die verloopt via Landschap Noord-Holland, waarbij Landschap Noord-Holland als een soort spin in het web ervaringen van verschillende groene initiatieven met elkaar koppelt en uitwisselt. Er is echter ook een directere olievlekwerking naar andere groene initiatieven, en die verloopt grotendeels via vrijwilligers zelf. Toen gevraagd werd naar een mogelijke voorbeeldfunctie van De Ruige Hof voor andere initiatieven, vertelde de coördinator:

'ja, ja absoluut. Ja, er komen hier ook mensen shoppen, uhm die komen een tijdje meedraaien als vrijwilliger... van, ik kom gewoon kijken hoe jullie het doen, want ik wil een leuke tuin op gaan zetten... Zeker worden wij wel als voorbeeld gesteld, van hoe je iets kan opbouwen, inrichten, in de praktijk.'

Een respondent die als vrijwilliger in drie groene initiatieven actief is vertelt ook over haar diverse ervaringen vanuit de diverse initiatieven, een voorbeeld van uitwisseling tussen praktijken die via vrijwilligers loopt.

Vrijwilligers doen bij De Ruige Hof kennis op over bijvoorbeeld beheer, die ze ook kunnen meenemen naar andere praktijken. Een belangrijk deel van de uitwisseling verloopt dan ook via vrijwilligers, waardoor het beeld ontstaat dat er vanwege de hierboven beschreven 'voorbeeldfunctie' van De Ruige Hof meer olievlekwerking van De Ruige Hof naar andere initiatieven is dan van deze initiatieven naar De Ruige Hof. Ook op bestuurlijk en organisatorisch niveau is er enig contact met andere initiatieven. De coördinator vertelt daarover:

'groengroepen aan de rand van de stad of in de stad... die kennen elkaar allemaal wel. Je weet wel van elkaar, op die manier heb je wel plekken in de stad die voor jezelf duidelijk zijn van daar zit die club, en daar zit die club.'

Ze vertelt ook dat initiatieven wel eens bij elkaar komen kijken. Door deze contacten is er ook enige uitwisseling tussen praktijken.

Op bestuurlijk niveau is er ook een olievlekwerking vanuit De Ruige Hof zichtbaar. Aan het einde van de jaren tachtig zag het recreatieschap dat De Ruige Hof in De Riethoek veelbelovende resultaten behaalde. Het recreatieschap heeft er vervolgens bij de gemeente voor gepleit dat ook Klarenbeek, tot dan toe door de gemeente beheerd, in beheer bij De Ruige Hof kwam. Hiermee veranderde de gemeentelijke praktijk voor Klarenbeek fundamenteel. Dit is een aantal jaren eerder ook bij De Riethoek gebeurd, waar de gemeente Amsterdam zich open toonde voor de visie van De Ruige Hof en hen het gebied in beheer gaf. De Riethoek ziet er heden ten dage nog steeds anders uit dan andere voormalige zandlichamen die door de gemeente Amsterdam zijn ontwikkeld.

Ook claimen enkele respondenten bij De Ruige Hof dat ze groene onderwerpen meer op de kaart hebben gezet in Zuidoost, waar 'groen' in hun ogen amper bestuurlijke prioriteit had - zelfs al is dit tegenwoordig in hun ogen ook maar mondjesmaat het geval. Zo is er onlangs in Zuidoost een potje geld gereserveerd voor 'nieuwe groene burgerinitiatieven' (bestuurslid De Ruige Hof, persoonlijk interview), wat mogelijk is geïnspireerd op ervaringen met groepen zoals De Ruige Hof. Deze olievlekwerking is door de jaren heen niet continue even sterk, en lijkt samen te hangen met de mensen die op een bepaalde plek werkzaam zijn zoals bijvoorbeeld blijkt uit de recente verslechtering van de samenwerking met Groengebied. Zichtbaar is wel dat er door de jaren heen een aantal praktijken en structuren zijn veranderd en dat De Ruige Hof hier hoogstwaarschijnlijk een rol in heeft gespeeld. Hiermee is er dus een doorwerking van de praktijk die ook op regimenniveau zichtbaar is, hoewel het te ver zou gaan om te stellen dat er een fundamentele verandering op regimenniveau samenhang met de activiteiten van De Ruige Hof.

6.2.4 Stabiliteit en dynamiek

In literatuur wordt vaak benadrukt dat praktijken niet zomaar 'vanzelf' verschuiven. Binnen praktijken is vaak een eigen logica ontwikkeld en zonder concrete aanleiding heeft die logica de neiging zich te herhalen (Arts *et al.*, 2013). Veel van de ontwikkelingen en wijzigingen in de praktijk rondom De Ruige Hof (zoals het waterbeheerplan dat moest worden gemaakt naar aanleiding van een brief van Waternet) hebben dan ook te maken met externe veranderingen die op bepaalde wijze een schaduw over de praktijk werpen. In deze sectie kijken we naar:

- De dynamiek binnen De Ruige Hof.
- De dynamiek tussen De Ruige Hof en aanverwante praktijken.
- De dynamiek tussen De Ruige Hof en het regimenniveau.

Dynamiek binnen De Ruige Hof

Kijkend naar de manier waarop het beheer wordt uitgevoerd en georganiseerd kan worden gezegd dat De Ruige Hof zich heeft ontwikkeld tot een relatief stabiele praktijk. Hoewel de praktijk door de jaren heen is geëvolueerd, zijn de doelstellingen relatief stabiel gebleven en lijken nieuwe activiteiten veelal aan te sluiten bij bestaande doelstellingen.

De stabiliserende werking van de logica van een praktijk kan onder andere worden gezien in de manieren waarop het beheer wordt georganiseerd en uitgevoerd: er zijn vaste werkdagen en werkwijzen, hoewel een initiatief zoals De Ruige Hof altijd afhankelijk is van natuurlijke omstandigheden. Regelmatig is er daarbij wel flexibiliteit nodig. Een storm kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat bomen omwaaien, die vervolgens moeten worden opgeruimd. Nieuwe activiteiten, zoals het aanleggen van een ijsvogelwand, sluiten vaak aan bij de bestaande logica en doelstellingen van De Ruige Hof. De inrichting en het beheer van beide gebieden zijn door de jaren heen niet fundamenteel anders geworden maar vooral op een organische manier geëvolueerd vanuit de bestaande logica. In de organisatie van De Ruige Hof zijn wel veel zaken fundamenteel veranderd, maar dit heeft meer te maken met ontwikkelingen buiten De Ruige Hof zelf.

Ondanks deze stabiliserende werking heeft de praktijk zich door de jaren heen wel degelijk ontwikkeld en zijn er meerdere belangrijke veranderingen geweest. Een erg belangrijk aspect is bijvoorbeeld het adopteren van een tweede gebied, Klarenbeek. Ook het opstarten van De Ruige Kids en geven van lezingen en excursies zijn nieuwe activiteiten die deel zijn gaan uitmaken van de praktijk rondom De Ruige Hof. Deze activiteiten sluiten duidelijk aan bij de doelstellingen van De Ruige Hof, in dit geval om stadsbewoners dichterbij de natuur te brengen. Nieuwe elementen in de praktijk worden vooral opgenomen als ze aansluiten bij bestaande logica. Een fundamentele verandering in logica lijkt bij De Ruige Hof niet aan de orde als gevolg van dynamiek binnen de praktijk zelf.

Dynamiek tussen De Ruige Hof en aanverwante praktijken

De Ruige Hof komt in zijn activiteiten in contact met diverse andere praktijken. Dit leidt, onder andere via individuele personen, Landschap Noord-Holland en bestuurlijke relaties tot een olievlekwerking vanuit De Ruige Hof naar andere groene initiatieven. Het is daarbij waarschijnlijk dat er vanuit deze andere groene initiatieven ook een invloed richting De Ruige Hof is. Hoewel deze invloed waarschijnlijk geen grote verschuivingen teweeg heeft gebracht, lijkt het aannemelijk dat er, onder andere via vrijwilligers, wel enige uitwisseling is geweest door de jaren heen.

Grotere veranderingen zijn er op het oog vooral als gevolg van relaties met bestuurlijke actoren: er is een bepaalde mate van afhankelijkheid van bepaalde structuren en praktijken die spelen op bestuurlijk niveau. Het voorbeeld waarbij De Ruige Hof in conflict kwam met Waternet is hier een illustratie van. De wijze van beheer die De Ruige Hof uitvoerde was daarbij niet in overeenstemming met gangbare waterbeheerpraktijken zoals dezen door Waternet werden voorgeschreven. Hierdoor werd De Ruige Hof uiteindelijk, min of meer, gedwongen om zijn praktijken van waterbeheer af te stemmen met Waternet. De Ruige Hof nam hiermee enkele elementen uit dergelijke praktijken op, door een formeel waterbeheerplan te maken waarin sloten in een vastgelegde tijdsspanne zouden worden opgeschoond.

Het tekenen van een pachtovereenkomst met de gemeente Amsterdam is een ander voorbeeld: hiermee nam De Ruige Hof een aantal formele verantwoordelijkheden en plichten over van de gemeente, zoals het opschonen van sloten uit bovenstaand voorbeeld. Deze plichten en verantwoordelijkheden moesten vervolgens worden opgenomen in de praktijk van De Ruige Hof. Daarbij kan worden geconcludeerd dat De Ruige Hof door de jaren heen, als praktijk, iets meer geïnstitutionaliseerd is geraakt en daarbij ook elementen vanuit het regimeniveau heeft overgenomen, ook bijvoorbeeld in de beheerplannen die voor de sloten zijn gemaakt.

Dynamiek tussen De Ruige Hof en regimeniveau

Ten slotte zijn er ook externe ontwikkelingen op structureel niveau (*regime* en *landscape*; zie Hoofdstuk 2), die buiten de praktijk van De Ruige Hof staan maar hier wel een invloed op hebben. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de bestuurlijke reorganisatie die Amsterdam momenteel ondergaat, waardoor het voor bestuursleden van De Ruige Hof niet altijd duidelijk is bij wie zij moeten zijn. Ook de veranderingen bij Groengebied Amstelland hebben een doorwerking richting De Ruige Hof. Wanneer er op regimeniveau een wijziging in beleid is (zoals subsidieregelingen die worden aangepast, of nieuwe regels die worden opgesteld), kan dat een doorwerking hebben op de praktijk van De Ruige Hof, bijvoorbeeld omdat zij bepaalde regels moeten opvolgen.

Een belangrijk voorbeeld van externe ontwikkelingen heeft te maken met de ruimtelijke inrichting van Amsterdam en omgeving. Om te beginnen was De Ruige Hof wellicht niet van de grond gekomen zonder het schrappen van Rijksweg 3, en zij zouden in ieder geval niet het gebied De Riethoek hebben beheerd als deze weg er was gekomen (en Klarenbeek waarschijnlijk ook niet). Recentelijk hebben plannen voor een verbindingsweg tussen de A6 en A9 en plannen voor woningbouw vanuit de gemeente Amsterdam een schaduw geworpen over de praktijk van De Ruige Hof. Hoewel deze ontwikkelingen niet geheel buiten de Ruige Hof staan en ze met hun protest mogelijk invloed hebben uitgeoefend op het besluit om de verbindingsweg te schrappen, kunnen deze ontwikkelingen toch gezien worden als grotendeels extern.

Ten slotte is ook de recente economische crisis nog het noemen waard: deze had tot gevolg dat de inkomsten van De Ruige Hof terugliepen, met name de inkomsten uit subsidie (wat op zichzelf ook een beleidsverandering op regimeniveau is) en sponsoring. Als gevolg daarvan moest De Ruige Hof bezuinigen, wat weer tot gevolg had dat onder andere de aanstelling van de coördinator is ingekort. Tevens zijn ze de laatste jaren meer op zoek gegaan naar nieuwe vormen van financiering.

6.2.5 Perspectief voor de lange termijn

Voor veel respondenten is het een opvallend succes dat De Ruige Hof na bijna 30 jaar nog steeds bestaat en dat ze hij het beheer en hun activiteiten gedurende deze periode altijd hebben kunnen voortzetten. Hoewel de activiteiten, met name in het beheer, redelijk constant zijn gebleven, is de praktijk rondom De Ruige Hof constant in ontwikkeling. Mensen komen en gaan, en ook buiten De Ruige Hof gebeuren er veel zaken die een invloed hebben op de natuurvereniging. Ontwikkelingen op regimeniveau hebben regelmatig een schaduw geworpen over de activiteiten van De Ruige Hof, en hoewel de praktijk door de jaren heen in stand is gebleven zijn er situaties geweest waarin ontwikkelingen buiten de praktijk een serieuze bedreiging vormden.

De Ruige Hof is een voorbeeld dat laat zien dat een continue en actieve betrokkenheid van mensen over een lange periode van tijd kan leiden tot het langetermijnbeheer van hoogwaardig groen. Tegelijkertijd wordt echter ook duidelijk dat dit niet zelf-evident is, en dat er door de jaren heen verschillende obstakels en bedreigingen zijn geweest. Hierbij valt het op dat externe ontwikkelingen door de jaren heen een grotere bedreiging zijn geweest voor het voortbestaan van De Ruige Hof dan ontwikkelingen in De Ruige Hof zelf. Zelfs wanneer continuïteit vanuit diverse elementen binnen de praktijk zelf redelijk gewaarborgd lijkt, zoals bijvoorbeeld in vrijwilligers, ledenaantallen en de uitvoering van beheer, wil dit dus niet zeggen dat continuïteit op de lange termijn is gewaarborgd. Bij partijen als Groengebied Amstelland, Waternet, de gemeente Amsterdam en stadsdeel Zuidoost is er immers niet altijd sprake van eenzelfde continuïteit. Doordat zowel Klarenbeek als De Riethoek geen beschermde status heeft en De Ruige Hof een afhankelijkheid heeft van dergelijke partijen, blijft de praktijk van De Ruige Hof voor deze gebieden bijzonder gevoelig voor ontwikkelingen op regimenniveau.

Ontwikkelingen op regime- en landschapenniveau vergen van De Ruige Hof enig aanpassingsvermogen, zeker wanneer zaken niet geheel aansluiten bij de logica van de bestaande praktijk (zie o.a. het conflict met Waternet). Het vermogen om zich aan deze context aan te kunnen passen, lijkt in het licht van de beschreven ontwikkelingen belangrijk om het voortbestaan van de natuurvereniging te kunnen waarborgen. Ondanks dat een bestuurslid van De Ruige Hof aangeeft dat ze wat 'conservatief' zijn in hun doelstellingen, en zaken vooral willen houden zoals ze nu zijn, vergt dit wel een omgevingsbewuste insteek waar bij men op veranderingen anticipeert en inspeelt.

6.3 Conclusies

De Ruige Hof laat zien dat het mogelijk is voor een groep burgers om, als een vereniging, publieke groene ruimte te beheren voor een lange periode en daarbij ecologische en sociale meerwaarde te realiseren. Echter, de vele obstakels en problemen waarmee De Ruige Hof door de jaren heen te maken heeft gehad laat zien dat dit niet zelf-evident is. De continuïteit van de vereniging en stabiliteit van zijn praktijken lijkt daarbij vaak meer bedreigd te zijn door externe ontwikkelingen en/of ontwikkelingen in beleid, dan door ontwikkelingen binnen De Ruige Hof zelf. Een belangrijke les uit deze casus voor beleidsmakers daarbij is dat, indien zij stabiele praktijken van groene zelf-governance willen faciliteren, continuïteit en stabiliteit vanuit regime belangrijke aandachtspunten zijn.

Tegelijkertijd lijkt het echter onvermijdelijk dat er door de jaren heen veranderingen zijn op regimenniveau, en vergt het dus ook een open en adaptieve houding van initiatiefnemers om zich in deze veranderende context staande te kunnen houden. We zien daarbij de stabiliserende werking van de logica van een praktijk: veranderingen als gevolg van beïnvloeding binnen de praktijk zelf sluiten vaak aan bij bestaande logica. Wanneer er meer fundamentele veranderingen zijn lijkt dit voornamelijk te komen door externe invloeden en veranderingen in regime. In de beginjaren ging het hierbij vooral om nieuwe mogelijkheden die ontstonden, zoals de adoptie van Klarenbeek - waarvan kan worden beargumenteerd dat het in zekere zin ook aansloot bij de logica van de toen al bestaande praktijk. De laatste jaren lijkt het bij fundamentele veranderingen meer te gaan om door De Ruige Hof noodzakelijke geachte aanpassingen als gevolg van onder andere een teruglopende financiering.

Wellicht een ander interessant punt om nog eens te belichten, is de manier waarop vrijwilligers met een achtergrond als psychiatrisch patiënt een bepaalde mate van zingeving vinden bij De Ruige Hof. Deze vrijwilligers dragen bij aan het beheer van groene ruimte, maar hun werkzaamheden zijn ook positief voor hun eigen sociale welzijn. De Ruige Hof is daarmee een voorbeeld van groene zelf-governance dat ook diverse sociale effecten weet te realiseren: de vereniging biedt voor sommige vrijwilligers een stapsteen naar maatschappelijke deelname, en levert ook een bijdrage aan de gezondheid en welzijn van mensen (Mulwijk en Bleumink, 2012).

7 Conclusies

In deze studie is gekeken naar drie praktijken van groene zelf-governance, te weten kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen die zich met de planvorming rondom de herstructurering van het Elisabethterrein in Amersfoort heeft beziggehouden, Stichting Marke Gorsselse Heide die zich richt op de ontwikkeling en het beheer van de Gorsselse Heide en Natuurvereniging de Ruige Hof die al bijna drie decennia 13 ha natuurgebied binnen de stadsgrenzen van Amsterdam ontwikkelt en beheert. In deze praktijken van natuur- en landschapsbeheer waar een burgerinitiatief een belangrijke rol in speelt, kijken we naar relaties met aangrenzende praktijken en naar de relaties tussen praktijken en structuren op regimenniveau (zoals bijvoorbeeld het beleid van een gemeente) om iets te kunnen zeggen over de uitwisseling en over de mogelijke olievlékwerking die ontstaat vanuit deze praktijken van groene zelf-governance. Hierbij hanteren we een tweezijdig perspectief en analyseren we dus de interactie, verwevenheid en wederzijdse invloed, wat gevat wordt in de term dynamiek. De volgende onderzoeksvragen staan centraal:

1. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken?*
2. *Hoe verloopt de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en het regimenniveau?*

Na in de voorgaande hoofdstukken de afzonderlijke cases beschreven en geanalyseerd te hebben, volgt nu de analyse over de drie cases heen. Allereerst wordt ingegaan op de praktijken van groene zelf-governance (par. 7.1). In deze paragraaf worden de cases kort teruggehaald, wordt ingegaan op de interne dynamiek en wordt een relatie gelegd met de interne betekenis vanuit de aanverwante kwantitatieve studie (Mattijssen *et al.*, 2015). Vervolgens wordt ingegaan op de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en aanverwante praktijken (par. 7.2); en de dynamiek tussen een praktijk van groene zelf-governance en het regimenniveau (par. 7.3). Dan volgen conclusies waarin naast aandacht voor het wederzijdse proces, ook ingegaan wordt op de eenzijdige relatie, namelijk de invloed van praktijken van groene zelf-governance op andere praktijken en op het regimenniveau om inzicht te bieden in de beleidsmatige vragen over hoe substantieel de ontwikkeling naar groene zelf-governance is en de olievlékwerking en invloed die uitgaat van praktijken van groene zelf-governance (par. 7.4). Voortbouwend op de conclusies over de onderzoeksvragen zullen we een doorkijkje geven in wat we hiervan kunnen leren in de relatie burger - instituties: hoe stellen burgers, overheden en terreinbeherende organisaties zich op in deze praktijken van groene zelf-governance en wat kunnen we daarvan leren (par. 7.5).

7.1 Praktijken van groene zelf-governance

7.1.1 Dynamiek binnen praktijken

Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen

Na jarenlange discussies is in 2013 de *kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen* opgericht, met daarin zowel burgerleden als ambtenaren van de gemeente. In een proces van minder dan een jaar is er, sterk gestuurd door de ideeën en energie vanuit de kerngroep, een gezamenlijk inrichtings- en beheerplan ontwikkeld voor de herstructurering van het Elisabethterrein met een centrale rol voor omwonenden en betrokken burgers. Er was sprake van een soort snelkookpanproces, waarbij de hoge druk wellicht juist een van de succesfactoren was. Deze praktijk van groene zelf-governance werd door betrokkenen als succesvol ervaren door een logica die wordt gekenmerkt door een goede en gelijkwaardige samenwerking en grote invloed van burgers. Toch was er ook wel verschil van mening bij de leden van de kerngroep of een open planproces en de kwaliteit van de samenwerking (procesdiscourse) sturend zou moeten zijn, of de inhoudelijke doelstelling voor de kwaliteit van de groene invulling van het Elisabethterrein (inhoudelijk discourse). En alhoewel burgers serieus genomen werden en als gelijkwaardige partner werden behandeld, bleek praktisch dat burgers eigenlijk niet vanuit dezelfde omstandigheid opereren. De burgers uit de kerngroep Samenwerking

Elisabeth Groen deden hetzelfde werk (of meer), alleen deden zij dat in hun vrije tijd, kregen geen vergoeding, gingen/konden zij niet op vakantie in cruciale periodes, etc. Een gelijkwaardige positie blijkt niet helemaal gelijkwaardig als de basis anders georganiseerd is. Sommige burgers nemen daardoor nu het project richting uitvoering gaat, gas terug in hun actieve betrokkenheid.

Stichting Marke Gorsselse Heide

De betrokken burgers die zich hebben verenigd in de *Stichting Marke Gorsselse Heide* wilden graag het voormalig militaire oefenterrein Gorsselse Heide aankopen voor de burgers van Lochem en omgeving en met deze burgers de natuur herstellen en beheren. In die tijd was het niet gebruikelijk dat een natuurterrein van dit formaat aan particulieren werd verkocht. Zij kregen echter het geld hiervoor niet bij elkaar en gingen daarom een samenwerkingsverband aan met de Stichting IJssellandschap. De totstandkoming van de samenwerking kwam voort uit een toevallige ontmoeting en ging via (sociale) netwerken van personen. Stichting IJssellandschap heeft het gebied aangekocht en vervolgens is de Marke Gosselse Heide verantwoordelijk gemaakt voor het herstel en beheer. De Marke-gedachte van natuur voor en door burgers staat centraal. IJssellandschap en de Marke delen de visie ten aanzien van beheer, maar vooral ook ten aanzien van de niet-ecologische doelen, met name het betrekken van de omgeving.

Natuurvereniging de Ruige Hof

Toen *De Ruige Hof* in 1986 werd opgericht was het niet gebruikelijk dat burgers zelf stukken natuur geheel gingen beheren. Dit type beheer werd normaal gesproken vanuit overheden of traditionele natuurbeheerorganisaties uitgevoerd. De praktijk die rondom De Ruige Hof ontstond combineerde elementen vanuit bestaande groen/natuur-beheerpraktijken met een organisatievorm waarin burgers zorgdroegen voor het groen. De Ruige Hof heeft zich ontwikkeld tot een relatief stabiele praktijk. Hoewel de praktijk door de jaren heen is geëvolueerd zijn de doelstellingen relatief stabiel gebleven en lijken nieuwe activiteiten veelal aan te sluiten bij bestaande doelstellingen. Op een organische manier vanuit de bestaande logica lijkt De Ruige Hof geëvolueerd. Belangrijke stappen daarin waren bijvoorbeeld het adopteren van Klarenbeek en het opstarten van De Ruige Kids. Een fundamentele verandering in logica lijkt bij De Ruige Hof niet aan de orde als gevolg van dynamiek binnen de praktijk zelf.

Verschillende 'soorten' praktijken

De drie voorbeelden van groene zelf-governance variëren in 'soort' praktijk. De praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen houdt zich bezig het maken van een inrichtingsplan, is sterk gekoppeld aan het planproces en heeft veel elementen van een bestuurspraktijk. Daarmee is het een voorbeeld van een groep die zich vooral richt op het *beïnvloeden* van politiek of natuurorganisaties om groene gebieden te beschermen (zie ook aanverwante inventarisatiestudie Mattijssen *et al.*, 2015). Dergelijke groepen, en dan met name de oorspronkelijke Stichting Heligerbergerbeekdal worden daarom ook *politieke groepen* genoemd (Mattijssen *et al.*, 2015). Deze groepen richten zich vaak op omvangrijke gebieden (meestal groter dan in het voorbeeld van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen) en hun effecten worden vooral bepaald door het wel of niet slagen in hun politieke doelstellingen. Bij kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen zijn de oorspronkelijke doelen gehaald. Het effect op het beschermen van groen is daarmee zonder meer groot (mits de plannen daadwerkelijk worden uitgevoerd en worden verankerd in gemeentelijke beschermingskaders).

Natuurvereniging de Ruige Hof is daarentegen een voorbeeld van een type groep die zich richt op *natuurontwikkeling en beheer*. Terwijl kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen een sterk bestuurlijk netwerk heeft ontwikkeld, heeft De Ruige Hof juist een vrij sterk netwerk ontwikkeld van organisaties en personen die actief zijn in de beheerpraktijk. De 'motor' in dezen lijkt het ontwikkelen en het beheren van natuur, de uitvoering zelf.

De praktijk rondom de Stichting Marke Gorsselse Heide lijkt een mengvorm of wellicht beter geformuleerd in de overgangsfase van bestuurspraktijk naar beheerpraktijk, waarbij de nadruk aanvankelijk op de bestuurspraktijk lag, in een fase van van alles organiseren, samenwerken, partijen activeren en met elkaar verbinden en de financiering op orde krijgen. Het uitvoerende deel, het ontwikkelen en beheren van natuur begint nu meer op de voorgrond te treden.

Natuur voor en door burgers

De praktijken van groene zelf-governance hebben een duidelijke logica, die te vangen is in het idee van natuur voor en door burgers (groene zelf-governance). Natuur voor en door mensen draagt twee aspecten in zich: natuur en mensen. De nadruk in aspecten verschilt per casus. In de groene zelf-governance praktijk van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen lijkt de visie op natuur en de visie op co-creatie hand in hand te gaan en elkaar niet heel erg in de weg te zitten. Bij de Gorsselse Heide is vermaatschappelijking van natuur een belangrijke doelstelling. Maar alles moet natuurlijk wel binnen de afspraken in het beheer- en herstelplan passen. Bij De Ruige Hof lijkt vermaatschappelijking van natuur zeer belangrijk, maar lijken de initiatiefnemers tevens niet snel concessies op hun visie op natuur te zullen doen.

7.1.2 Breder perspectief op de interne betekenis van de praktijken van groene zelf-governance

Uit de aanverwante inventarisatiestudie is gebleken dat de praktijken van groene zelf-governance grote variatie vertonen (Mattijssen *et al.*, 2015). Desalniettemin zijn een paar belangrijke conclusies uit dat onderzoek te relateren aan de casestudies uit deze kwalitatieve studie. Zo zijn de drie centrale dimensies van burgerinitiatief - beschermen, beleven en beïnvloeden - terug te vinden in de drie besproken praktijken van groene zelf-governance. De Marke Gorsselse Heide lijkt meer nadruk op beleven dan eerder het geval was in het gebied. Beïnvloeden staat vooral centraal in de praktijk van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen. Beschermen speelt een belangrijke rol bij alle drie de praktijkvoorbeelden.

Voorts blijkt uit de inventarisatie dat de meerderheid van de initiatieven door *eigen* activiteiten op een directe manier bijdragen aan bescherming en beheer van groene gebieden. Ze nemen het heft in eigen hand en gaan actief aan de slag met bescherming en beheer van groen. We zien dat deels terug in onze cases. Voor de praktijk rondom Natuurvereniging de Ruige Hof gaat dat heel duidelijk op. Voor de praktijken rond Stichting Marke Gorsselse Heide en de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen lijkt dat deels op te gaan. De intenties zijn aanwezig, maar het moet nog blijken of deze daadwerkelijk waargemaakt kunnen worden gezien de fasen waarin de praktijken zich bevinden.

Naast fysieke doelen heeft een ruime meerderheid ook sociale doelen, zoals sociale cohesie of het vergroten van de natuurbetrokkenheid. Voor een deel van de initiatieven zijn sociale doelen zelfs belangrijker dan de fysieke doelen. Vooral bewustwording en educatie zijn daarbij belangrijke thema's (Mattijssen *et al.*, 2015). Het sociale aspect is ook terug te vinden in de cases, met name bij de praktijk rond Natuurvereniging de Ruige Hof waar bijvoorbeeld verschillende zorgcliënten een rol spelen en in bepaalde mate bij de praktijk rond de Stichting Marke Gorsselse Heide. In de praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is het sociale aspect minder aanwezig.

Overheden blijven ook bij groene zelf-governance vaak een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld in de financiering, als eigenaar of via formele procedures, zoals de verlening van vergunningen. In de cases wordt dit beeld bevestigd en dit wordt in de paragrafen hieronder nader besproken. In de inventarisatie wordt hierover geconcludeerd dat het belang van overheidsnetwerken en subsidies ook wijst op de gevoeligheid van groene zelf-governance voor beleidsontwikkelingen in zowel het natuur- en landschapsbeleid als bij aanpalende beleidsvelden. Teruglopende subsidiemogelijkheden vanuit zowel het groene domein als bijvoorbeeld vanuit het welzijnsbeleid, de beperkte beschikbaarheid van ambtelijke tijd en betrokkenheid en de gestage groei van het aantal beleidsvelden waarop burgers worden uitgenodigd een bijdrage te leveren, kunnen een belemmerende invloed hebben op ontstaan en continuïteit van groene zelf-governance. Dit beeld is herkenbaar in de praktijk rond Natuurvereniging de Ruige Hof.

7.2 Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en aanverwante praktijken

In de drie voorbeelden is er sprake van verwevenheid tussen praktijken van groene zelf-governance en praktijken van natuur- en landschapsbeheer. Ook is er verwevenheid tussen praktijken van groene

zelf-governance en praktijken van zelf-governance, bijvoorbeeld bij Het Nieuwe Samenwerken en kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen. Op basis van eerdere praktijken is er een leerproces ontstaan, waarin de discursieve kracht van eerdere ervaringen niet onderschat moet worden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit hoe het Randenbroektraject een rol speelde in Amersfoort. Daarnaast is er een leerproces vanuit de praktijk van groene zelf-governance naar andere praktijken. Een voorbeeld daarin is de inspiratiebron die De Ruige Hof vormt voor anderen. De verwevenheid en de vormen van beïnvloeding gaan via mensen, zo wordt er expertise uitgewisseld, maar is het ook een zaak van sociale netwerken. Hieronder wordt de dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en aanverwante praktijken per casus nader toegelicht.

Bij de praktijk van de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is de dynamiek tussen verschillende praktijken het duidelijkst terug te zien. Deze praktijk van groene zelf-governance is voor een groot deel een combinatie van elementen uit eerdere praktijken, zowel van burgerinitiatieven zoals Stichting Heiligenbergerbeekdal, Het Nieuwe Samenwerken en van planningspraktijken van de gemeente. Het Nieuwe Samenwerken, als doelbewuste poging om de samenwerkingspraktijk tussen gemeenten en burgers te veranderen is daarbij zelf ook weer deels een mengvorm van elementen van deze eerdere praktijken. Zowel de burgergroepering als de gemeente hebben op basis van eerdere ervaring een ontwikkeling doorgemaakt waarbij er meer ruimte is gekomen voor samenwerking tussen burgers en overheid. Het inhoudelijk discours is grotendeels overgenomen van het burgerinitiatief dat al meer dan 10 jaar voor een groene invulling van het Elisabethterrein strijdt. Het procesdiscours is sterk beïnvloed door ervaringen met eerdere bestuurlijke processen en door praktijken van burgerinitiatieven en gaat vooral over de samenwerking tussen overheid en burgers.

Ook bij de Marke Gorsselse Heide zien we verwevenheid met andere praktijken. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de samenwerking tussen de Marke en IJssellandschap, waarbij de laatste het idee van de Marke ging ondersteunen, maar ook aan de relaties met de Natuurwerkgroep Gorssel en met 't Onderholt. De Gorsselse Heide is een van de meer dan 50 terreinen die vielen onder het Project Ontwikkeling Militaire Terreinen (PrOMT). Procesmatig is er veel geleerd van het proces rondom de Gorsselse Heide, met name op het punt van transparantie. Ook onderling tussen de PrOMT-projecten is veel kennis uitgewisseld. Lochem is daarnaast een broeinest aan voorbeelden van zelf-governance op het gebied van groenonderhoud, wegenbeheer, woningrenovatie, afvalscheiding, klimaat en energie. De bekendste daarvan is Lochem Energie. In de praktijk van groene-zelfgovernance zijn sommige mensen betrokken bij meerdere praktijken en is er sprake van uitwisseling via personen.

Het belangrijkste effect op praktijken van natuurbehoud en andere burgerinitiatieven van De Ruige Hof ligt in de voorbeeldfunctie die door diverse actoren wordt genoemd. De Ruige Hof is een inspirator voor anderen, vooral in het groene domein. Zo stelt Landschap Noord-Holland dat zij zelf ook anders zijn gaan opereren, veel meer richting het ondersteunen van burgerinitiatieven. Mede door De Ruige Hof als inspiratiebron, is het aantal aangesloten initiatieven gestegen van 50 naar ca. 150. Daarnaast is er een vorm van olievlekwerking van De Ruige Hof naar andere praktijken van groene zelf-governance via enkele betrokken mensen. Het is diverse keren voorgekomen dat mensen een poosje meedraaien om daarna zelf ook aan de slag te gaan met een initiatief op het gebied van groen. Ook zijn er mensen betrokken bij verschillende initiatieven tegelijkertijd.

7.3 Dynamiek tussen praktijken van groene zelf-governance en regimeniveau

In de drie praktijken van groene zelf-governance wordt duidelijk dat er veel dynamiek is tussen praktijken van groene zelf-governance en het regimeniveau. Het regime speelt in alle drie de voorbeelden een 'enabling' rol, wat blijkt uit de ruimte die zij creëren voor het ontstaan van de praktijk van groene zelf-governance door een beleidsbeslissing. Ook vervullen zij een 'enabling' rol gedurende het proces. Daarnaast is het niveau van regime dominant richting de praktijk van groene zelf-governance. Deze dominantie uit zich in verschillende intensiteit, in het geval van de praktijk rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen kan gesproken worden van samen de kaders bepalen, en in de praktijken van De Ruige Hof en Stichting Marke Gorsselse Heide lijkt de invloed groter. Het verplichte herstelplan van DLG voor de Stichting Marke Gorsselse Heide is hier een

voorbeeld van. Ook zijn er invloeden vanuit landscape richting de praktijk van groene zelf-governance en richting regime. Denk bijvoorbeeld aan de invloed van economische ontwikkelingen en de internationale en nationale cultuuromslag richting en bestuurlijke nadruk op lokale betrokkenheid en invloed van burgers, die zich bijvoorbeeld ook manifesteert op regimeniveau in nota's als 'De Doe-democratie' (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2013) en de Rijksnatuurvisie "Natuurlijk Verder" (Ministerie van Economische Zaken, 2014). Hieronder wordt deze vorm van dynamiek per casus nader toegelicht.

Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen

De kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is beïnvloed vanuit eerdere praktijken en lijkt een resultaat van lijnen van burgerinitiatief (burgers de lead, en overheden eventueel betrokken) en burgerparticipatie (overheden de lead, en burgers worden betrokken) die samenkomen. Er is in deze praktijk van groene zelf-governance een nadruk op het gezamenlijk met elkaar optrekken van burger en overheid: er zijn veel praktijken van co-creatie ontstaan in Amersfoort waarbij burgers een gelijkwaardige partner zijn in de samenwerking met de overheid. Overigens bevinden deze zich niet allemaal op het gebied van natuur- en landschap, maar ook op andere gebieden, zoals duurzaamheid en energie. Jarenlang kreeg de 'groene' visie op het Elisabethterrein van Stichting Heiligerbergerbeekdal maar moeilijk voet aan de grond. Als gevolg van verkiezingen en economische ontwikkelingen is er ruimte ontstaan voor een groene invulling en samenwerking met Stichting Heiligenbergerbeekdal.

Uiteindelijk is vanuit het regimeniveau (de gemeente) ruimte geboden voor het formuleren van de groene visie waar jarenlang allerlei andere visies (zoals woningbouw, sportvoorziening) dan de groene visie de boventoon voerden. Enerzijds kan gezegd worden dat het procesdiscours (co-creatie van overheid en burgers) zeer aanwezig is op het regimeniveau in Amersfoort en in die zin er mogelijk wezenlijke invloed is uitgeoefend door de praktijk van groene zelf-governance. Anderzijds zijn er echter eerdere en aanverwante praktijken en ook ontwikkelingen vanuit het landschapniveau die daar een rol in hebben gespeeld. Waar het inhoudelijke discours (de groene visie op het Elisabethterrein) wellicht minder fundamenteel doorwerkt op regimeniveau, is de invloed wel directer. Als lid van de praktijk van groene zelf-governance is de groene visie van de kerngroep dus ook de visie van de gemeente.

Stichting Marke Gorsselse Heide

De praktijk van groene zelf-governance van de Stichting Marke Gorsselse Heide is in eerste instantie ontstaan door de ruimte die was ontstaan door een beleidsbeslissing op rijksniveau, namelijk het verkopen van militaire gronden. Het PrOMT-proces en zeker ook de ontwikkeling rondom de Gorsselse Heide hebben het proces van gelijkberechtiging in een versnelling gebracht. Uiteindelijk heeft dat ertoe geleid dat provincies zijn gestopt met het 'doorleveren' van gronden aan TBO's en worden individuele particulieren en particuliere stichtingen nu in staat gesteld om natuurgrond aan te kopen. Enerzijds is dus de mogelijkheid ontstaan doordat op het regimeniveau ruimte ontstond voor de plannen van initiatiefnemers in deze casus. Anderzijds is het regimeniveau dominant, zoals blijkt uit een door DLG opgesteld natuur- en beheerplan wat één-op-één moest worden overgenomen. Ook in de uitvoering van de plannen is het regimeniveau erg bepalend voor de voortgang: subsidies laten op zich wachten en vertragen daarmee de voortgang. De gemeente was in eerste instantie voorstander van een andere partij, maar heeft bij het bod toch een steunbetuigingsbrief voor Marke Gorsselse Heide geschreven. Tevens heeft de gemeente een aantal belangrijke randvoorwaarden ingelost om het project tot uitvoer te kunnen brengen zoals het verlenen van vergunningen en wijzigingen in het bestemmingsplan en hebben zij een bedrag beschikbaar gesteld.

Natuurvereniging de Ruige Hof

Het ontstaan van De Ruige Hof hangt samen met het besluit om de Rijksweg 3 te schrappen. Behalve dat de eerste gebieden die de Ruige Hof beheerde als het ware 'mogelijk zijn gemaakt' door een beslissing op regimeniveau, zijn er later verschillende bedreigingen langgekomen vanuit het regimeniveau. Denk daarbij aan de plannen voor een verbindingsweg tussen de A6 en A9 en plannen voor woningbouw vanuit de gemeente. Klarenbeek en De Riethoek hebben geen formele beschermde status en er zijn ook stemmen dat De Ruige Hof nu na een kleine 3 decennia wel recht hebben op een beter gemeentelijk beleid voor hun gebieden. Ook in praktische zin is er afhankelijkheid in de relatie

met bestuurlijke actoren. De plichten die samenhangen met de pachtovereenkomst en het voorschrijven van de wijze van waterbeheer door Waternet zijn daar duidelijke voorbeelden van.

Alhoewel De Ruige Hof het belangrijk vindt om te investeren in relaties, lijkt dit moeizaam te verlopen. De bestuurlijke reorganisatie van de gemeente Amsterdam is daarbij van invloed. Het beleid in Amsterdam lijkt zich in de loop der tijd meer te richten op het omgaan met burgerinitiatieven. Zo is er onlangs een potje geld gereserveerd voor nieuwe groene burgerinitiatieven. Maar De Ruige Hof plukt daar vooralsnog niet de vruchten van: projectsubsidies die zij eerder ontvingen zijn de laatste jaren afgelopen. De recente economische crisis, een verandering op landschapniveau, is van invloed, met name in hoe het doorsijpelt op regimeniveau: inkomsten uit subsidie en sponsoring liepen terug. Als gevolg daarvan moest De Ruige Hof bezuinigen. De laatste jaren zijn ze daarom op zoek gegaan naar nieuwe vormen van financiering.

Er lijkt kortom sprake van olievlekwerking richting regimeniveau, maar met mate en ook met verschillende intensiteit door de jaren heen. De invloed vanuit het regime richting de praktijk van zelf-governance lijkt meer aanwezig: enerzijds is dat zichtbaar in het mogelijk maken van de praktijk van zelf-governance, maar anderzijds is duidelijk dat De Ruige Hof op cruciale punten afhankelijk is van besluiten op regimeniveau.

7.4 Olievlekwerking en institutionele invloed van groene zelf-governance

Uit paragraaf 7.3 blijkt dat er veel dynamiek (wederzijdse invloed) is tussen de praktijken van groene zelf-governance en het niveau van regime. In deze paragraaf wordt uitgebreider ingegaan op de (eenzijdige) olievlekwerking en institutionele invloed vanuit de praktijk van groene zelf-governance richting het regimeniveau. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om de invloed van de praktijken van groene zelf-governance op het beleid van een overheidsorganisatie of intermediair.

In deze studie zijn drie verschillende voorbeelden van groene zelf-governance aan de orde: ze verschillen in de fase waarop ze zich richten, hoe lang ze bestaan, de omvang en de ligging van het gebied en in de bestuurlijke context. Zoals hierboven beschreven zijn de praktijken rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen en de Stichting Marke Gorsselse Heide te karakteriseren als bestuurspraktijken en de praktijk rondom Natuurvereniging de Ruige Hof als een beheerpraktijk. Het karakter van de praktijken (bestuurspraktijk of beheerpraktijk) en de nadruk die ze leggen op 'natuur' of 'voor en door burgers' lijkt ook van invloed op de verwevenheid met andere praktijken van natuur- en landschapsbeheer en met andere praktijken van zelf-governance. Deze verwevenheid is namelijk het meest zichtbaar bij de casus rondom kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen, maar speelt ook duidelijk bij Marke Gorsselse Heide. De Ruige Hof opereert eigenstandiger, maar ook hier is sprake van verweving.

Door dingen anders te doen, ze anders te benoemen of andere dingen te gebruiken kunnen veranderingen optreden, zowel in praktijken als in structuren. De praktijk van groene zelf-governance rondom de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen lijkt met name het resultaat te zijn van eerdere praktijken. Door die eerdere praktijken was de logica van de gemeente 'al' veranderd richting een nadruk op co-creatie. In de praktijk van groene zelf-governance rondom de kerngroep Elisabeth Groen was er dus sprake van een toepassing van de al eerder veranderde logica en vormde de praktijk een bevestiging van deze logica aangezien het als grotendeels succesvol werd ervaren door betrokkenen. Bij de Marke Gorsselse Heide wordt bij de overheid de logica om grote natuurterreinen alleen te verkopen aan TBO's en niet aan private partijen doorbroken. Dit komt niet alleen door de Stichting Marke Gorsselse Heide, maar als eerste PrOMT-gebied had het hier zeker invloed. In het geval van De Ruige Hof zijn er bij de gemeente Amsterdam veranderingen gekomen in de logica doordat er stimuleringsregelingen zijn ontstaan voor burgerinitiatieven. Enerzijds lijkt er sprake van een bescheiden wijziging in de logica aangezien er sprake is van een stimuleringsregeling, die geïnterpreteerd kan worden als een wijziging van het beleid, zij het een niet hele fundamentele wijziging. Daarnaast is de indruk dat de invloed vanuit de Ruige Hof op deze bescheiden verandering in de logica niet heel groot was. Hier is ook een relatie met het variërende karakter van de

voorbeelden van groene zelf-governance. Zo lijkt bijvoorbeeld dat de beheerpraktijk van De Ruige Hof, de passie voor het initiatief zelf en daarmee de nadruk op uitvoering maakt dat er een grotere afstand is tot het regime en er daarmee ook minder institutionele inbedding en invloed tot stand komt.

Initiërende en stimulerende rol

Alle drie de casus zijn voorbeelden waar de rol van een of enkele individuen van cruciaal belang is om veranderingen in gang te zetten, maar die mogelijkheden zijn afhankelijk van de bestaande situatie. In alle drie de voorbeelden zijn er personen aan te wijzen die een 'leidende' rol hadden in het initiatief als geheel. In Amersfoort waren dat bijvoorbeeld de wethouder en een vertegenwoordiger van de Stichting Heiligenbergerbeekdal. In Lochem had de rentmeester van de stichting een visionaire rol en in Amsterdam was de initiatiefnemer van het eerste uur van grote invloed. De context van de actoren in praktijken van groene zelf-governance is ook gerelateerd aan ontwikkelingen op landschapniveau en regimenniveau, zoals de economische crisis en verkiezingen.

'Enabling' en dominant

In alle drie de voorbeelden heeft het regimenniveau zoals gemeenten en DLG een cruciale rol gespeeld in het ontstaan van de praktijk van groene zelf-governance. Naast dat burgers en hun organisaties politieke druk hebben ontwikkeld om betrokken te raken, kan ook gezegd worden dat overheden de mogelijkheden hebben gecreëerd waarbinnen de drie groene burgerinitiatieven tot ontplooiing hebben kunnen komen. Bij kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen was de gemeente Amersfoort na de verkiezingen zelf ook gemotiveerd om tot een andere samenwerking met burgers te komen. Deze insteek op co-creatie heeft het ontstaan van de kerngroep mogelijk gemaakt. Bij Marke Gorsselse Heide heeft DLG een belangrijke 'enabling'-rol gespeeld. Zij waren zeer belangrijk en effectief. DLG leidde het PrOMT. Bij De Ruige Hof was weinig actieve betrokkenheid van de gemeente zichtbaar, maar de overheid liet wel toe dat De Ruige Hof actief werd op het overgebleven zandlichaam en heeft de vereniging door de jaren heen niet alleen gedoogd maar ook (mondjesmaat) gesubsidieerd. In de praktijk van de Ruige Hof ontstond er ook nog een tweede moment dat overheden een 'enabling'-rol op zich namen: Het recreatieschap had er namelijk voor gepleit dat De Ruige Hof een tweede gebied (De Riethoek) in Zuidoost in beheer kreeg. De gemeente was hiermee akkoord gegaan. In alle drie de voorbeelden werd er vanuit overheidswege waarde gehecht dat burgers de ontwikkeling en het beheer van natuur gingen oppakken.

Naast enabling is het regimenniveau ook in bepaalde mate dominant. In andere terminologie zou het 'ruimte geven binnen kaders' genoemd kunnen worden. In de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen wordt daarbij met name samen opgetrokken en worden ook samen de kaders bepaald. In de praktijken van Stichting Marke Gorsselse Heide en De Ruige Hof is zelforganisatie uitdrukkelijk aanwezig. In de praktijk van Stichting Marke Gorsselse Heide is regimenniveau met name vooraf dwingend geweest door bijvoorbeeld een gedetailleerd beheerplan voor te schrijven en in De Ruige Hof is regime met name latent en incidenteel voelbaar, maar tijdens die incidenten dwingend aanwezig geweest.

Alhoewel er duidelijk invloed vanuit de praktijk van groene zelf-governance naar regimenniveau, lijkt de invloed van regime richting praktijk van groene zelf-governance groter. Deze invloed is niet altijd even aanwezig in het dagelijks functioneren van de praktijken van groene zelf-governance, maar de afhankelijkheidsrelaties en machtsbalans ontpoppen zich op specifieke momenten en op cruciale punten.

Persoonsniveau

De invloed, tussen praktijken maar ook richting regime staat of valt ook met personen en de juiste contacten. In de praktijk van kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is de verwevenheid op persoonsniveau groot: 'representanten' van het regime maken onderdeel van de groep. In de praktijk van de Stichting Marke Gorsselse Heide zijn er goede contacten, maar desondanks lieten (beloofde) subsidies op zich wachten. De praktijk van De Ruige Hof lijkt eerder goed in de contacten te hebben gezeten. Nu lijkt dat moeizamer, door de reorganisatie, maar ook door de tijd – contactpersonen (van het eerste uur) blijven niet eeuwig op zelfde plek zitten.

De verschillende vormen van dynamiek hebben ook invloed op elkaar. Zo heeft bijvoorbeeld de interne werking van de praktijk een relatie met de dynamiek tussen praktijken en de dynamiek op het

regimeniveau. Een voorbeeld daarin is bijvoorbeeld het dagelijks functioneren van De Ruige Hof, waarin allerlei veranderingen zijn doorgevoerd mede als gevolg van wijzigingen op regimeniveau.

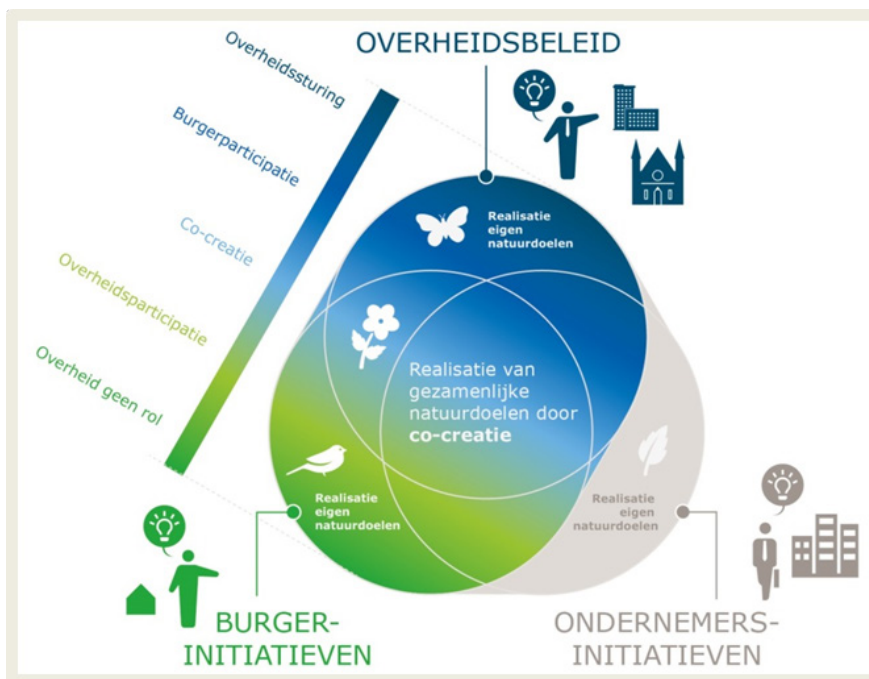
Concluderend

De olievlekwerking en institutionele invloed zijn moeilijk vast te stellen. Er lijkt wel invloed van praktijken van groene zelf-governance richting regimeniveau. Mensen vinden dat er invloed is, je merkt in activiteiten en de wijze waarop mensen erover spreken veranderingen, maar het lijkt zich af te spelen in een context van veranderingen, mede ingezet op landschapniveau, en waar de praktijk van groene zelf-governance in acteert en daarmee ook een (bescheiden) rol heeft.

7.5 Leerpunten relatie burgerinitiatieven en instituties

Samenspel

Ook bij groene zelf-governance, waar burgers 'de lead' hebben in het realiseren, beschermen en beheren van natuur en landschap, gaat het om het samenspel van actoren: om de realisatie mogelijk te maken van allerlei soorten natuurwaarden en natuurdoelen die in de samenleving belangrijk worden gevonden, is een samenspel nodig tussen instituties, burgerinitiatieven en andere partijen. Behalve dat initiatiefnemers zelf een stevige stempel drukken op de praktijk van groene zelf-governance blijkt ook de houding en rol van overheden bepalend. In de relatie overheid - burger zijn er voor overheden vijf verschillende rollen ofwel relaties met burgers en burgerinitiatieven te onderscheiden: overheid geen rol, overheidsparticipatie, co-creatie, burgerparticipatie en overheidssturing (Salverda et al, 2014), zie ook de figuur 8.

Figuur 9: Rollen overheid in relatie tot actieve burgers (Salverda et al., 2014)

Meerdere (overheids)rollen

Veelal is er sprake van meerdere overheidsrollen die tegelijkertijd spelen vanuit verschillende beleidsterreinen en op verschillende bestuurslagen. Overheden kunnen ook hun rol kiezen per situatie. In sommige situaties is het goed om als overheid de touwtjes in handen te hebben en te kiezen voor overheidssturing of eventueel burgerparticipatie. Andere situaties lenen zich voor een sterke rol van burgers. Als overheden een grote rol voor burgers ambiëren, dan hoort daar ook een minder sturende houding en rol van overheden bij. Welke rol er in welke situatie genomen moet worden, is ook een politieke vraag over de verantwoordelijkheden van overheden in de representatieve democratie en over de waarde van initiatieven van burgers en lokale gemeenschappen. Er zijn verschillende belangen in het spel en het gaat bij het ontwikkelen en beheren van natuur om de creatie van publieke waarden. Overheden hebben ook als taak publieke belangen en waarden te borgen. De praktijk rond

de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen is daar een mooi voorbeeld van. De overheid moet daar balanceren in zogenaamde publieke waarden (niet alleen groen, maar ook de behoefte aan woningbouw en/of sportvoorzieningen), waarden die uit een burgerinitiatief komen (de groene visie op het gebied zonder woningbouw) en particuliere belangen (bijv. van omwonenden die liever geen woningbouw willen, terwijl tegelijkertijd de behoefte aan (huur)woningen hoog is).

In de voorbeelden van groene zelf-governance in deze studie zien we verschillen in de machtsverhoudingen tussen overheid en burger. In Amersfoort is sprake van een grote mate van gelijkwaardigheid, waarbij uiteindelijk de invulling van het gebied in grote lijnen overeenkomst met de wensen van het burgerinitiatief en ook binnen het besluitvormingsproces de machtsbalans gelijkwaardig lijkt. De gemeente heeft haar eigen traditionele kaders behoorlijk losgelaten. Bij de Marke Gorsselse Heide is het regimenniveau vooraf dwingend en bepalend geweest, onder andere door het opstellen van een herstel- en beheerplan. Maar tevens is er veel vrijheid geboden aan de Stichting Marke Gorsselse Heide. Bij De Ruige Hof is duidelijk geen sprake van gelijkwaardigheid. Daar lijkt de vereniging bij de gratie van een gebrek aan dringende andere beleidsdoelen met het gebied te mogen functioneren. Ook hoe burgers en initiatiefnemers zich opstellen is hierbij relevant. De kern van de beheerpraktijk van Natuurvereniging de Ruige Hof is bijvoorbeeld dat ze juist minder geneigd zijn zich met de bestuurspraktijk te bemoeien. Dat wordt als last gezien, de motor van het initiatief ligt in het uitvoeren van het initiatief zelf en niet zozeer in het onderhouden van contacten. Misschien laten ze daardoor kansen liggen, maar misschien ligt hier ook een regime verantwoordelijkheid bij de lokale overheid.

Wederzijds vertrouwen

De aanwezigheid van en vertrouwen in de burgers en hun expertise en netwerken is essentieel. Alleen als er vertrouwen is, zijn instituties bereid om samen te werken of taken over te dragen. Vice versa geldt voor burgers, ook zij moeten fiducia hebben en krijgen in ambtenaren. En dat vertrouwen wordt opgebouwd in concrete praktijken. Het vertrouwen vanuit overheden in burgers zien we op verschillende manieren terug. In de praktijk rond de kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen uit het vertrouwen zich in een zeer grote, vrijwel gelijkwaardige rol voor burgers. In de praktijk rond de Stichting Marke Gorsselse Heide lijkt het vertrouwen in burgers aanwezig, maar ook nog in opbouw. Het door DLG opgestelde beheerplan is hier een illustratie van. In de praktijk van de Natuurvereniging lijkt er sprake van desinteresse vanuit overheidswege en/of men vindt dat de praktijk helemaal zelfstandig kan en moet opereren. De Natuurvereniging heeft het echter best moeilijk op het moment en dat roept de vraag op of de nadruk op het stimuleren van beginnende initiatieven en het idee dat initiatieven die in een verdere fase verkeren op eigen benen moeten staan, leidt tot gemiste kansen. Mocht je als overheid beheerpraktijken waarderen en willen stimuleren, dan moet je als overheid wellicht van het idee af dat met name startende initiatieven interessant zijn en (financiële) ondersteuning nodig hebben. Bij bestaande initiatieven kun je met kleine bedragen juist veel bereiken, er is veel 'value for money' daar.

Leren door samen te doen

De praktijken van groene zelf-governance bevinden zich in een context van veranderende rolverdelingen tussen overheden en burgerinitiatieven bij het realiseren van natuur en landschap. Het handen en voeten geven aan overheidsparticipatie en co-creatie in het natuurdomein betreft alle overheidslagen en ook natuur- en landschapsorganisaties (Salverda *et al.* 2014). Deze instituties kunnen een stimulerende en ondersteunende rol op zich nemen. Een belangrijke les uit de praktijken van groene zelf-governance is dat er geleerd wordt door samen te doen: in de praktijken van groene zelf-governance wordt aan vertrouwen en ervaring gewerkt. Samenwerken met en ruimte geven aan burgerinitiatieven is voor iedereen een zoektocht. Ook in de verhouding tussen het geven van ruimte aan de energie van initiatieven en het nemen van bestuurlijke verantwoordelijkheid en afweging van het publieke belang, is het per situatie zoeken naar de juiste balans. De nadruk op praktijken in dit onderzoek laat zien dat elke praktijk verschillend is en binnen een specifieke context tot stand komt. Een open houding en de bereidheid om fouten te maken helpt om van de praktijken van groene burgerinitiatieven te leren.

Literatuur

- Arnouts, R.C.M., Kamphorst, D.A., Arts B.J.M., Van Tatenhove, J.P.M. (2012). Innovatieve governance voor het groene domein. Governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van het natuurbeleid en verduurzaming van de koffieketen. WOT-werkdocument 306. WOT Natuur & Milieu, WUR.
- Arts, B.J.M., Behagel, J.H., Bommel, S. van, Koning, J. de, Turnhout, E. (2013). *Forest and Nature Governance. A Practice Based Approach*. Springer, Dordrecht.
- Auto en Vervoer (2012). Waar is de snelweg A3? <http://auto-en-vervoer.infonu.nl/verkeer/95217-waar-is-de-snelweg-a3.html>.
- Bevir, M. (2005). *New labour: a critique*. Routledge, London, UK.
- Boer, A. (2014). Herrie om geluid op grote stille heide. *De Stentor*, zaterdag 14 juni 2014, p. 8-9.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford University Press, Stanford, California. , 333 pp.
- Bourgon, J. (2011). *A new synthesis of Public Administration: Serving in the 21st Century (Queen's Policy Studies)* Montreal: McGill-Queens' University Press
- College van B&W Amersfoort (2013). Opdracht van het College van B&W aan de Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen om te komen tot een inrichtings- en beheerplan voor de Elisabethlocatie en een plan van aanpak voor het vervolg. Doc. nr. 4368165.
- Dam, R., van, Salverda, I., During, R. (2010). *Strategieën van burgerinitiatieven Burgers en Landschap. Deel 3*. Wageningen: Alterra, Wageningen UR.
- Dam, R.I. van; Salverda, I.E. ; During, R. ; Duineveld, M. (2014). *Burgers en hun Landschap : burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief*. Wageningen: Alterra, Wageningen UR.
- De Ruige Hof (zonder jaar) *Visuele documentaire (DVD)*. Amsterdam
- De Ruige Hof (2012) *Beleidsplan Natuurvereniging de Ruige Hof: 2012 t/m 2016*. Amsterdam
- De Ruige Hof (2015) *Jaarverslag 2014 – Natuurvereniging De Ruige Hof*, Amsterdam.
- Farjon, H.[J.M.J.] & R.C.M. Arnouts (2013). *Leren van het energieke platteland: lokale en regionale arrangementen voor duurzame plattelandsontwikkeling*. PBL-rapport. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag/ Bilthoven.
- Geels, F.W. (2011). The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms. *Environmental Innovation and Societal Transitions* 1, 24-40.
- Geels, F.W., Schot, J. (2007). Typology of sociotechnical transition pathways. *Research Policy* 36, 399-417.
- Gemeente Amersfoort (2012). 'Inrichting en beheerplan Park Randenbroek.' Retrieved 07-10, 2014, from <http://www.amersfoort.nl/4/parkrandenbroek/Park-Randenbroek-Projectarchief/Park-Randenbroek-Projectarchief-Besluitvorming/Structuurvisie-info/Inrichting--en-beheerplan.html>
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Polity Press, Cambridge, UK.
- Grin, J. (2010). Understanding transitions from a governance perspective. *Transitions to sustainable development. New direction in the study of long term transformative change*. J. Rotmans, J. Schot and J. Grin. London, Routledge: 223-319.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. PBL-rapport. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Hargreaves, T., Longhurst, N., Seyfang, G. (2013). Up, down, round and round: Connecting regimes and practices in innovation for sustainability. *Environment and Planning A* 45, 402-420.
- Hoffman, J. (2013). Theorizing power in transition studies: The role of creativity and novel practices in structural change. *Policy Sciences* 46(3): 257-275.
- Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen (2013). *Samenvatting opdracht en randvoorwaarden herinrichting Elisabethlocatie*. Amersfoort.
- Koning, J. de, Benneker, C. (2013). Bricolage Practices in Local Forestry, in: Arts, B.J.M. *et al*, (Eds.), *Forest and Nature Governance. A Practice Based Approach*. Springer, Dordrecht, pp. 49-67.
- Köning (2007). Waar is er geen A3. *NRC Handelsblad*, 23-04-2007.
- Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: A prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance* 23, 161-183.

-
- Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & R.I. van Dam (2015) De betekenis van groene burgerinitiatieven. Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland. WOT-rapport 127. WOT Natuur & Milieu, Wageningen University & Research.
- Muilwijk M. en Bleumink (2012). De winst van vrijwilligerswerk in landschapsbeheer. Een quick scan naar de sociaal maatschappelijke, ecologische, recreatieve, educatieve en economische effecten van vrijwilligerswerk in landschapsbeheer in Noord-Holland. Landschap Noord-Holland.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (2013). De Doe-democratie. Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving. Min. BiZa, Den Haag
- Ministerie van Economische Zaken (2014). Rijksnatuurvisie 2014 'Natuurlijk Verder'. Min. EZ, Den Haag.
- Oosten, A. van (2014). Eindrapport Gorsselse heide. (Notitie van Adriaan van Oosten, Zutphen – procesbegeleider). Stichting Vrienden van de Gorsselse Heide.
- Poppe, K.J., Termeer, C., Slingerland, M. (2009). Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas. . Wageningen Academic Publishers, Wageningen, the Netherlands.
- Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practice. *European Journal of Social Theory* 5, 243-263.
- Rip, A., & Kemp, R. (1998). Technological change, in: Rayner, S., Malone, E. (Eds.), *Human Choices and Climate Change 2*. Battelle, Columbus, Ohio, pp. 327-399.
- Rotmans, J. (2003). Transitie management, sleutel voor een duurzame samenleving. Van Gorcum, Assen.
- Rotmans, J., Kemp, R., Van Asselt, M. (2001). More evolution than revolution: Transition management in public policy. *Foresight* 3, 15-31.
- Salverda, I., Pleijte, M. en R. van Dam (2014). Meervoudige democratie. Meer ruimte voor burgerinitiatieven in het natuurdomein. Wageningen: Alterra, Wageningen UR.
- Schatzki, T. (2011). *Where the action is (on large social phenomena)*. University of Kentucky.
- Schatzki, T. (2012). A primer on practices., in: Higgs, J., Barnett, R., Billett, S., Hutchings, M., Trede, F. (Eds.), *Practice-Based Education. Perspectives and Strategies*. Sense Publishers, Rotterdam, the Netherlands.
- Schatzki, T.R., Knorr Cetina, K. (2001). *The practice turn in contemporary theory*. Routledge, London [etc..]
- Seyfang, G., Haxeltine, A., Hargreaves, T., Longhurst, N. (2010). Energy and communities in transition - Towards a new research agenda on agency and civil society in sustainability transitions, Working Paper - Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, pp. 1-21.
- Shove, E. (2010). Beyond the ABC: Climate change policy and theories of social change. *Environment and Planning A* 42, 1273-1285.
- Shove, E., Pantzar, M., Watson, M. (2012). *The dynamics of social practice: everyday life and how it changes*. Sage Publications, London.
- Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture. Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change* 21(3): 813-822.
- de Stentor (2007). Gorsselse Heide te kwetsbaar. Publicatiedatum: 25 januari 2007.
- Theunissen, L., Bongers, F. (2004). *De Ruige Hofhouding*. Serie: neem de natuur mee de wijk in. Geers Offzet, Gent-Zeehaven.
- Watson, M. (2012). How theories of practice can inform transition to a decarbonised transport system. *Journal of Transport Geography* 24: 488-496.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Geraadpleegde websites

- www.buurbook.nl
- www.hetbeekdal.nl
- www.hetnieuwesamenwerken.net
- www.ijssellandschap.nl
- www.landschapnoordholland.nl
- www.markegorsselseheide.nl
- www.deruigehof.nl
- www.stichtingoose.nl/natuurpark-klarenbeek
- Urban Atlas collection - <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/urban-atlas>

Verantwoording

Voor dit project is een klankbordgroep samengesteld bestaande uit: Suus Boerma (Staatsbosbeheer), Froukje Boonstra (Wageningen Environmental Reserach (Alterra)), Patricia Braaksma (Ministerie van Economische Zaken), Annemarth Idenburg (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid), Kris van Koppen (Wageningen University), Eeke Landman-Sinnema (Ministerie van Economische Zaken), Sonja Kruitwagen (Planbureau voor de Leefomgeving) en Ger van den Oetelaar (Stichting Ark). Vanuit PBL werd het project begeleid door Hans Farjon.

Bijlage 1 Respondenten

Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen – Herinrichting groengebied Elisabethziekenhuis te Amersfoort

- Raadslid gemeente Amersfoort
- Wethouder gemeente Amersfoort
- Lid Platform Amersfoort Duurzaam; Het Nieuwe Samenwerken; Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen)
- Lid van Het Nieuwe Samenwerken
- Lid van Het Nieuwe Samenwerken; Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen; Samenwerkende Groeperingen Leefbaar Amersfoort)
- Lid van Stichting Heiligenbergerbeekdal; voormalig lid Kerngroep Samenwerking Elisabeth Groen
- Lid van Stichting Heiligenbergerbeekdal
- Medewerker gemeente Amersfoort

Stichting Marke Gorsselse heide - Natuurgebied de Gorsselse Heide

- Initiatiefnemer/lid Stichting Marke Gorsselse Heide
- Voormalig wethouder gemeente Lochem
- Rentmeester Stichting Marke Gorsselse Heide, ANV 't Onderholt
- Lid Vrienden van de Gorsselse Heide) (kort telefoongesprek)
- Medewerker RVO, voorheen: DLG
- Initiatiefnemer/lid Stichting Marke Gorsselse Heide)
- Bestuurslid/mede-oprichter Stichting Anytia Foundation)
- Lid Stichting IJssellandschap)
- Medewerker gemeente Lochem
- Medewerker IVN Zutphen en coördinator van Natuurwerkgroep Gorssel)

Natuurvereniging de Ruige Hof – Natuurgebieden Klarenbeek en de Riethoek binnen de stadsgrenzen van Amsterdam

- Coördinator van de Natuurvereniging,
- Bestuurslid Natuurvereniging de Ruige Hof
- Vrijwilliger Natuurvereniging de Ruige Hof
- Bestuurder van stadsdeel Amsterdam-Zuidoost en Groengebied Amstelland
- Medewerker (voormalig) Landschap Noord-Holland.

Verschenen documenten in de reeks Technical reports van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WOT-Technical reports zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; E info.wnm@wur.nl

WOT-Technical reports zijn ook te downloaden via de website www.wur.nl/wotnatuurenmilieu

1	Arets, E.J.M.M., K.W. van der Hoek, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.-P. Lesschen (2013). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2013.</i>	16	Groenestein, K., C. van Bruggen en H. Luesink (2014). <i>Harmonisatie diercategorieën</i>
2	Kleunen, A. van, M. van Roomen, L. van den Bremer, A.J.J. Lemaire, J-W. Vergeer & E. van Winden (2014). <i>Ecologische gegevens van vogels voor Standaard Gegevensformulieren Vogelrichtlijngebieden.</i>	17	Kistenkas, F.H. (2014). <i>Juridische aspecten van gebiedsgericht natuurbeleid (Natura 2000)</i>
3	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, B.J. de Haan, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2014). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw in 2012. Berekningen van ammoniak, stikstofoxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA</i>	18	Koeijer, T.J. de, H.H. Luesink & C.H.G. Daatselaar (2014). <i>Synthese monitoring mestmarkt 2006 – 2012.</i>
4	Verburg, R.W., T. Selnes & M.J. Bogaardt (2014). <i>Van denken naar doen; ecosysteemdiensten in de praktijk. Case studies uit Nederland, Vlaanderen en het Verenigd Koninkrijk.</i>	19	Schmidt, A.M., A. van Kleunen, L. Soldaat & R. Bink (2014). <i>Rapportages op grond van de Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn. Evaluatie rapportageperiode 2007-2012 en aanbevelingen voor de periode 2013-2018</i>
5	Velthof, G.L. & O. Oenema (2014). <i>Commissie van Deskundigen Meststoffenwet. Taken en werkwijze; versie 2014</i>	20	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2013.</i>
6	Berg, J. van den, V.J. Ingram, L.O. Judge & E.J.M.M. Arets (2014). <i>Integrating ecosystem services into tropical commodity chains- cocoa, soy and palm oil; Dutch policy options from an innovation system approach</i>	21	Hendriks, C.M.A., D.A. Kamphorst en R.A.M. Schrijver (2014). <i>Motieven van actoren voor verdere verduurzaming in de houtketen.</i>
7	Knegt de, B., T. van der Meij, S. Hennekens, J.A.M. Janssen & W. Wamelink (2014). <i>Status en trend van structuur- en functiekenmerken van Natura 2000- habitattypen op basis van het Landelijke Meetnet Flora (LMF) en de Landelijke Vegetatie Databank (LVD). Achtergronddocument voor de Artikel 17-rapportage.</i>	22	Selnes, T.A. and D.A. Kamphorst (2014). <i>International governance of biodiversity; searching for renewal</i>
8	Janssen, J.A.M., E.J. Weeda, P.C. Schipper, R.J. Bijlsma, J.H.J. Schaminée, G.H.P. Arts, C.M. Deerenberg, O.G. Bos & R.G. Jak (2014). <i>Habitattypen in Natura 2000-gebieden. Beoordeling van oppervlakte representativiteit en behoudsstatus in de Standard Data Forms (SDFs).</i>	23	Dirkx, G.H.P, E. den Belder, I.M. Bouwma, A.L. Gerritsen, C.M.A. Hendriks, D.J. van der Hoek, M. van Oorschot & B.I. de Vos (2014). <i>Achtergrondrapport bij beleidsstudie Natuurlijk kapitaal: toestand, trends en perspectief; Verantwoording casestudies</i>
9	Ottburg, F.G.W.A., J.A.M. Janssen (2014). <i>Habitatrichtlijnsoorten in Natura 2000-gebieden. Beoordeling van populatie, leefgebied en isolatie in de Standard Data Forms</i>	24	Wamelink, G.W.W., M. Van Adrichem, R. Jochem & R.M.A. Wegman (2014). <i>Aanpassing van het Model for Nature Policy (MNP) aan de typologie van het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL); Fase 1</i>
10	Arets, E.J.M.M. & F.R. Veeneklaas (2014). <i>Costs and benefits of a more sustainable production of tropical timber.</i>	25	Vos, C.C., C.J. Grashof-Bokdam & P.F.M. Opdam (2014). <i>Biodiversity and ecosystem services: does species diversity enhance effectiveness and reliability? A systematic literature review.</i>
11	Vader, J. & M.J. Bogaardt (2014). <i>Natuurverkenning 2 jaar later; Over gebruik en doorwerking van Natuur-verkenning 2010-2040.</i>	26	Arets, E.J.M.M., G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.W.H. van der Kolk (2014). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2014.</i>
12	Smits, M.J.W. & C.M. van der Heide (2014). <i>Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten; en hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren.</i>	27	Roller, te J.A., F. van den Berg, P.I. Adriaanse, A. de Jong & W.H.J. Beltman (2014). <i>Surface Water Scenario Help (SWASH) version 5.3. technical description</i>
13	Knegt, B. de (ed.) (2014). <i>Graadmeter Diensten van Natuur; Vraag, aanbod, gebruik en trend van goederen en diensten uit ecosystemen in Nederland.</i>	28	Schuilings, C., A.M. Schmidt & M. Boss (2014). <i>Beschermde gebiedenregister; Technische documentatie</i>
14	Beltman, W.H.J., M.M.S. Ter Horst, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J. Deneer (2014). <i>FOCUS_TOXSWA manual 4.4.2; User's Guide version 4.</i>	29	Goossen, C.M., M.A. Kiers (2015). <i>Mass mapping; State of the art en nieuwe ideeën om bezoekersaantallen in natuurgebieden te meten</i>
15	Adriaanse, P.I., W.H.J. Beltman & F. Van den Berg (2014). <i>Metabolite formation in water and in sediment in the TOXSWA model. Theory and procedure for the upstream catchment of FOCUS streams.</i>	30	Hennekens, S.M, M. Boss en A.M. Schmidt (2014). <i>Landelijke Vegetatie Databank; Technische documentatie</i>
		31	Bijlsma, R.J., A. van Kleunen & R. Pouwels (2014). <i>Structuur- en functiekenmerken van leefgebieden van Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijnsoorten; Een concept en bouwstenen om leefgebieden op landelijk niveau en gebiedsniveau te beoordelen</i>
		32	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Nut en risico's van covergisting. Syntheserapport.</i>
		33	Bijlsma, R.J. & J.A.M. Janssen (2014). <i>Structuur en functie van habitattypen; Onderdeel van de documentatie van de Habitatrichtlijn artikel 17-rapportage 2013</i>

34	Fey F.E., N.M.J.A. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, J. Cuperus, B.E. van der Weide, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ecologische ontwikkeling binnen een voor menselijke activiteiten gesloten gebied in de Nederlandse Waddenzee; Tussenrapportage achtste jaar na sluiting (najaar 2013)</i> .	53	Vonk, J., A. Bannink, C. van Bruggen, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, J.W.H. van der Kolk, H.H. Luesink, S.V. Oude Voshaar, S.M. van der Sluis & G.L. Velthof (2016). <i>Methodology for estimating emissions from agriculture in the Netherlands. Calculations of CH₄, NH₃, N₂O, NO_x, PM₁₀, PM_{2.5} and CO₂ with the National Emission Model for Agriculture (NEMA)</i>
35	Kuindersma, W., F.G. Boonstra, R.A. Arnouts, R. Folkert, R.J. Fontein, A. van Hinsberg & D.A. Kamphorst (2015). <i>Vernieuwingen in het provinciaal natuurbeleid; Vooronderzoek voor de evaluatie van het Natuurpact</i> .	54	Groenestein, K. & J. Mosquera (2015). <i>Evaluatie van methaanemissieberekeningen en -metingen in de veehouderij</i> .
36	Berg van den, F., W.H.J. Beltman, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J.A. te Roller (2015). <i>SWASH Manual 5.3. User's Guide version 5</i>	55	Schmidt, A.M. & A.S. Adams (2015). <i>Documentatie Habitatrichtlijn-rapportage artikel 17, 2007-2012</i>
37	Brouwer, F.M., A.B. Smit & R.W. Verburg (2015). <i>Economische prikkels voor vergroening in de landbouw</i>	56	Schippers, P., A.M. Schmidt, A.L. van Kleunen & L. van den Bremer (2015). <i>Standard Data Form Natura 2000; bepaling van de belangrijkste drukfactoren in Natura 2000-gebieden</i> .
38	Verburg, R.W., R. Michels, L.F. Puister (2015). <i>Aanpassing Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN) aan de typologie van het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL)</i>	57	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, C. Sonneveld, J.P. Verdaat, A.G. Bakker, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2015). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2014</i> .
39	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Actualisering methodiek en protocol om de fosfaattoestand van de bodem vast te stellen</i>	58	Blaei, A.T. de, R. Michels, R.W. Verburg & W.H.G.J. Hennen (2015). <i>Recreatiemodule in Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN); Bepaling van de recreatiekosten</i>
40	Gies, T.J.A., J. van Os, R.A. Smidt, H.S.D. Naeff & E.C. Vos (2015). <i>Geografisch Informatiesysteem Agrarische Bedrijven (GIAB); Gebruikershandleiding 2010</i> .	59	Bakker, E. de, H. Dagevos, R.J. Fontein & H.J. Agricola (2015). <i>De potentie van co-creatie voor natuurbeleid. Een conceptuele en empirische verkenning</i> .
41	Kramer, H., J. Clement (2015). <i>Basiskaart Natuur 2013. Een landsdekkend basisbestand voor de terrestrische natuur in Nederland</i>	60	Bouwma, I.M., A.L. Gerritsen, D.A. Kamphorst & F.H. Kistenkas (2015). <i>Policy instruments and modes of governance in environmental policies of the European Union; Past, present and future</i>
42	Kamphorst, D.A., T.A. Selnes, W. Nieuwenhuizen (2015). <i>Vermaatschappelijking van natuurbeleid. Een verkennend onderzoek bij drie provincies</i>	61	F. van den Berg, A. Tiktak, J.J.T.I. Boesten & A.M.A. van der Linden (2016). <i>PEARL model for pesticide behaviour and emissions in soil-plant systems; Description of processes</i>
43	Commissie Deskundige Meststoffenwet (2015). <i>Advies 'Mestverwerkingspercentages 2016'</i>	62	Kuiters, A.T., G.A. de Groot, D.R. Lammertsma, H.A.H. Jansman & J. Bovenschen (2016). <i>Genetische monitoring van de Nederlandse otterpopulatie; Ontwikkeling van populatieomvang en genetische status 2014/2015</i>
44	Meeuwssen, H.A.M. & R. Jochem (2015). <i>Openheid van het landschap; Berekeningen met het model ViewScope</i>	63	Smits, M.J.W., C.M. van der Heide, H. Dagevos, T. Selnes & C.M. Goossen (2016). <i>Natuurinclusief ondernemen: van koplopers naar mainstreaming?</i>
45	Groenestein, C.M., J. de Wit, C. van Bruggen & O. Oenema (2015). <i>Stikstof- en fosfaatexcretie van gangbaar en biologisch gehouden landbouwhuisdieren. Herziening excretieforfaits Meststoffenwet 2015</i>	64	Pouwels, P., M. van Eupen, M.H.C. van Adrichem, B. de Knecht & J.G.M. van der Gref (2016). <i>MetaNatuurplanner v2.0. Status A</i>
46	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2015). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw, 1990-2013. Berekeningen van ammoniak, stikstofoxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA</i> .	65	Broekmeyer, M.E.A. & M.E. Sanders (2016). <i>Natuurwetgeving en het omgevingsrecht. Achtergrond-document bij Balans van de Leefomgeving, 2014</i>
47	Boonstra, F.G. & A.L. Gerritsen (2015). <i>Systeemverantwoordelijkheid in het natuurbeleid; Input voor agendavorming van de Balans van de Leefomgeving 2014</i>	66	Os van, J. H.S.D. Naeff & L.J.J. Jeurissen (2016). <i>Geografisch informatiesysteem voor de emissieregistratie van landbouwbedrijven; GIABplus-bestand 2013 – Status A</i>
48	Overbeek, M.M.M., M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos (2015). <i>Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren</i> .	67	Ingram, V.J., L.O. Judge, M. Luskova, S. van Berkum & J. van den Berg (2016). <i>Upscaling sustainability initiatives in international commodity chains; Examples from cocoa, coffee and soy value chains in the Netherlands</i> .
49	Os, J. van, R.A.M. Schrijver & M.E.A. Broekmeyer (2015). <i>Kan het Natuurbeleid tegen een stootje? Enkele botsproeven van de herijkte Ecologische Hoofdstructuur</i> .	68	Duin van W.E., H. Jongerius, A. Nicolai, J.J. Jongsma, A. Hendriks & C. Sonneveld (2016). <i>Friese en Groninger kwelderwerken: Monitoring en beheer 1960-2014</i> .
50	Hennekens, S.M., J.M. Hendriks, W.A. Ozinga, J.H.J. Schaminée & L. Santini (2015). <i>BioScore 2 – Plants & Mammals. Background and pre-processing of distribution data</i>	72	Kramer, H., J. Clement (2016). <i>Basiskaart Natuur 2009. Een landsdekkend basisbestand voor de terrestrische natuur in Nederland</i>
51	Koffijberg K., P. de Boer, F. Hustings, A. van Kleunen, K. Oosterbeek & J.S.M. Cremer (2015). <i>Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2011-2013</i> .	73	Dam, R.I. van, T.J.M. Mattijssen, J. Vader, A.E. Buijs & J.L.M. Donders (2016). <i>De betekenis van groene zelf-governance. Analyse van verschillende vormen van dynamiek in de praktijk</i> .
52	Arets, E.J.M.M., J.W.H van der Kolk, G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & M.J. Schelhaas (2015). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector in the Netherlands. Methodological background</i> .		

Thema Balans van de Leefomgeving

Wettelijke Onderzoekstaken

Natuur & Milieu

Postbus 47

6700 AA Wageningen

T (0317) 48 54 71

E info.wnm@wur.nl

ISSN 2352-2739

www.wur.nl/wotnatuurenmilieu

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

